

دو فصلنامه پژوهش‌های فقهی و سبک زندگی خانواده اسلامی

سال سوم / شماره ۴ (ویژه‌نامه) / پاییز و زمستان ۱۴۰۵

صاحب امتیاز: مرکز مدیریت حوزه علمیه خواهران

مدرسه علمیه تخصصی فاطمه الزهرا (ع)

مدیر مسئول: عفت رمضانیان

سردبیر: مسعود راعی

اعضای هیئت تحریریه

مسعود راعی (استاد تمام دانشگاه آزاد نجف آباد) سید محمد صادق طباطبائی (دانشیار گروه حقوق، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران) سید محمد هادی مهدوی (دانشیار، گروه حقوق، دانشکده حقوق، الهیات و معارف اسلامی، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران) هرمزاسدی کوه آبادی (دانشیار حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد رامهرمز، دانشگاه آزاد اسلامی، رامهرمز، ایران) لیلا رئیسی دزکی (دانشیار حقوق بین الملل عمومی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران) طوبی شاکری (عضو هیئت علمی گروه مطالعات زنان) زهره سعادت‌مند (دانشیار، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان) فهیمه کلباسی (الهیات گرایش قرآن و حدیث - حقوق بین الملل - آموزش زبان انگلیسی - فقه و مبانی حقوق)

دبیر تحریریه و مدیر اجرایی: سمیه سجادی

ویراستار: محمد اسماعیل انصاری

ویراستار ترجمه چکیده انگلیسی: مهدی حبیب‌اللهی

صفحه پردازی: منیژه گلستانی

چاپ و نشر: نشر هاجر

استان اصفهان: اصفهان، خیابان جی، شعبه ۷ تامین اجتماعی، کوچه تامین اجتماعی،

پلاک ۶

تلفن: ۰۳۱۳۵۲۴۳۱۳۰ کد پستی ۸۱۵۹۱۱۳۸۷۹

پروانه انتشار وزارت فرهنگ و ارشاد: ۸۸۹۳۵

راهنمای تنظیم و ارسال مقالات

۱. مشخصات نویسنده / نویسندگان: نام و نام خانوادگی، رتبه علمی، تحصیلات، رشته، شماره تماس و نشانی الکترونیکی در فایل جداگانه ارسال گردد.
۲. حجم هر مقاله بیش از ۷۵۰۰ کلمه نباشد. مقالات پرحجم جهت تلخیص برگردانده خواهد شد.
۳. چکیده فارسی، عصاره مقاله است و باید حداکثر ۱۵۰ کلمه باشد (بیان مسأله یا موضوع، قلمرو بحث، قلمرو منابع، اشاره به دستاوردها).
۴. واژگان کلیدی فارسی، حداقل ۳ و حداکثر ۵ واژه کلیدی که نقش محوری در متن اصلی مقاله دارند.
۵. مقدمه، شامل خلاصه‌ای از بیان مسأله، اهمیت موضوع، اهداف پژوهش، سؤال‌های پژوهش و پیشینه پژوهش است.
۶. در ساماندهی بدنه اصلی مقاله لازم است به این موارد پرداخته شود: توصیف و تحلیل ماهیت، ابعاد و زوایای مسأله، نقد و ارزیابی نظریات رقیب به‌طور مستدل، تبیین نظریه پذیرفته شده، تقسیم مطالب در قالب محورهای مشخص.
۷. نتیجه‌گیری، شامل یافته‌های حاصل از پژوهش با اهداف در نظر گرفته شده از انجام پژوهش، مقاله و مقایسه نتایج پژوهش با یافته‌های پژوهش‌های مرتبط پیشنهاد تحقیق است.
۸. مقاله ارسالی نباید در هیچ نشریه داخلی چاپ شده باشد.
۹. مقاله ارسالی نباید هم‌زمان به سایر مجلات یا مجموعه‌ها برای چاپ فرستاده شده باشد.
۱۰. ارجاعات، به شیوه درون‌متنی تنظیم و به این شکل نوشته شود: نام خانوادگی نویسنده، تاریخ انتشار و شماره جلد (در صورتی که اثر دارای بیش از یک جلد باشد) و شماره صفحه (مظفر، ۱۳۵۷، ج ۲، ص ۱۹۴). در صورت تکرار منبع، به نام خانوادگی و کلمه «همان» و ذکر شماره جلد و صفحه اکتفا شود (مظفر، همان، ج ۱، ص ۱۹) و در صورت تعدد آثار منتشره در سال واحد از یک مؤلف، جهت نمایاندن ترتیب انتشار، از حروف الف، ب، ج و ... استفاده شود و فهرست منابع با رعایت ترتیب الفبایی نام خانوادگی نویسندگان، به شکل ذیل در آخر مقاله درج گردد.
(أ) برای کتاب: نام خانوادگی، نام نویسنده؛ سال انتشار داخل ()، نام کتاب؛ نام مترجم؛ شماره جلد، نوبت چاپ، محل انتشار: ناشر.
(ب) برای مقاله: نام خانوادگی، نام نویسنده؛ «عنوان مقاله»؛ عنوان مجموعه (مجله)، شماره مجله، سال انتشار.
۱۱. ارسال، پیگیری، ارزیابی، اصلاحات، تأیید نهائی و انتشار مقاله، تنها از طریق سامانه www.ayehpajouhi.whc.ir انجام می‌پذیرد.

فهرست مطالب

قرآن و گذر از پیامدهای ناشی از جنگ در حفظ کيان خانواده / میترا حاجیان . ۷۰	
واکاوی آموزه‌های قرآنی در خصوص راهکارهای عملی تقویت مسئولیت‌پذیری در	
فرزندان / فاطمه عبدالحی، سید محمد قلمکاریان ۲۵	
تبیین سازوکارهای قرآنی مقاومت در برابر ناملايمات زندگي / مریم ملک محمدی	
..... ۴۳	
کنکاش ولایت مومنان بر یکدیگر در حفظ اتحاد مسلمان با تاکید بر (انفال/ ۷۵ .	
۷۲) / محبوبه میرزایی ۵۹	
راهبردهای عینی قرآن و نهج‌البلاغه در مواجهه با شبهات رسانه‌ای در تهاجم	
نرم / سمیه کریمی ۷۵	
شیوه‌های تقویت روابط عاطفی خانواده در آموزه‌های قرآنی در شرایط بحرانی / اکرم	
بهرامیان ۹۱	
نقش سلامت روان در استحکام عاطفی خانواده بر اساس آموزه‌های قرآن کریم /	
مریم جمشیدیان، اکرم بهرامیان ۱۰۹	

The Qur'an and Overcoming the Consequences of War in Preserving the Family Structure

Mitra Hajian

Master's Graduate in Private Law, Islamic Azad University, Science and Research Branch (Khorasgan)
yarbeyavar@gmail.com

Abstract

War has various effects and consequences, one of the most important of which is related to the institution of the family; therefore, as a result, individuals in the family may be physically harmed, martyred or injured, and forced to migrate due to the destruction of residential areas; this situation was observed in the 12-day war and the 40-day war of Ramadan in the Islamic Republic; on the other hand, the Holy Quran has provided solutions due to the special attention it has given to the family and its strength, and now the main question is what solutions can be explained to overcome this crisis. The main Quranic solutions to overcome the aforementioned challenges are: unity and solidarity between family members in the spiritual crisis caused by war by strengthening resilience and increasing the threshold of tolerance, overcoming self-centeredness and consumerism in the family environment by instilling sacrifice and contentment, moralizing family members, and maintaining peace and tranquility for each other, by resorting to Quranic solutions. In this study, the author is trying to evaluate the aforementioned Quranic solutions to overcome the challenges caused by war in the family.

Keywords: Qur'anic Verses, Family System, Islamic Upbringing, Consequences of War, Spiritual Solutions.

القرآن وتجاوز آثار الحرب في حفظ كيان الأسرة

ميترا حاجيان

خريجة ماجستير في القانون الخاص، جامعة آزاد الإسلامية، فرع العلوم والتحقيقات (خوراسكان)
yarbeyavar@gmail.com

چكیده

تترتب على الحرب آثار وعواقب شتى، ولعل من أبرزها تلك التي تطال مؤسسة الأسرة؛ إذ قد يتعرض أفراد الأسرة لإصابات جسدية، أو يلقون حتفهم شهداء أو يُصابون بجروح، أو يُضطرون للنزوح قسراً نتيجة تدمير منازلهم. وقد رُصدت مثل هذه الحالات خلال "حرب الأيام الاثني عشر" و"حرب رمضان التي استمرت أربعين يوماً" والتي خاضتها الجمهورية الإسلامية.

نظراً للأهمية البالغة التي يوليها القرآن الكريم للأسرة واستقرارها، فإنه يطرح استراتيجيات محددة للتعامل مع الأزمات؛ وتتمحور المسألة الجوهرية حول الاستراتيجيات التي يمكن صياغتها لتجاوز مثل هذه الأزمات. وتشمل المقاربات القرآنية الأساسية لمواجهة هذه التحديات: تعزيز الوحدة والتضامن بين أفراد الأسرة في ظل الاضطرابات العاطفية الناجمة عن الحرب، وذلك من خلال تقوية الصمود ورفع مستويات التحمل؛ والتغلب على النزعة الفردية وثقافة الاستهلاك داخل الأسرة عبر ممارسة التضحية والقناعة؛ فضلاً عن رفع الروح المعنوية لبعضهم البعض مع الحفاظ على أجواء من الهدوء والسكينة وترسيخها.

يسعى المؤلف إلى تقييم الاستراتيجيات القرآنية -المشار إليها آنفاً- للتغلب على التحديات الناجمة عن الحرب داخل الأسرة. الكلمات المفتاحية: الآيات القرآنية، النظام الأسري، التربية الإسلامية، تبعات الحرب، الاستراتيجيات الروحية. الكلمات المفتاحية: الآيات القرآنية، نظام الأسرة، التربية الإسلامية، آثار الحرب، الحلول الروحية.

قرآن و گذر از پیامدهای ناشی از جنگ در حفظ کیان خانواده

میترا حاجیان

دانش آموخته ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات (خوراسگان)
yarbeyavar@gmail.com

چکیده

جنگ، پیامدهایی دارد که از مهم‌ترین آثار مربوط به نهاد خانواده می‌باشد؛ ممکن است در نتیجه آن افرادی در خانواده دچار آسیبهای فیزیکی گردند، شهید یا مجروح شوند یا در پی تخریب اماکن مسکونی مجبور به کوچ ناخواسته گردند. این وضعیت در جنگ ۱۲ روزه و جنگ ۴۰ روزه رمضان در جمهوری اسلامی مشاهده شد. قرآن کریم به علت اهمیتی که برای خانواده و استحکام آن قائل است، راهکارهایی ارائه داده است. پرسش اصلی اینست که چه راهکارهایی برای گذر از این بحران قابل تبیین است. عمده‌ترین راهکارهای قرآنی برون‌رفت از چالشهای مزبور عبارت‌اند از: وحدت و همبستگی میان اعضای خانواده در شرایط بحرانی روحی ناشی از جنگ، تقویت تاب‌آوری، افزایش آستانه تحمل، غلبه بر خودمحوری و مصرف‌گرایی در فضای خانواده با جاری‌سازی ایشار و قناعت، روحیه بخشی اعضای خانواده و حفظ آرامش و آرامش بخشی به یکدیگر. نگارنده در تلاش است راهکارهای قرآنی مزبور جهت برون‌رفت از چالشهای ناشی از جنگ در رکن خانواده را ارزیابی کند.

کلیدواژگان: آیات قرآنی، نظام خانواده، تربیت اسلامی، پیامدهای جنگی، راهکارهای معنوی.

مقدمه

در طول تاریخ، جنگ به مثابه بحرانی فراگیر یکی از تلخ‌ترین واقعیت‌های تاریخی بشر است. استکبار جهانی به بهانه مبارزه با تروریسم و تبلیغات دست‌ساز و دروغین، جنگ را ابزاری برای سلطه بر رژیم‌هایی با حاکمیت مردمی بکار می‌گیرد. خانواده به عنوان نخستین نهاد اجتماعی همواره تحت تأثیر منازعات نظامی و بحران‌های ناشی از جنگ قرار داشته است. مشکلات اقتصادی مانند کاهش درآمد، سوءاستفاده مالی، فقدان منابع معیشتی، افزایش هزینه زندگی و خسارات سنگین و گاه جبران‌ناپذیر بر اموال، مشکلات و چالش‌های روحی مانند اختلالات روانی، افسردگی و حس ناامنی ناشی از ترس، چالش‌های رفتاری مانند بی‌توجهی به ارزش‌های دینی و انحرافات اخلاقی، نگرانی‌های مربوط به سلامت جسمانی مانند کمبود مراقبت‌های بهداشتی، جراحات، نقص عضو و مرگ عزیزان، جدایی اجباری اعضای خانواده از پیامدهای فجیع جنگ‌ها بشمار می‌رود؛ از این رو ضرورت توجه به راهکارهایی که بتواند این نهاد را از آسیب‌های جنگی مصون بدارد و با گذر از چنین تبعاتی از فروپاشی آن جلوگیری نماید، بوضوح احساس می‌گردد. اهمیت حفظ کیان خانواده و مقابله با بحران‌های روحی، اقتصادی و... در زمان جنگ بر هیچ‌کس پوشیده نیست. از مهم‌ترین مسائلی که وجود دارد، اجرایی‌سازی راهکارهای قرآنی در خانواده برای مقابله با شرایط جنگی است. راهکارهای قرآنی اختصاص

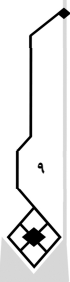
به خانواده نداشته، شمولیت آن بر آحاد جامعه امری بدیهی است؛ لکن از آنجاکه کانون خانواده در تعالیم اسلامی جایگاهی ویژه دارد، اجرای احکام قرآنی در نهاد خانواده حائز اهمیتی دوچندان است که لزوم بررسی آن را مبرهن می نماید.

۱. پیامدهای جنگ و آثار آن بر خانواده

جنگ‌هایی وجود دارد که تنها برای دفع تجاوز و مقابله با تجاوزگران به وقوع پیوسته است و از همین رو دارای قداست و ارزش گشته‌اند (تقی‌زاده اکبری، ۱۳۸۶، ص ۴۸).

جنگ در اسلام و از آداب جهاد این است که جنگ تجاوزگرایانه نکوهیده است. آیه ۱۹۰ سوره بقره بر ضرورت ایستادگی مسلمانان در برابر حمله دشمن تأکید دارد. جنگ^۱ ۱۲ روزه و جنگ رمضان سال ۱۴۰۴ به عنوان دو رویداد مهم در تاریخ جمهوری اسلامی ایران ثبت گردید. این جنگ رخدادی سیاسی صرف نبود بلکه پایه‌های خانواده را در برگرفت و آثار جسمی و روحی، حتی تخریب اماکن و اموال و ویرانی‌های اقتصادی بسیاری بر جای گذاشت که درک آن مستلزم توضیح هر کدام می باشد. در این قسمت آثار جنگ را به تفکیک بررسی خواهیم کرد.

۱. یکی از فقها در تعریف جهاد چنین اظهار داشته: «بَدَلَ الْيَسَرِّ وَالْمَالِ فِي مُحَارَبَةِ الْمُشْرِكِينَ أَوْ الْبَاغِينَ عَلَى وَجْهِ مُخْتَصٍ: جهاد ارزانی کردن جان و مال در جنگ با مشرکان یا باغیان به گونه‌ای ویژه است» (نجفی، ۱۳۸۵، ص ۳).

الف) صدمات جسمی

اثرات جنگ از کشته‌ها و مجروحان میدان نبرد عبور می‌کند و دامن‌گیر خانواده‌ها می‌شود. رژیم صهیونیستی به بهانه مبارزه با تروریسم از مناطق نظامی گرفته تا صدها اماکن مسکونی و تجاری و بیمارستان‌ها و مدارس را هدف حمله قرارداد؛ از جمله اولین حمله دردآور، کشتن کودکان^۱ مدرسه میناب بود و پس از آن تمامی افراد اعم از زن و مرد، پیر و جوان و خردسال، مورد هجوم قرار گرفتند. با اوج حملات آسیب‌های جسمی نیز شدت گرفت و افراد فراوانی به شهادت رسیده و عده‌ای مجروح گردیدند. در نتیجه بیمارستان‌ها و مراکز درمانی با حجم زیادی از بیماران روبه‌رو شد. کودکان نیز از چنین تبعات سنگین مصون نمانده، دچار تنهایی ناشی از شهادت و مجروحیت اعضای خانواده خود شدند. این موارد اثرات مرئی جنگ بوده که بر خانواده تحمیل می‌شود؛ لیکن اثرات نامرئی آن بعداً آشکار می‌شود و آن نابهنجاری‌های مادرزادی و بیماری‌های مزمن و افزایش ناباروری در نتیجه استفاده از مهمات رادیواکتیو است که باعث اختلالات ایمنی در نسل‌های بعدی می‌شود.

۱- پیامبر اکرم ﷺ به عنوان فرمانده جنگ هرگاه قصد اعزام لشکری را داشتند، سپاهیان مسلمان را در مقابل خود می‌نشانند و می‌فرمودند: با نام خدا و در راه خدا و دین رسول خدا حرکت کنید، به یکدیگر خیانت نورزید و کسی را مثله نکنید و پیمان نشکنید، پیرمردان، پیرزنان، اطفال خردسال و زنان را نکشید، تا ناگزیر نشده‌اید درختان را قطع نکنید (ابن ابی‌الحدید، ۱۳۹۰، ج ۱۶، ص ۱۱۸).

ب) آسیب‌های روحی و روانی

خانواده پناهگاه امن انسان است؛ اما جنگ، این پناهگاه را با ترس از موشک‌باران تبدیل به مکانی ناامن می‌کند که وحشت ناشی از آن امنیت روانی خانواده را مورد هدف قرار می‌دهد. وقتی پدر و مادر خود دچار ترس شوند، در تعامل با فرزندان نیز دچار مشکل شده، احساس درماندگی رواج می‌یابد و این یأس انگیزه را از دل خانواده می‌رباید. با شدت حملات جنگی وضعیت روانی خانواده به سبب شهادت و مفقودالاثر شدن یا مجروحیت یکی از اعضا نیز تحت الشعاع قرار گرفته، ترس جایگزین امنیت می‌شود. کودکانی که شاهد ازدست دادن والدین خود بوده‌اند، دچار کابوس می‌شوند که در آینده سبب ازبین رفتن توانایی‌های درونی آنها می‌شود.

ج) بحران اقتصادی

با شروع جنگ اقتصاد مختل شده، رکود اقتصادی به روی سفره‌ها نیز تأثیر می‌گذارد. ترس کمبود مواد غذایی سبب گردید مردم به سوی مراکز خرید هجوم آورند؛ بسیاری از افراد با ازدست دادن اموال و مسکن خود دچار آوارگی یا جدایی اجباری از دیگر اعضای خانواده شدند. پس از تهدیدات رژیم صهیونی - آمریکایی در خصوص زیرساخت‌ها، بحران کمبود انرژی یکی دیگر از علل مهم اضطراب خانواده‌ها شد.

فشار معیشتی که در نتیجه جنگ حادث می‌گردد، از پیامدهای جنگ است که به سفره‌ها سرایت می‌کند و اعضای خانواده را متأثر می‌کند. بسیاری از

خانواده‌ها در تأمین مایحتاج زندگی در تنگنا قرار می‌گیرند. در چنین شرایطی سرمایه‌گذاری خانواده‌ها روی آموزش و شکوفایی توانمندی‌های فرزندان‌شان اولویت خود را از دست می‌دهد. بنابراین فقر ناشی از عدم آموزش به نسل‌های بعد نیز سرایت می‌یابد.

۲. راهکارهای قرآنی

تعلیم و تربیت اسلامی حاوی شناخت پدیده‌ها و روابط موجود در حوزه عملی تعلیم و تربیت، صورت‌های مطلوب آنها و نحوه ایجاد تغییر در آنهاست (باقری، ۱۳۸۴، ص ۶۷).

تربیت یاری‌کردن کودک است تا به شخصیت آزاد و منضبطی که همان موجود اخلاقی و فطری است، برسد (کریمی، ۱۳۷۳، ص ۶۷) و تحصیل این مهم جز در کانون خانواده‌ای که تربیت دینی و توسل به آموزه‌های اسلامی را مطمح نظر دارد، میسر نیست.

در خانواده‌های دینی، در شرایط جنگی با حفظ باورهای دینی از این موانع به راحتی عبور می‌کنند. در عرصه جنگی و فشارهای ناشی از آن که خانواده‌ها دچار آسیب‌های متعددی شوند، کاهش این اثرات، در سایه عمل به احکام الهی امکان‌پذیر است که ذیلاً تشریح می‌گردند.

الف) افزایش قدرت تحمل با هدف همبستگی و استحکام خانواده

همبستگی پدیده‌ای است که بر پایه آن در سطح یک گروه یا یک جامعه و

حتی خانواده، اعضا به یکدیگر وابسته و متقابلاً نیازمند یکدیگرند (بند علی، ۱۳۹۳، ص ۸۱). چنانچه هر کدام از اعضای خانواده در شرایط جنگی دچار این صفت شوند، به زودی دچار ازهم گسیختگی می گردند. در شرایط جنگی اعضای خانواده می بایست بادر نظر گرفتن منافع دیگر اعضا در جهت استحکام آن قدم بردارند.

در فرمایش امیرمؤمنان علی علیه السلام موارد فراوانی از غلبه بر خود محوری و لزوم بنیاد استوار برادری و اخوت وجود دارد؛ برای نمونه فرموده اس: برادری مسلمانان در خدا یعنی رابطه ای که بر اساس ایمان و توحید بین مسلمانان برقرار است، مودت و عشق آن پایدار و دائمی است؛ زیرا دلیل و علت این مودت، خود خدا و ایمان به اوست که همیشه وابسته به وجود و ثبات است» (مجلسی، ۱۳۸۵، ج ۷۳، ص ۴۱۵).

آن حضرت همچنین میفرماید: من شما را به یاری برادرانتان - که در چنگال دشمن گرفتار شده اند - فرا خواندم ولی شما همانند شتری که از درد سینه بنالد، آه و ناله سردادید و یا همانند حیوان لاغری که پشتش زخم باشد، گندی کردید! سپس گروه اندکی به سوی من آمدند، گروهی مضطرب و وحشت زده و ناتوان، که گویی آنها را به سوی مرگ می برند در حالی که آن را با چشم خود نظاره می کنند. (نهج البلاغه، خطبه ۳۹).

در آیات و روایات مربوط به جهاد، همبستگی مورد تأکید قرار گرفته است. اعضای خانواده می بایست در شرایط جنگی به تقویت همبستگی و وحدت میان

یکدیگر بپردازند. وحدت در خانواده مقدمه همبستگی افراد جامعه است.

ب) پرهیز از اسراف در سایه انفاق و ایثار

یکی دیگر از مواردی که در جنگ جنگی مطرح می‌گردد، مبارزه خانواده‌ها با گرایش به مصرف‌گرایی در سایه انفاق می‌باشد که در آیات الهی به‌وفور دیده می‌شود. توجه به آیات قرآن به عنوان راهکاری در چنین شرایطی، مؤثر می‌باشد آیه ۱۹۵ سوره بقره می‌فرماید: «انفاق کنید در راه الله و نیکی کنید، به یقین الله دوست می‌دارد نیکوکاران را». همچنین آیه ۲۷۴ همان سوره می‌فرماید: «کسانی که اموالشان را در شب و روز و پنهان و آشکار انفاق می‌کنند، برای آنان نزد پروردگارشان پاداشی شایسته و مناسب است و نه بیمی بر آنان است و نه اندوهگین می‌شوند»، ضرورت انفاق را متبلور می‌کنند.

در جهت مبارزه با مصرف‌گرایی که مسئولیت مسلمانان را به تناسب امکانات و توانایی خود در برابر جامعه در پی دارد نیز خداوند در سوره اعراف می‌فرماید: «ای فرزندان آدم اسراف نکنید».

ج) نقش قناعت در شرایط جنگی

دین مبین همواره بر قناعت و تکریم مال تاکید ورزیده است.^۱ حضرت امام

۱. در جای دیگر در مورد اسراف در مصارف شخصی فرمودند: «كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ...» از میوه آن به هنگامی که به ثمر می‌نشیند، بخورید و حق آن را به هنگام درو بپردازید، اسراف نکنید که خداوند مسرفین را دوست نمی‌دارد (انعام: ۱۴۱).

صادق علیه السلام فرمودند: «زنی که مال شوهرش را تباه کند و بدون اجازه او به دیگران بدهد و در مال شوهرش خیانت کند، بدترین فرد اهل خانه است».^۱ همچنین پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «از برترین زنان بهشتی زنی است که چون مال شوهرش کم شود، به او نگوید: وای بر تو، چه شده است».^۲

اعضای خانواده باید با انفاق و حذف هزینه‌های غیرضروری، توزیع عادلانه منابع با یکدیگر همکاری نمایند تا همه اعضا از منابع موجود بهره‌مند شوند. اگرچه همواره خانواده‌ها مکلف بدانها هستند، لکن لزوم قناعت‌ورزی، در بحران‌های اقتصادی متعاقب جنگ، بیش از پیش اهمیت می‌یابد و چنانچه فرهنگ قناعت در خانواده نهادینه شود، می‌توانیم شاهد رشد فرهنگ قناعت در جامعه و تاثیر آن بر تسریع برون‌رفت از چالش‌های اقتصادی ناشی از جنگ باشیم.

د) گذشت و خطاپوشی و تاثیر آن در حفظ کیان خانواده به هنگام مواجهه با شرایط جنگی

از دیگر صفاتی که اعضای خانواده باید در جنگ داشته باشند، گذشت و خطاپوشی است. در شرایط جنگی، اعضای خانواده ممکن است دچار خطا یا

۱. ذَاتُ الْبَيْتِ الَّتِي تُفْسِدُ مَالَ زَوْجِهَا وَتُطْعِمُهُ مِنْ غَيْرِ إِذْنِهِ حَائِظَةٌ عَلَى مَالِ زَوْجِهَا فَهِيَ سَرَّالْبَيْوتِ (کلینی، ۱۳۶۹، ج ۱، ص ۵۱۲).

۲. وَمِنْ أَفْضَلِ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ الَّتِي إِذَا قُلَّ مَالُ زَوْجِهَا لَمْ تَقُلْ لَهُ: وَيْلَكَ مَا لَكَ (نوری، ۱۳۶۸، ج ۱، ص ۲۵۳).

اشتباهاتی متفاوت از قبل شوند که آسیب‌هایی را به‌همراه دارد. چنانچه این صفت الهی نادیده گرفته شود، بنیان خانواده دچار تزلزل می‌شود.

تنها کسی می‌تواند در زندگی اجتماعی و خانواده موفق باشد که خوی نرم داشته باشد؛ انسان مستبد، مطرود جامعه و خانواده خواهد شد. (مظاهری، ۱۳۸۵، ص ۴۱).

این خصلت در پیشوایان معصوم علیهم‌السلام جلوه تام دارد. از امام صادق علیه‌السلام روایت شده است: «العفو عند القدرة من سنن المرسلین و المتقین: عفو کردن در حال قدرت، از سنت‌های رسول خدا و انسان‌های پرهیزکار است» (مجلسی، ۱۳۸۵، ج ۷۳، ص ۲۹۸).

امام علی علیه‌السلام فرمودند: «هرگاه یکی از شما بر خانواده‌اش خشمگین شد، محبت‌هایی را که از همراهی با آنها امید دارد، به یاد آورد که این کار خشم را خاموش می‌کند»^۱.

شهید مرتضی اهل مدارا بود؛ رابطه خود را با آشنایان حفظ می‌کرد و به مجرد اختلاف سلیقه از آنان نمی‌برید دوستانش را سال‌ها نگه می‌داشت و نسبت به آنها وفادار بود (سروش، ۱۳۶۰، ص ۳۵۱).

امام علی علیه‌السلام در بیان لزوم چشم‌پوشی اعضای خانواده به‌ویژه همسران در مقابل یکدیگر فرمودند: «زوجین همواره در گشایش هستند تا وقتی که یکی بر

۱. إِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ عَلَى أَهْلِهِ فَلْيَذْكُرْ مَا يَرْجُو مِنْ حُسْنِ صُخْبَتِهِمْ فَإِنَّ ذَلِكَ يُخَوِّدُ الْغَضَبَ (حرعاملی، ۱۴۰۳، ج ۳، ص ۱۶۴).

دیگری عیب پوشی و خطاپوشی کند و چون این کار را نکنند کار بر آنها تنگ می شود»^۱.

بنابراین تأکید اسلام بر خطاپوشی، بدیهی است؛ لکن آنچه در بحث ما اهمیت می یابد، آنست که به دلیل نزدیکی ارتباط میان اعضای خانواده، شرایط جنگی و فشارهای عصبی و روحی متعاقب آن ممکن است بیشترین چالش را در نهاد خانواده و در میان اعضا به وجود آورد. اعضای خانواده ممکن است به یکدیگر بی توجهی یا کم توجهی نموده که موجبات کدورت میان اعضای خانواده را فراهم می آورد. با گذشت و خطاپوشی است که اعضای خانواده می توانند به یکدیگر نزدیک تر شده، در کنار همدیگر بر چالش های جنگ فائق آیند. والدین با مدیریت خود در سایه موعظه و تذکر درست می توانند فطرت پاک فرزندان را بیدار و تأثیر در تقویت پیوند بین اعضای خانواده داشته باشند.

هـ) سایر آموزه های اسلامی مؤثر در حفظ آرامش و تقویت روحی خانواده های جنگ زده

در شرایط جنگی که آرامش خود را به اضطرا داده، توجه به آیات قرآنی و آموزه های اسلامی به رفع تنش و ایجاد امید کمک کرده، در ادامه به ذکر برخی از آنها می پردازیم:

۱. لَا يَزَالُ الرَّوَّجَانِ فِي سَعَةٍ مَا لَمْ يُدْلَسْ أَحَدُهُمَا عَلَى الْآخَرِ، فَإِذَا تَدَالَسَا صَاقَتْ عَلَيْهِمَا الْأُمُورُ (مجلسی، ۱۳۸۵، ج ۷۳، ص ۳۳۳).

۱) تلاوت قرآن و تدبر در معانی آن: یکی از مهم‌ترین راهکارهای معنوی جهت تسکین روحی اعضای خانواده در شرایط جنگی، تلاوت قرآن و توجه به معانی آن است؛ همان طور که خداوند در کلام وحی خود می‌فرماید: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ»: آگاه باشید که تنها با یاد خدا دل‌ها آرامش می‌گیرد» (رعد: ۲۸).

۲) اقامه نماز و صبر و بردباری: اقامه نماز به ویژه در اول وقت منبع غنی از آرامش بوده و حس امنیت را به دنبال دارد. بردباری در تنگنا، آرامش را برای اعضای خانواده به ارمغان می‌آورد. صبر بر مصائب پاداشی عظیم دارد: «فقط صابران پاداششان را بدون حساب دریافت می‌کنند» (زمر: ۱۰).

پیامبر در بیان اهمیت صبر در خانواده فرمودند: «هرزنی که بر فقر شوهرش صبر کند تا آنکه خدا او را بی‌نیاز گرداند، خداوند پاداش صابران و شاکران را برای او می‌نویسد»^۱.

۳) توکل و ایمان به قدرت الهی: اعضای خانواده در سختی‌ها باید به خدا توکل کرده، از هیچ چیز جز او ترس نداشته باشند. ایجاد حس توکل، روحیه شجاعت را تقویت می‌کند و هیچ چالشی به راحتی آنان را دگرگون نمی‌کند. آیات مربوط به توکل در کلام وحی الهی دیده می‌شوند؛ از جمله آیات ۲-۳ سوره طلاق که مشعر بر لزوم توکل بر خداست. این آیه به اسیر نمودن فرزند عوف بن مالک اشاره

۱. أَيُّمَا امْرَأَةٍ صَبَرَتْ عَلَى فَقْرِ زَوْجِهَا حَتَّى يُغْنِيَهُ اللَّهُ، كَتَبَ اللَّهُ لَهَا ثَوَابَ الصَّابِرِينَ وَالشَّاكِرِينَ (ملاحمد، ۱۴۰۱، ص ۴۰۳).

دارد که به محضر پیامبر آمد و از این ماجرا و فقر و تنگ دستی شکایت کرد. حضرت فرمودند: تقوای الهی پیشه کن و شکیباً باش و ذکر «لا حول ولا قوة الا بالله» را بسیار بگو. پس ناگهان درحالی که در خانه اش نشسته بود، فرزندش از در آمد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۴، ص ۲۳۶).

در حدیثی دیگر پیامبر ﷺ فرمودند: «إِنِّي لأَعْلَمُ آيَةَ لَوْ أَخَذَ بِهَا النَّاسُ لَكَفَتْهُمْ وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً فَمَا زَالَ يَقُولُهَا وَيَعِيدُهَا: آيَةُ إِيَّايَ فِي كِتَابِ خُطْبَةِ سِرَافٍ دَارِمٍ أَنَّ كُلَّ مَرَدٍّ بِأَنْ يَنْتَهِزَ بِرَأْسِهِ، هَمَّةً رَافِعَةً يَكْفِيهِمْ وَ أَنْ آيَةَ "وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً" أَيْ وَ بِمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً» (مشهدی، ۱۳۶۸، ص ۳۰۶).

تربیت دینی در خانواده شکل می گیرد و این بر عهده اعضای خانواده است که با امر به معروف و نهی از منکر، اجرای احکام الهی را در خانواده نظم ببخشند. تعامل والدین با فرزندان در خانه تضمینی برای اجرای احکام الهی است و اثربخشی آن را تداوم می بخشد.

نتیجه گیری

قرآن به عنوان منبع هدایت انسان در بحران های زندگی به ویژه در فشارهای ناشی از جنگ در جهت کاستن پیامدهای ناشی از آن به یاری بشر می شتابد و با ارائه آیات قرآنی به منظور پیشگیری از فروپاشی افراد خانواده، در صدد ایجاد همبستگی و درک متقابل به عنوان پایه های اصلی روابط می باشد. در آیات

متعدد از گرایش به سمت اسراف که سبب مسئولیت شخص در مقابل دیگر افراد می‌شود، نهی نموده و با دعوت به صبر، قناعت و رزوی و حفظ تکریم مال با آن مبارزه می‌کند. انفاق، حفظ تقوا، عفو، سبب ایجاد پلی بین اعضای خانواده جنگ زده شده، پایه‌های آن را مستحکم ترمی نماید؛ در فشارهای اقتصادی ناشی از جنگ، خانواده‌ها باید در سایه ایمان و امید به رحمت الهی و با قوای دوچندان به دنبال کسب روزی حلال باشند. ایجاد عقود مضاربه و تشکیل جلسات قرض الحسنه خانوادگی افزون بر ایجاد حس همکاری و همبستگی، به کاهش این فشارها کمک می‌کند؛ والدین می‌بایست برنامه‌ریزی‌های معنوی به همراه برگزاری جلسات گفت‌وگوی صمیمانه، فرزندان را در فعالیتهای خیریه به جهت ایجاد حس مسئولیت‌پذیری مشارکت دهند. بهترین مسیر پیش رو برای اجرای راهکارهای قرآنی جهت فائق آمدن بر بحران‌های ناشی از جنگ، نهاد خانواده است و نمی‌توان عینیت بخشی به این احکام را بر جامعه یا سایر نهادها محاله نمود. اگرچه ممکن است سایر نهادها مانند مدرسه، دانشگاه و جامعه نقش قابل توجهی در اجرایی کردن احکام و راهکارهای قرآنی داشته باشد، لازم است بدانیم چنانچه این تعالیم و آموزه‌ها در کانون خانواده و در میان اعضای هر خانواده نهادینه شود، اثربخشی دوچندانی خواهد داشت؛ چنانچه اعضای خانواده عمل در چارچوب احکام الهی را سرلوحه رفتار خویش قرار دهند، تحقق نظم اجتماعی در پرتوتربیت دینی، قطعی الحصول و غلبه حداکثری بر چالش‌های ناشی از جنگ، قریب الوقوع خواهد بود.

منابع و مآخذ

- * قرآن کریم.
- ** نهج البلاغه.
۱. ابن ابی الحدید (۱۳۹۰). شرح و ترجمه نهج البلاغه. ج ۱۶، قم: مکتبه المرعشی نجفی.
۲. باقری، خسرو (۱۳۸۴). نگاهی دوباره به تربیت اسلامی. ج ۲، تهران: موسسه فرهنگی مدرسه برهان.
۳. بندعلی، سعید (۱۳۹۳). خانواده متعادل و حقوق برگرفته از آثار آیت الله جوادی عاملی. قم: مرکز نشر اسراء.
۴. تقی زاده اکبری، علی (۱۳۸۶). قوانین و مقررات جنگ و صلح در اسلام. تهران: زمزم هدایت.
۵. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۸۵). غرر الحکم و درر الحکم. تهران: مکارم.
۶. حر عاملی، محمد بن الحسن (۱۴۰۳). وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه. ج ۳۰، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام لاحیاء التراث.
۷. سروش، عبدالکریم (۱۳۶۰). سیری در زندگی علمی و انقلابی استاد شهید مرتضی مطهری. تهران: انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
۸. قمی، عباس (۱۳۸۸). سفینه البحار. ج ۲، تهران: دفتر ترجمه و نشر کتب علوم دینی.

۹. کریمی، عبدالعظیم (۱۳۷۳). تربیت آسیب‌زا. تهران: انجمن اولیا و مر بیان جمهوری اسلامی ایران.
۱۰. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۹). اصول الکافی. ج ۱، بیروت: دار التعارف للمطبوعات.
۱۱. مجلسی، محمدباقر (۱۳۸۵). بحار الانوار. ج ۷۳، قم: مؤسسه آل البيت.
۱۲. مشهدی، محمدرضا (۱۳۶۸). کنز الدقائق. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد.
۱۳. مطهری، مرتضی (۱۳۸۵). مباحثی در فلسفه و اخلاق اسلامی. ج ۲، تهران: دفتر تبیین.
۱۴. مظاهری، حسین (۱۳۸۵). خانواده در اسلام. قم: نسیم رحمت.
۱۵. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. ج ۲۴، تهران: دارالکتب الإسلامية.
۱۶. ملا احمد، علاء الدین (۱۴۰۱). کنز العمال. ج ۱، دار ابن حزم.
۱۷. نجفی، محمد حسن (۱۳۸۵). جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام. ج ۲۱، تهران: انتشارات دینی و فرهنگی امام علی علیه السلام.
۱۸. نوری، حسین بن محمد تقی (۱۳۶۸). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. ج ۱، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام لاحیاء التراث.

An Analysis of Qur'anic Teachings on Practical Strategies for Strengthening Responsibility in Children

Fatemeh Abdollahi

PhD Candidate in Curriculum Planning, Khorasgan International Islamic Azad University, Isfahan

fatemeabdollahi9225@gmail.com

Seyyed Mohammad Qalamkarian

Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Payame Noor University, Tehran.

M_ghalamkarian@pnu.ac.ir

Abstract

Responsibility is one of the fundamental components of moral education during childhood and adolescence, playing an essential role in shaping individual personality and social dynamism. This research, conducted through a descriptive-analytical and library-based method, aims to analyze Quranic teachings related to responsibility and provide practical strategies for parents and educators. The findings indicate that the Quran, by emphasizing concepts such as trustworthiness, accountability for one's actions, justice, fulfillment of covenants, and human dignity, offers a comprehensive framework for internalizing responsibility. An examination of contemporary challenges reveals that extreme individualism, weakening of family interactions, and the relative ineffectiveness of traditional methods have doubled the need to return to the Quranic model. Practical strategies include institutionalizing the sense of trusteeship, practicing self-monitoring and self-accountability, promoting justice in daily interactions, strengthening teamwork and cooperation, and honoring commitments. These strategies can be implemented within the family and educational settings, elevating responsibility from superficial obedience to internalized belief and sustained behavior.

Keywords: The Holy Qur'an, Responsibility, Child Rearing, Qur'anic Teachings, Moral Education

تحليل التعاليم القرآنية حول الآليات العملية لتعزيز تحمّل المسؤولية

لدى الأبناء

فاطمة عبد الله

طالبة دكتوراه في تخطيط المناهج الدراسية، جامعة آزاد الإسلامية الدولية بخوراسكان، أصفهان.
fatemehabdolahi9225@gmail.com

سيد محمد قلمكاريان

أستاذ مساعد، قسم العلوم التربوية، جامعة پیام نور، طهران.

M_ghalamkarian@pnu.ac.ir

ملخص

تُعَدُّ المسؤولية أحد المكونات الأساسية للتربية الأخلاقية في مرحلتها الطفولة والمراهقة، إذ تلعب دوراً محورياً في تشكيل الشخصية الفردية والحيوية الاجتماعية. يهدف هذا البحث، الذي أجري بالمنهج الوصفي-التحليلي وبالاعتماد على المصادر المكتبية، إلى تحليل التعاليم القرآنية المتعلقة بالمسؤولية وتقديم استراتيجيات عملية للأباء والمربين. تشير النتائج إلى أن القرآن الكريم، من خلال التأكيد على مفاهيم مثل الأمانة، والمحاسبة على الأعمال، والعدل، والوفاء بالعهد، والكرامة الإنسانية، يقدم إطاراً شاملاً لاستيعاب المسؤولية داخلياً. ويظهر فحص التحديات المعاصرة أن الفردية المفرطة، وضعف التفاعلات الأسرية، والقصور النسبي للأساليب التقليدية، قد ضاعفت الحاجة إلى العودة إلى النموذج القرآني. وتشمل الاستراتيجيات العملية: ترسيخ الشعور بالأمانة، وممارسة المراقبة الذاتية والمحاسبة، وتعزيز العدل في التفاعلات اليومية، وتقوية العمل الجماعي والتعاون، والوفاء بالعهد. ويمكن تطبيق هذه الاستراتيجيات في البيئة الأسرية والنظام التعليمي، لترتقي بالمسؤولية من الطاعة الشكلية إلى الإيمان الداخلي والسلوك المستدام.

الكلمات المفتاحية: القرآن الكريم، تحمّل المسؤولية، تربية الأبناء، التعاليم القرآنية، التربية الأخلاقية.

واکاوی آموزه‌های قرآنی در خصوص راهکارهای عملی تقویت مسئولیت‌پذیری در فرزندان

فاطمه عبدالهی

دانشجوی دکتری، برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه بین‌المللی آزاد خوراسگان، اصفهان.

fatemehabdolahi9225@gmail.com

سید محمد قلمکاریان

استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور، تهران.

M_ghalamkarian@pnu.ac.ir

چکیده

مسئولیت‌پذیری از مؤلفه‌های بنیادین تربیت اخلاقی در دوران کودکی و نوجوانی است که نقش اساسی در شکل‌گیری شخصیت فردی و پویایی اجتماعی دارد. این پژوهش با هدف واکاوی آموزه‌های قرآنی مرتبط با مسئولیت‌پذیری و ارائه راهکارهای عملی برای والدین و مربیان، به روش توصیفی-تحلیلی و کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد قرآن با تأکید بر مفاهیمی چون امانت‌داری، پاسخ‌گویی در برابر اعمال، عدالت، وفای به عهد و کرامت انسانی، چارچوبی جامع برای درونی‌سازی مسئولیت‌پذیری ارائه می‌دهد. بررسی چالش‌های معاصر نشان می‌دهد فردگرایی افراطی، تضعیف تعاملات خانوادگی و ناکارآمدی روش‌های سنتی، ضرورت بازگشت به الگوی قرآنی را دوچندان ساخته است. راهکارهای عملی شامل نهادینه‌سازی حس امانت‌داری، تمرین خودنظارتی و حسابرسی اعمال، ترویج عدالت در تعاملات روزمره، تقویت همکاری گروهی و وفای به عهد است. این راهکارها در محیط خانواده و نظام آموزشی قابل اجرا بوده و مسئولیت‌پذیری را از اطاعت صوری به باور درونی و رفتار پایدار ارتقا می‌دهند.

کلیدواژگان: قرآن کریم، مسئولیت‌پذیری، تربیت فرزند، آموزه‌های قرآنی، تربیت اخلاقی.

مقدمه

مسئولیت‌پذیری، رکن بنیادین رشد فردی و اجتماعی، در تربیت نسلی سالم و کارآمد نقشی حیاتی دارد و زمینه‌ساز استقلال، اعتماد به نفس و حل مسئله است (احمدی و همکاران، ۱۴۰۴). در دنیای امروز با چالش‌هایی چون فردگرایی افراطی، الگویی جامع ضرورت دارد. سبک زندگی قرآنی با تکیه بر مفاهیم فطری (امانت‌داری، حسابرسی، احسان، عدالت و صبر)، چارچوبی الهی و کامل ارائه می‌دهد که فراتر از عبادات، نگرشی جامع برای پرورش نسلی مسئول است (خانی ملک‌آباد، ۱۴۰۴). با وجود این ظرفیت‌ها، رویکردهای رایج یا غافل‌اند یا در تطبیق با نیازهای روزمره دچار چالش‌اند (بنی‌اسدی، ۱۴۰۳). این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی و کتابخانه‌ای، به تبیین الگوی تربیتی و شناسایی آموزه‌های کلیدی قرآن در پاسخ به دو پرسش محوری می‌پردازد و راهکارهای عملی برای والدین و مربیان ارائه می‌دهد.

روش تحقیق

روش تحقیق توصیفی-تحلیلی با رویکرد کتابخانه‌ای است؛ با مراجعه به منابع قرآنی، تفاسیر معتبر و پژوهش‌های مرتبط، آموزه‌های ناظر بر مسئولیت‌پذیری استخراج و با تحلیل محتوایی، راهکارهای عملی بررسی و تبیین شده‌اند.

۱. مبانی نظری-تبیین مفاهیم کلیدی

از نگاه قرآن، مسئولیت‌پذیری ریشه در «امانت‌داری» دارد. آیه ۷۲ سوره

احزاب نشان می‌دهد انسان با آگاهی این امانت را پذیرفت و بی‌توجهی به آن خیانت است (رجایی‌نژاد، ۱۴۰۳)؛ ازاین‌رو تربیت دینی یعنی آموزش پاسخگویی در قبال خود، خانواده و جامعه (خورشیدی و ابراهیمی، ۱۴۰۴).

محرک دیگر، باور به «حسابرسی» الهی است؛ چنان‌که سوره زلزال بردیدن پاداش و کیفر ذره‌ای اعمال تأکید دارد و این باور، انسان را به سنجش مداوم رفتارها و می‌دارد (فرتوک‌زاده و عباس‌زاده، ۱۴۰۳).

برای تثبیت این ویژگی، مفاهیمی چون «احسان» (فراتراز وظیفه)، «عدالت» (رعایت حق دیگران) و «صبر» (تحمل سختی‌ها) به عنوان ابزارهای عملی معرفی شده‌اند (موسوی و طهماسبی بلداجی، ۱۳۹۶؛ نبی و همکاران، ۱۴۰۴). در نهایت، مسئولیت‌پذیری مهارتی اکتسابی است که با تمرین، توکل و الگوپذیری در خانواده به عاداتی پایدار تبدیل می‌شود (کاظمی و منصورزاده، ۱۴۰۳).

۲. مهم‌ترین آموزه‌های قرآنی مرتبط با مسئولیت‌پذیری

الف) اصل امانت‌داری و ارزش وجودی انسان: قرآن در آیه ۷۲ سوره احزاب می‌فرماید: «إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ». این آیه پایه‌ترین مفهوم مسئولیت‌پذیری را نشان می‌دهد. باور به اینکه وجود، زمان و استعداد کودک امانتی الهی است، حس عزت نفس و خودارزشمندی را تقویت کرده، او را از هدررفت وقت و انرژی باز می‌دارد و نسبت به حفظ و رشد خود مسئول می‌کند (فراهانی، ۱۴۰۴).

ب) آگاهی از پاسخ‌گویی و حسابرسی اعمال: سوره زلزال می‌فرماید: «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ * وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ». این آیه با تأکید بر جزئی‌نگری اعمال، حس خودنظارتی را پرورش می‌دهد. کودک می‌آموزد هیچ عمل کوچکی بی‌پاسخ نمی‌ماند؛ بنابراین حتی بدون نظارت والدین، کار درست را انتخاب می‌کند (دخش، ۱۴۰۳).

ج) فرمان به نیکی و پرهیز از زشتی‌ها: آیه ۱۱۰ سوره آل عمران: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ». این آیه بر مسئولیت اجتماعی و نقش فعال در اصلاح محیط تأکید دارد. کودک می‌آموزد فقط مسئول خود نیست، بلکه در قبال خانواده، مدرسه و جامعه نیز مسئول است (جعفریان و گرجیان عربی، ۱۴۰۳).

د) شجاعت در گفتار حق: سوره نساء آیه ۱۳۵: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ». این آیه شجاعت اخلاقی و ایستادگی در برابر باطل را می‌آموزد؛ کودک یاد می‌گیرد حتی در برابر فشار دوستان یا بزرگ‌ترها، از حق دفاع کند و شخصیتی مستقل و غیرتقلیدی پیدا کند (صادقی، ۱۴۰۴).

ه) پرهیز از پیروی از ظن و گمان: سوره حجرات آیه ۱۲: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ». کودک می‌آموزد قبل از قضاوت یا انتشار خبر، از صحت آن اطمینان حاصل کند؛ این مهارت، مسئولیت‌پذیری در قبال کلام و افکار را تقویت می‌کند (سعیداوی‌نژاد، ۱۴۰۴).

و) دستور به عدالت حتی با دشمن: سوره مائده آیه ۸: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاَنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ». به کودک می‌آموزد در بازی‌ها، رقابت‌ها و دعواها، حق را به حق‌دار بدهد، حتی اگر طرف مقابل رقیبش باشد (هراتی سلامت و حسینی سیستمی، ۱۴۰۳).

ز) همکاری در نیکی و پرهیزگاری: سوره مائده آیه ۲: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ». کودک می‌آموزد در کارهای گروهی، تنها به وظیفه شخصی اکتفا نکند، بلکه با همکاری مؤثر به موفقیت جمع کمک کند (موسی پور بردسیری، ۱۴۰۱).

ح) پرهیز از تکبر و خودبینی: سوره اسراء آیه ۳۷: «وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَن تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَن تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا». کودک می‌آموزد مسئولیت‌پذیری با تکبر سازگار نیست؛ کسی که می‌داند توانایی‌هایش محدود است، در برابر اشتباهاتش پذیراست و بهانه‌تراشی نمی‌کند (محمدی، ۱۴۰۴).

ط) دستور به صبر و استقامت: سوره بقره آیه ۱۵۳: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ». کودک یاد می‌گیرد در یادگیری مهارت‌های جدید یا حل مشکلات، تسلیم نشود و با پشتکار ادامه دهد؛ این ویژگی مسئولیت‌پذیری را به عادت‌ی پایدار تبدیل می‌کند (قاسمی و حیدری، ۱۴۰۳).

ی) پرهیز از اسراف و تبذیر: سوره اسراء آیات ۲۶-۲۷: «وَأَتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تَبْذِرْ تَبْذِيرًا * إِنَّ الْمُبْذِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ».

کودک به صرفه جویی در مصرف آب، غذا، انرژی و وسایل تشویق می‌شود و مسئولیت‌پذیری در برابر محیط زیست را می‌آموزد (قاسمی و حیدری، ۱۴۰۳).

ک) احترام به والدین و بزرگ‌ترها: سوره اسراء آیه ۲۳: «وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا». مسئولیت‌پذیری شامل رعایت حقوق کسانی است که زحمت پرورش او را کشیده‌اند؛ این حس قدردانی، تعهد به وظایف خانوادگی را تقویت می‌کند (رحیمی طولارودیان، ۱۴۰۴).

ل) پرهیز از دروغ و گواهی دروغ: سوره فرقان آیه ۷۲: «وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ». کودک می‌آموزد راست‌گویی حتی به زیانش باشد؛ کودکی که عادت به راست‌گویی دارد، در قبال اشتباهاتش پذیراست و با دروغ از زیر بار مسئولیت‌شانه خالی نمی‌کند (حاجی‌زاده، ۱۴۰۴).

م) دستور به مشورت و تصمیم‌گیری گروهی: سوره شوری آیه ۳۸: «وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ». کودک می‌آموزد در تصمیم‌گیری‌های مهم با دیگران مشورت کند تا مسئولیت‌پذیری در قبال پیامدهای تصمیمات تقویت شود (توتونی و همکاران، ۱۴۰۴).

ن) وفای به عهد: سوره مائده آیه ۱: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ». کودک می‌آموزد اگر قولی داد، آن را انجام دهد؛ این ویژگی پایه اعتماد اجتماعی و پایبندی به تعهدات حتی در شرایط سخت است (سروی، ۱۴۰۴).

س) پرهیز از تمسخر و مسخره کردن: سوره حجرات آیه ۱۱: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُوا مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ». کودک می‌آموزد مسئولیت‌پذیری

شامل رعایت حقوق عاطفی دیگران است و با کلمات خود باعث تحقیر دیگران نشود (رضوانی و همکاران، ۱۴۰۴).

ف) دستور به عفو و گذشت: سوره نور آیه ۲۲: «وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ». کودک یاد می‌گیرد خشم خود را مدیریت کرده و اشتباهات دیگران را ببخشد؛ این ویژگی روابط اجتماعی سالم‌تری می‌سازد (صدرایی و شفائی، ۱۴۰۴).

ع) پرهیز از تهمت و افترا: سوره نور آیات ۱۶-۱۷: «إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ». کودک می‌آموزد مراقب آبروی دیگران باشد و بدون مدرک قضاوت نکند (ملتفت، ۱۴۰۴).

ص) انفاق و کمک به نیازمندان: سوره بقره آیه ۲۶۱: «مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ». کودک با اختصاص بخشی از پول توجیبی به نیازمندان، حس همدلی و مسئولیت اجتماعی را می‌آموزد (عرفانی و همکاران، ۱۴۰۴).

ق) پرهیز از خودنمایی و ریاکاری: سوره نساء آیه ۱۴۲: «يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ». کودک می‌آموزد کار درست را برای رضایت خدا و وجدان خود انجام دهد، نه برای تحسین دیگران؛ این درونی‌سازی انگیزه‌ها، او را در غیاب ناظران نیز به درستی وا می‌دارد (عرفانی و همکاران، ۱۴۰۴).

آموزه‌های قرآنی درباره مسئولیت‌پذیری محدود به عبادات نیست؛ بلکه طیفی وسیع از مهارت‌های زندگی را پوشش می‌دهد: از مدیریت زمان و منابع تا

مهارت‌های ارتباطی و اصول اخلاقی. این آموزه‌ها با بیدارکردن «ضمیر وجدان فعال» در کودک، مسئولیت‌پذیری درونی را شکل می‌دهند؛ به گونه‌ای که کودک نه از ترس تنبیه، بلکه از روی آگاهی و درک ارزش‌ها، نسبت به اعمال خود و تأثیر آنها بر خود و جامعه پاسخ‌گو باشد.

۳. تحلیل چالش‌ها

تربیت مسئولیت‌پذیر در فرزندان امروز با چالش‌های جدی روبه‌است که ریشه در تحولات فرهنگی، اجتماعی و رسانه‌ای دارد (عبدلی روان و مهدیان، ص ۱۴۴). گسترش فردگرایی افراطی، کودکان را به جای تعهد جمعی، بر منافع شخصی متمرکز کرده (عظیمی، ۱۴۰۴) و نفوذ فضای مجازی، کارایی روش‌های سنتی (دستور، منع، تنبیه و تکرار) را کاهش داده است؛ چراکه نسل جدید با استقلال‌طلبی و حساسیت به اقلان درونی، به الگویی درونی‌ساز نیاز دارد (بنی‌اسدی، ۱۴۰۳). الگوی قرآنی با تکیه بر مفاهیمی چون امانت‌داری، پاسخ‌گویی، عدالت، وفای به عهد و کرامت انسانی، مسئولیت‌پذیری را از اطاعت ظاهری فراتر برده و به باوری پایدار تبدیل می‌کند؛ کودک نه از ترس تنبیه، بلکه به دلیل درک ارزش‌های اخلاقی و احساس حضور خداوند، مسئولانه رفتار می‌کند (تاکی، ۱۴۰۴).

۴. راهکارهای عملی تقویت مسئولیت‌پذیری با آموزه‌های قرآنی

برای نهادینه‌سازی مسئولیت‌پذیری و پرورش وجدان اخلاقی، راهکارهای زیر

پیشنهاد می‌شود:

الف) نهادینه‌سازی امانت‌داری: با یادآوری آیه ۷۲ سوره احزاب، به کودک پیام‌وریم وجود، زمان، توانایی‌ها و دارایی‌ها امانت‌های الهی‌اند و او در قبال آنها مسئول است (حسن‌نیا، ۱۴۰۴).

ب) تمرین خودنظارتی (حسابرسی اعمال): با اشاره به سوره زلزال، کودک را به تأمل روزانه در اعمال و نوشتن کارهای خوب و بد تشویق کنیم تا حساسیت رفتاری او افزایش یابد (خوانساری، ۱۴۰۴).

ت) تشویق به امر به معروف و نهی از منکر: در خانه و مدرسه، کودک را به رعایت نظم، کمک به دیگران و تذکر محترمانه در تخلفات تشویق کنیم تا مسئولیت‌پذیری اجتماعی او تقویت شود (کشاوری و همکاران، ۱۴۰۴).

ث) نهی از قضاوت عجولانه و ترویج تحقیق: با الهام از آیه «اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ»، کودک را از قضاوت سریع و باور شایعات بازداریم و به پرسش‌گری و تحقیق پیش از نتیجه‌گیری تشویق کنیم (مهی و موسوی، ۱۴۰۴).

ج) ترویج عدالت در بازی‌ها و تعاملات: براساس آیه «اغْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ»، کودک را به رعایت انصاف حتی در برابر مخالفان واداریم (قصابی، ۱۴۰۳).

ح) تشویق به همکاری و کار گروهی: با الهام از آیه «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ»، وظایف را به صورت گروهی تعریف کنیم و بر اهمیت همکاری تأکید ورزیم (غلامی، ۱۴۰۳).

- خ) تأکید بروفای به عهد: از کودکی، پابندی به قول‌ها (حتی کوچک) را تمرین کنیم تا مفهوم تعهد نهادینه شود (قصابی، ۱۴۰۳).
- د) ترویج انفاق و همدلی: با اختصاص بخشی از پول توجیبی به نیازمندان یا مشارکت در فعالیت‌های خیرخواهانه، حس مسئولیت اجتماعی و همدلی را تقویت کنیم (ابراهیمی، ۱۴۰۲).

نتیجه‌گیری

در شرایط کنونی که روش‌های سنتی تربیتی کارایی پیشین را ندارند، الگوی قرآنی با تأکید بر درونی‌سازی ارزش‌ها (نه ترس از تنبیه) و به کارگیری راهکارهای عملی چون خودنظارتی، عدالت، همکاری، وفای به عهد و انفاق، مسئولیت‌پذیری را به عاداتی پایدار تبدیل می‌کند. این الگو با جایگزینی نظارت درونی به جای کنترل بیرونی و ایجاد تعادل میان استقلال طلبی نسل جدید و نیاز به تعهد جمعی، راهبردی کارآمد برای مواجهه با تحولات عصر دیجیتال محسوب می‌شود و می‌تواند نسلی مسئولیت‌پذیر پرورش دهد.

منابع و مآخذ

- قرآن کریم.
- ۱. ابراهیمی، زهرا (۱۴۰۲). تحلیل مفاهیم احترام و مسئولیت‌پذیری در قرآن و تأثیر آنها بر عملکرد نوجوانان در محیط‌های آموزشی. فصلنامه بینش قرآنی و عرفان اسلامی، ۳(۲).
- ۲. احمدی، ظفر، اکبر صالحی دیدارگاه، سیدعلی و احمدی، علی، و عبدی، نوروز (۱۴۰۴). نقش همکاری مدرسه و خانواده در تربیت دانش‌آموز مسئولیت‌پذیر. چهارمین همایش ملی ایده‌های کاربردی در علوم تربیتی، روانشناسی و مطالعات فرهنگی، بوشهر.
- ۳. بنی‌اسدی، امیر (۱۴۰۳). بررسی تأثیر آموزه‌های قرآنی مانند صبر، تقوا و شکرگزاری بر سبک زندگی. سومین کنفرانس ملی تازه‌های روانشناسی تکاملی و تربیتی، بندرعباس.
- ۴. تاکی، مهری (۱۴۰۴). تبیین جایگاه «اختیار و مسئولیت‌پذیری» در فرآیند تربیت دینی از منظر قرآن کریم. اولین همایش بین‌المللی آموزش نوین: پیوند روانشناسی و تربیت در مسیر تحول آموزشی، ملکان.
- ۵. توتونی، مریم، موسوی، سیده‌فریده، جهانی، غلامرضا، و ریگی‌ماریشان، مسعود (۱۴۰۴). اهمیت آموزش مهارت‌های زندگی قرآنی در مدارس: راهکاری برای تربیت نسلی توانمند و مسئولیت‌پذیر. مجله یافته‌های پیشروان علوم تربیتی

و آموزشی، ۲(۱۱).

۶. جعفریان، جواد، و گرجیان عربی، محمد مهدی (۱۴۰۳). ارتباط باطنی انسان با قرآن کریم در سبک زندگی قرآنی. *دوفصلنامه حکمت و حیانی*، ۲(۲).
۷. حاجی‌زاده، مونا (۱۴۰۴). آموزش سبک زندگی اسلامی و قرآنی در مدارس. ششمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های مدیریت، تعلیم و تربیت در آموزش و پرورش، تهران.
۸. حسن‌نیا، آمنه (۱۴۰۴). جایگاه علم‌آموزی در قرآن و حدیث و تأثیر آن بر انگیزش یادگیری، خودتنظیمی و مسئولیت‌پذیری علمی دانش‌آموزان. دومین همایش بین‌المللی معلمان برتر، مسجد سلیمان.
۹. خانی ملک‌آباد، مجید (۱۴۰۴). نقش خانواده در تربیت دینی فرزندان با تأکید بر آموزه‌های قرآنی. چهارمین کنفرانس ملی مطالعات خانواده و مدرسه، بندرعباس.
۱۰. خوانساری، محمدامین (۱۴۰۴). تحلیل اخلاقی در قرآن و حدیث با تأکید بر مسئولیت‌پذیری اخلاقی. *فصلنامه مشکوه*، ۴۴(۳).
۱۱. خورشیدی، فاطمه، و ابراهیمی، فاطمه (۱۴۰۴). اصول و شاخصه‌های سبک زندگی قرآنی. نهمین کنفرانس ملی پژوهش‌های سازمان و مدیریت، تهران.
۱۲. دخش، سارا (۱۴۰۳). بررسی جایگاه آموزه‌های اخلاقی در خانواده جهت ترویج سبک زندگی قرآنی. *مجله پژوهش و مطالعات علوم اسلامی*، ۶(۶۵).
۱۳. رجایی‌نژاد، معصومه (۱۴۰۳). کاربرد سبک زندگی قرآنی در تربیت روانی اخلاقی دانش‌آموزان. *اولین همایش بین‌المللی معلمان استعدادیاب و*

فرهنگ ساز در توسعه آموزش های فنی و حرفه ای و کاربردانش در مسیر توسعه پایدار.

۱۴. رحیمی طولارودیان، شاهین، سیمائی، عظیم، یگانی خطبه سرا، شیرزاد، و ایزدی هیر، کبری (۱۴۰۴). اهمیت آموزش مهارت های زندگی قرآنی در مدارس: راهکاری برای تربیت نسلی توانمند و مسئولیت پذیر. *مجله یافته های پیشروان علوم تربیتی و آموزشی*، ۱(۱۲).

۱۵. رضوانی، آزیتا، گل فروش بهروزی، طاهره، فتحی پور گاوگانی، آرزو، و قهرمان زاده، ربابه (۱۴۰۴). جایگاه معلم در تربیت نسلی خلاق و مسئولیت پذیر. *چهارمین همایش ملی ایده های کاربردی در علوم تربیتی، روانشناسی و مطالعات فرهنگی*، بوشهر.

۱۶. سروی، صبا (۱۴۰۴). سبک زندگی قرآنی از نگاه مقام معظم رهبری. *سومین کنفرانس ملی تحقیقات میان رشته ای در علوم تربیتی، روانشناسی، مشاوره و مطالعات فرهنگی*، اردبیل.

۱۷. سعیداوی نژاد، مسلم (۱۴۰۴). کاربرد سبک زندگی قرآنی در تربیت روانی-اخلاقی دانش آموزان. *فصلنامه تحقیقات راهبردی در تعلیم و آموزش و پرورش*، ۵(۵۴).

۱۸. صادقی، سهیلا (۱۴۰۴). سبک زندگی قرآنی بر هویت بخشی و سلامت روان دانش آموزان. *اولین کنفرانس بین المللی و جشنواره کشوری مدارس شاد با رویکردهای فرهنگی، هنری، مهارتی، آموزشی، دینی، تربیتی و مدیریتی*، بوشهر.

۱۹. صدراپی، فاطمه، و شفائی، نفیسه (۱۴۰۴). هم افزایی خانواده، مدرسه و

- جامعه در تربیت شهروند مسئولیت پذیر (نگاهی مشترک ابتدایی و هنرستان).
چهارمین همایش ملی تازه های روانشناسی تکاملی و تربیتی، بندرعباس.
۲۰. عبدلی روان، سعید، و مهدیان، رضا (۱۴۰۴). بررسی جایگاه صداقت در تعالی سبک زندگی قرآنی. چهارمین کنفرانس ملی مطالعات خانواده و مدرسه، بندرعباس.
۲۱. عرفانی، محمدنظیر، و سجادی، سیدکاظم (۱۴۰۴). نقش سیره قرآنی پیامبر ﷺ در سبک زندگی اسلامی معاصر. دوفصلنامه مطالعات حدیث پژوهی، ۱۰(۱۹).
۲۲. عظیمی، مهدی (۱۴۰۴). بررسی آثار و چگونگی روش های غیرمستقیم در تربیت: فرزندان و دانش آموزان. دومین همایش بین المللی معلمان برتر، مسجد سلیمان.
۲۳. غلامی، محسن، زارع، حسین، رحمتیان، سیدحسن، و صباحی، مهدی (۱۴۰۳). بررسی و تبیین عوامل اجتماعی و سیاسی مسئولیت پذیری از منظر قرآن و حدیث. اولین کنفرانس بین المللی حقوق، علوم سیاسی، سیاست اسلامی و فقه اسلامی، ساری.
۲۴. فراهانی، علی (۱۴۰۴). بررسی نقش سبک زندگی قرآنی در پیشگیری از آسیب های تربیتی در خانواده. چهارمین کنفرانس بین المللی دین، معنویت و سبک زندگی جهان اسلام، تهران.
۲۵. فرتوک زاده، محمدرضا، و عباس زاده، مهدی (۱۴۰۳). امنیت در پرتو سبک زندگی سالم قرآنی، نشریه بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت، ۷(۲).

۲۶. قاسمی، فاطمه، و حیدری، کوثر (۱۴۰۳). اصول و شاخصه‌های سبک زندگی قرآنی. هشتمین کنفرانس ملی مدیریت و صنعت گردشگری، تهران.
۲۷. قصابی، معصومه (۱۴۰۳). قرآن و مهارت‌های زندگی: راهکاری برای آموزش مسئولیت‌پذیری در نوجوانان. اولین همایش بین‌المللی معلمان استعدادیاب و فرهنگ‌ساز در توسعه آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و کاردانش در مسیر توسعه پایدار.
۲۸. کاظمی، مهدی، و منصورزاده، فاطمه (۱۴۰۳). نقش و جایگاه خانواده در تربیت فرزندان و تحقق جامعه صالح. چهارمین همایش ملی اخلاق و آداب زندگی، زنجان.
۲۹. کریمی، محمود (۱۴۰۳). سبک زندگی اسلامی در حوزه کسب تجارت در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای. پنجمین همایش بین‌المللی علوم تربیتی، مشاوره، روانشناسی و علوم اجتماعی، همدان.
۳۰. کشاورز، زهرا، ملکی فرد، توران، حاتمی، فاطمه، و داودی، زهره (۱۴۰۴). آموزش قرآن برای تقویت مسئولیت‌پذیری در دانش‌آموزان. اولین همایش بین‌المللی پژوهش‌های نوپدید در روانشناسی و علوم تربیتی، اهواز.
۳۱. محمدی، روح‌اله (۱۴۰۴). مبانی جامعه‌شناختی سبک زندگی قرآنی در حوزه تعاملات اجتماعی. فصلنامه قرآن، فرهنگ و تمدن، ۶ (۳).
۳۲. ملتفت، مرگان (۱۴۰۴). بررسی نقش مدرسه و معلم در تربیت شهروند مسئولیت‌پذیر و قانون‌مدار در دانش‌آموزان ابتدایی و متوسطه. اولین همایش بین‌المللی افق‌های تازه در روانشناسی یادگیری و آموزش و پرورش از دید معلم،

ارومیه.

۳۳. مهی، بتول، و موسوی، سیدکاظم (۱۴۰۴). مسئولیت‌پذیری در قرآن و روایات از دیدگاه مفسران شیعه و سنی. پنجمین همایش بین‌المللی علوم سیاسی، مدیریت، اقتصاد و حسابداری، همدان.

۳۴. موسوی، سیده کوثر، طهماسبی بلداجی، اصغر (۱۳۹۶). نگرش قرآنی بر سیره اخلاقی امام حسین علیه السلام و جایگاه آن در سبک زندگی اسلامی. پژوهش‌نامه معارف حسینی، ۲(۵).

۳۵. موسی‌پور بردسیری، محمدرضا (۱۴۰۱). شیوه‌های تربیت فرزندان صالح با تأکید بر آموزش صداقت و مسئولیت‌پذیری در سنین کودکی و تأثیر آن در شخصیت بزرگسالی آنها. پنجمین همایش بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی و مطالعات اجتماعی، همدان.

۳۶. نبی، احسان، قربانی اجقان، ندا، نیسی، مهدی، و کریمی، فاطمه (۱۴۰۴). نقش الگوبرداری از سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در تربیت فرزندان برافزایش انگیزه تحصیلی و مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان. سومین همایش بین‌المللی فناوری‌های هوشمند در عرصه علوم تربیتی، روانشناسی، مشاوره، فلسفه.

۳۷. هراتی سلامت، مطهره، و حسینی سیستانی، سیدباقر (۱۴۰۳). تأثیر سبک زندگی قرآنی بر مسئولیت‌پذیری و اخلاق اسلامی. هشتمین کنفرانس بین‌المللی مطالعات روانشناسی، علوم تربیتی و خانواده در جهان اسلام.

Explaining Quranic Mechanisms for Resilience Against Life's Adversities

Maryam Malek Mohammadi

Level 4(Advanced Seminary Level) in Comparative Exegesis, Fatemeh Al-Zahra (PBUH) Specialized Seminary School, Isfahan; Bachelor's in Psychology, University of Isfahan.
Email: Malekmohammadi.m61@gmail.com

Abstract

Human beings have been created in a world where, due to its inherent nature, comfort is accompanied by bitterness and failure. The way individuals perceive life events has a direct impact on their functioning. Resilience against life's adversities is one of the essential skills of human life, which, while being attainable, also changes the direction of one's life. The present article seeks to discover the Quranic mechanisms for resilience against life's adversities. Adopting an interdisciplinary approach, it explains the findings through a descriptive-analytical study of existing sources. The investigations indicate that resilience comprises important components: commitment or responsibility, control, and struggle. A person with a resilient personality believes that events are controllable; therefore, by strengthening flexibility, they harmonize inconsistent events and evaluate them optimally. Consequently, life events are assessed as positive and controllable, and this assessment does not cause the individual to become unfocused or distressed when facing problems. The chosen strategies are effective and appropriate, enabling the person to transform the experience into a positive one.

Keywords: Qur'anic Mechanism, The Qur'an, Resilience, Life's Adversities.

تبين الآليات القرآنية للصمود في مواجهة نوائب الحياة

مريم ملك محمدي

المستوى الرابع في التفسير المقارن، مدرسة فاطمة الزهراء (سلام الله عليها) التخصصية الحوزوية، أصفهان؛ بكالوريوس في علم النفس، جامعة أصفهان.

Malekmohammadi.m61@gmail.com

المستخلص

إن الإنسان قد وطئ عالمًا تقتضي مقتضياته أن تكون الراحة فيه ممزوجة بالمرارة والإخفاق. وإن نظرة الأفراد إلى أحداث الحياة تؤثر تأثيرًا مباشرًا في كيفية أدائهم وسلوكهم. ويُعدّ الصمود في وجه نوائب الحياة من المهارات الحيوية الجوهرية للإنسان، والتي لا يمكن اكتسابها فحسب، بل إنها تسهم أيضًا في تغيير مسار حياته. وتسعى هذه الدراسة إلى الكشف عن الآليات القرآنية للصمود في مواجهة نوائب الحياة، وقد اعتمدت منهجًا متعدد التخصصات، حيث قامت بدراسة المصادر المتاحة بأسلوب وصفي-تحليلي لاستنباط النتائج وتبيينها. وقد دلت النتائج على أن الصمود يتكون من ركائز أساسية، هي: الالتزام أو تحمل المسؤولية، والسيطرة، وروح التحدي. إن الفرد ذي الشخصية الصامدة يؤمن بأن الأحداث قابلة للسيطرة؛ ومن ثم، فهو يعزز مرونته لتكييف الأحداث المتنافرة ومواءمتها، ويخضعها لتقييم أمثل. وبناءً عليه، تُقيّم أحداث الحياة على أنها إيجابية وقابلة للسيطرة، وهذا التقييم لا يُوقع الفرد في الارتباك أو فقدان التركيز عند مواجهة المشكلات، بل تُمكنه الاستراتيجيات المختارة والفعالة والمناسبة من تحويل تلك المواقف إلى تجربة إيجابية.

الكلمات المفتاحية: آلية قرآنية، القرآن، الصمود، شدائد الحياة.

تبیین سازوکارهای قرآنی مقاومت در برابر ناملازمات زندگی

مریم ملک محمدی

سطح ۴، تفسیر تطبیقی مدرسه علمیه تخصصی فاطمه الزهراء سلام الله علیها، اصفهان و کارشناسی روانشناسی، دانشگاه گز اصفهان

Malekmohammadi.m61@gmail.com

چکیده

انسان در دنیایی قدم گذاشته که با توجه اقتضائات آن، آسایش همراه تلخی و ناکامی است. نوع نگاه اشخاص به رخداد‌های زندگی، تأثیر مستقیمی بر نحوه عملکرد آنها دارد. مقاومت در مقابل ناگواری‌های زندگی از مهارت‌های مهم زندگی انسان است که در عین حال که قابل کسب می‌باشد، سبب تغییر جهت زندگی انسان نیز خواهد شد. نوشتار حاضر در صدد کشف سازوکارهای قرآنی مقاومت در برابر ناملازمات زندگی است و به صورت بینارشته‌ای از طریق مطالعه منابع موجود به روش توصیفی-تحلیلی یافته‌ها را تبیین نموده است. بررسی‌ها حاکی از آن است که مقاومت دارای مؤلفه‌های مهم، تعهد یا مسئولیت‌پذیری، کنترل و مبارزه‌جویی است. فرد دارای شخصیت مقاوم براین باور است که حوادث قابل کنترل‌اند؛ بنابراین با تقویت انعطاف‌پذیری، رویدادهای ناهم‌هنگ را هماهنگ می‌کند و به گونه‌ای بهینه آن را ارزشیابی می‌کند. لذا رویدادهای زندگی مثبت و قابل کنترل ارزیابی شده، این ارزیابی فرد را در مقابله با مشکلات دچار آشفتگی و عدم تمرکز نمی‌کند و استراتژی‌های انتخاب‌شده، موثر و مناسب بوده و قادر خواهد بود آن را به تجربه‌ای مثبت تبدیل کند. کلیدواژگان: سازوکار قرآنی، قرآن، مقاومت، ناملازمات زندگی.

مقدمه

ماهیت زندگی دنیوی و وجود ناملازمات در آن، از یک سو و نقش نوع نگاه انسان در تعیین نوع عملکرد انسان از سوی دیگر ضرورت کشف و طرح دیدگاهی جامع جهت ارائه برنامه و دستورالعمل کاربردی در راستای مدیریت رفتار و گفتار انسان را بیان می‌کند. اقتضائات عقل بشر و نیاز به مراجعه به منبع غنی و جامع، اهمیت مراجعه به آیات الهی و استناد به قرآن کریم را روشن می‌کند. به همین دلیل مقاله حاضر در صدد تبیین سازوکارهای قرآنی مقاومت در مقابل ناملازمات زندگی انسان با نگاهی جدید و علمی است. به همین دلیل در ابتدا عوامل قوام‌بخش مقاومت با مراجعه به منابع مرتبط شناسایی و سپس نگاه قرآن کریم درباره آن کشف و بررسی شد. با توجه به اینکه مسئله مقاومت حائز اهمیت است، در این زمینه قلم‌فرسایی‌هایی صورت گرفته است؛ از جمله مقاله «ابعاد تمدنی مقاومت اسلامی جمهوری اسلامی ایران» نوشته علینقی لزگی و هادی فتح‌آبادی؛ همچنین مقاله «آخرت‌باوری و مقاومت اسلامی» نوشته رقیه عالمی و محمد رضاپور و مقاله «گفتمان مقاومت و گام دوم انقلاب اسلامی» و آثار مشابه که با بررسی‌های صورت گرفته مشخص شد رویکرد تألیفات پیشین درباره مقاومت یک مسئله سیاسی-اجتماعی است و بخش مهم مقاومت که در زندگی فردی انسان تجلی و تبلور دارد، مورد توجه قرار نگرفته است. مقاله حاضر با رویکرد تلفیقی در صدد تبیین سازوکارهای قرآنی مقاومت در برابر ناملازمات زندگی در سبک زندگی قرآنی است که است با توجه به رویکرد بین‌رشته‌ای و

تلفیقی، این نوشتار هم در ساختار و هم در تدوین محتوا در نوع خود جدید و بدیع بوده و محقق در این زمینه به اثر مستقلی دست نیافته است.

۱. سازوکارهای قرآنی مقاومت در برابر ناملایمات زندگی

مقاومت مجموعه‌ای از بازخوردها و مهارت‌هایی است که شجاعت رویارویی با موقعیت‌های تنیدگی‌آور زندگی را به وجود می‌آورد (مدی (Maddi)، ۲۰۰۷). مقاومت روان‌شناختی (Psychological hardiness) متغیری است که کوباسا (Kobasa) (۱۹۹۸) مطرح کرد. وی مقاومت را ترکیبی از باورها در مورد خویشتن و جهان تعریف می‌کند که از سه مؤلفه تعهد (Commitment)، کنترل (Control)، مبارزه‌جویی (Challenge) تشکیل شده است. عامل‌های مقاومت در موقعیت‌های فشارزا سبب خواهد شد فرد ارزیابی تهدیدآمیزی از موقعیت نداشته باشد و از راهبردهای درست برای حل مسئله استفاده نماید (فلورین (Florian) و همکاران، ۱۹۹۵). ویژگی‌های روان‌شناختی مقاومت از جمله تمایل به داشتن تجارب جالب و معنادار، ابراز وجود، پرانرژی بودن، توانایی و مقاومت و اینکه تغییر در زندگی، امری طبیعی است، می‌توانند در سازش افراد با وقایع تنیدگی‌زای زندگی مفید باشند (کوباسا و پوکتی (Puccetti)، به نقل از: کیامرثی و همکاران، ۱۳۷۷، ص ۱۴۰). نتایج پژوهش‌های متعددی که در این زمینه انجام شده نشان می‌دهد که بین مقاومت و افسردگی (ناکانو (Nakano)، ۱۹۹۰) و بین مقاومت با اضطراب، افسردگی، بیماری‌های جسمانی و حساسیت بین‌فردی رابطه منفی و

معنا داری وجود دارد (مدی و کوباسا، ۱۹۸۴ به نقل از: حسن‌پور و همکاران، ۱۳۸۶، ص ۹۰). مقاومت با سلامت بدنی و روانی رابطه مثبت دارد (رحیمیان بوگر و اصغرنژاد فرید، ۱۳۸۷، ص ۳۰۱). بین امید به زندگی و مقاومت رابطه مثبت و معناداری وجود دارد (نادری و حسینی، ۱۳۸۹، ص ۶۷). امیدواری باعث پرورش دیدی خوش‌بینانه به زندگی می‌شود، فشارزابدن وقایع را کاهش می‌دهد و به زندگی معنا و هدف می‌بخشد (زارع و امین‌پور، ۱۳۹۰، ص ۲۹۰). با بررسی دقیق آیات قرآن روشن می‌شود، در آیات الهی، مقاومت، یک امر قابل تحقق است که سازوکارهای دست‌یابی به آن به روشنی تبیین شده و سه مؤلفه تعهد، کنترل و مبارزه‌جویی در آن تعریف شده است که در ادامه به توضیح آنها پرداخته می‌شود:

الف) تعهد و مسئولیت‌پذیری

از جمله سازوکارهای قرآنی در مواجهه با ناملایمات زندگی، تعهد و مسئولیت‌پذیری انسان است که در قرآن کریم یک اصل اساسی و چندبعدی بوده، در قیامت مورد بازخواست دقیق قرار می‌گیرد. در ادامه مصادیق قرآنی این سازوکار بیان می‌شود:

۱) مسئولیت‌پذیری، اصل کلی و بنیادین

در منظومه قرآنی، هرانسانی در قبال اعمال، کردار و انتخاب‌های خود مسئول است (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۸، ج ۲۱، ص ۱۳۰) و بارگناه یا نتیجه اعمال دیگران بردوش او گذاشته نمی‌شود (قرائتی، ۱۳۸۷، ج ۱۰، ص ۱۲۸). آیه ۱۳۴

سوره بقره به این اصل اشاره می‌کند: «تلك امة قد خلت لهما ما كسبت ولکم ما كسبتم ولا تسئلون عما كانوا يعملون». همین معنا در آیه ۱۴۱ سوره بقره نیز بیان شده است. این اصل تنها مختص قرآن نیست، بلکه در کتب آسمانی پیشین مانند تورات نیز آمده است که پسر بارگناه پدر را نمی‌کشد و هر کس به سبب گناه خود مجازات می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۴۷۸). مسئولیت‌پذیری سبب می‌شود نه تنها انسان در مواجهه با ناملایمات عرصه را خالی نکند، بلکه مقاومت او افزایش می‌یابد.

۲) گستره و عمق مسئولیت در قیامت

انسان در روز قیامت در برابر تمامی ابعاد وجود و زندگی خود مورد سؤال قرار می‌گیرد. این بازخواست همه‌جانبه است. آیاتی مانند «وقفوه‌م انهم مسئولون» (صافات: ۲۴) بر این بازخواست تأکید دارند (طبرسی، ۱۳۸۹، ج ۲، ص ۴۶۸). از انسان درباره افکار و نیات، جوانی و عمر، درآمد و مصرف آن، انتخاب رهبر و اطاعت از بزرگان پرسیده خواهد شد (قرائتی، ۱۳۸۷، ج ۵، ص ۴۳۷)؛ همچنین از نعمت‌ها، اعمال و اعضای بدن انسان پرسش می‌شود (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۸، ج ۱۶، ص ۴۰۸) طبق روایات نیز از عمر، جوانی و درآمد مالی بازخواست خواهد شد (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۸، ج ۷، ص ۳۴). حساب و کتاب نهایی اعمال انسان بر عهده خداست: «ثم ان علينا حسابهم» (غاشیه: ۲۶). شخصی که از تعهد بالایی برخوردار است، به اهمیت اینکه چه کسی است و

چه فعالیت‌ها را باید انجام دهد، باور دارد و قادر است در مورد آنچه انجام می‌دهد، معنایی بیابد. وجود این نگاه سبب می‌شود شخص نه تنها سعی نکند از بار وظایف و مسئولیت‌های خود شانه خالی کند، بلکه با آغوش باز آنها را می‌پذیرد و تمام سعی و تلاش خود را صرف انجام وظایف و تعهدات خود به بهترین شکل می‌نماید.

(ب) کنترل

در قرآن کریم کنترل به عنوان یکی از سازوکارهای مقاومت در مواجهه با ناملایمات زندگی است. براساس آیات قرآن کریم سرنوشت و عاقبت انسان، چه در دنیا و چه در آخرت، به طور مستقیم و تکوینی با اعمال اختیاری و ارادی او گره خورده است و با کنترل رفتار و اعمال خود می‌تواند سرنوشت و آینده خود را مدیریت کند. در این قسمت، آیاتی که به این سازوکار اشاره دارند، بیان می‌شوند:

(۱) انسان تعیین‌کننده سرنوشت خویش: آیات الهی به صراحت بیان می‌کنند که سرنوشت انسان تا جایی که به تلاش و کوشش او مربوط است، به دست خود اوست (طباطبایی، ۱۳۸۴، ج ۱۳، ص ۷۴). آیاتی مانند «وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» (نجم: ۳۹) و «كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِيْنَةٌ» (مدثر: ۳۸) برای این امر تأکید دارند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۷، ج ۷، ص ۴۳۳).

(۲) ارتباط تکوینی عمل و نتیجه: رابطه میان اعمال انسان و نتایج آن یک رابطه قراردادی صرف نیست، بلکه بیشتر شبیه یک ارتباط تکوینی است؛ یعنی اعمال

نیک و بد به طور طبیعی و قهری، نتایج و بازتاب‌های خاص خود را در دنیا و آخرت به دنبال دارند. مصائب دنیوی نیز غالباً بازتاب طبیعی اعمال انسان‌هاست (مکارم شیرازی، ۱۳۸۷، ج ۲۰، ص ۴۴۵).

۳) نقش نیت و ایمان: ارزش و تأثیر عمل صالح، مشروط به ایمان و اخلاص است. اعمالی که با انگیزه الهی و نیت خالص انجام نشوند، ممکن است بی‌ارزش گردند یا آثارشان محو شود؛ از سوی دیگر ایمان بدون عمل نیز ناقص و بی‌اثر است (جعفری، ۱۳۹۷، ج ۶، ص ۲۰۲).

۴) تأثیر عمل بر هدایت و ضلالت: هدایت و گمراهی انسان نیز نتیجه اعمال اوست. انجام اعمال نیک موجب روشن‌بینی و هدایت بیشتر می‌شود و پیروی از زشتی‌ها، قلب را تیره کرده، به گمراهی می‌کشاند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۱۵۱).

۵) تغییر سرنوشت (قضا) با اعمال: سرنوشت مقدر الهی (قضا) با اعمال انسان قابل تغییر است. آیات و روایات متعددی نشان می‌دهند که اعمال خوب مانند صدقه، صله رحم و حسن خلق، یا اعمال بد می‌توانند در سرنوشت، روزی، عمرو و عذاب الهی تأثیر بگذارند و آن را دگرگون کنند (جعفری، ۱۳۹۷، ج ۵، ص ۵۱۹). وقتی شخص به این امر باور داشته باشد، در طول زندگی توجه کافی به رفتار، گفتار و اعمال خود مبذول می‌دارد و با کنترل آنها سرنوشت خود را تا جایی که امکان داشته باشد، مدیریت می‌نماید.

۶) نفی جبر و تأکید بر اختیار: انسان آزاد است و با اراده خود، سرنوشت خویش

را می‌سازد (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۸، ج ۲۱، ص ۱۴۶). تغییر در سرنوشت افراد و جوامع، منوط به تغییر در خودشان است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۷، ج ۵، ص ۲۱۳): «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (رعد: ۱۱).

انسان وقتی بر این باور باشد که سرنوشت او از قبل تعیین شده است و اقدامات او تأثیری در تعیین سرنوشت و شیوه زندگی اش ندارد، انگیزه‌ای برای کنترل اعمال و رفتار خود ندارد؛ اما اگر بداند که آزاد است و سرنوشت خود را با اراده خود می‌سازد، مسلماً در انتخاب‌های خود، دقت نموده و اقدامات مؤثر شایسته را بزمی‌گزیند و انگیزه‌های منحرف را تحت کنترل خود درمی‌آورد.

افرادی که در مؤلفه کنترل قوی‌اند، رویدادهای زندگی را قابل پیش‌بینی و کنترل‌پذیر می‌دانند و بر این باورند که با تلاش می‌توانند آنچه را که در اطرافشان رخ می‌دهد، تحت تأثیر قرار دهند. وجود این تفکر در زندگی انسان یک محرک قوی و مستدل جهت محافظت در برابر عوامل خطرآفرین در زندگی و سبب ارتقای مقاومت در برابر ناملایمات زندگی است.

ج) مبارزه‌جویی

یکی از سازوکارهای قرآنی مقاومت در برابر ناملایمات زندگی، ایجاد باور مبارزه‌جویی در انسان است؛ چراکه اگر انسان متوجه باشد که نه تنها برای کسب آرامش خلق نشده و تحقق آرامش کامل در دنیا امکان‌پذیر نیست، بلکه مبارزه‌جویی و آماده‌ساختن خود برای مقابله با مشکلات جزء لاینفک زندگی

دنیایی است، دیگر همه هم و غم خود را صرف به دست آوردن آرامش نمی کند و خود را برای مقابله با سختی های زندگی آماده می کند. ادله قرآنی این سازوکار در ادامه بیان می شود:

۱) **عدم راحتی در دنیا و انحصار آن در بهشت:** زندگی دنیوی به دلیل ماهیت ذاتی خود، نمی تواند محل آسایش مطلق باشد و آرامش حقیقی تنها در آخرت قابل دستیابی است. رنج و سختی در دنیا آفریده شده و برای اهل دنیا است؛ حتی ثروت دنیا نیز راحتی به همراه نمی آورد؛ زیرا ثروت مندان برای حفظ اموال خود محتاج دیگران و وسایل زیادی هستند و این خود نوعی فقر و دغدغه است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۷، ج ۲۶، ص ۳۰۵). از امام سجاد علیه السلام روایت شده است که راحتی و آسایش، تنها در بهشت و برای اهل آن است (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۸، ج ۲۲، ص ۱۳۱). توجه مداوم به این نکته سبب می شود نه تنها شخص به دنبال کسب راحتی محض در دنیا نباشد، بلکه با انگیزه ای بالا و متعالی با سختی ها و مشکلات دنیوی مواجه شود.

۲) **حیات همراه با کدح و تلاش:** اصل اساسی در زندگی انسان این است که همواره با تلاش و زحمت (کدح) آمیخته است و انسان در نهایت به ملاقات پروردگار می رسد: «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ» (انشقاق: ۶). پذیرش این اصل تأثیر مهمی در مدیریت احساسات در زمان مواجهه با سختی های زندگی دارد (طبرسی، ۱۳۸۹، ج ۲۷، ص ۱۵۹)؛ چراکه وقتی نگاه انسان به مصائب و سختی ها نگاه رشد دهنده باشد، با مواجهه با آنها دچار

استیصال و ناامیدی نشده، آنها را جزئی از مسیر زندگی می‌داند که رهاورد آن را در زندگی شاهد خواهد بود (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۸، ج ۲۲، ص ۱۳۱).

وجود و تقویت این باور در زندگی سبب می‌شود انسان سختی‌های زندگی را به عنوان مقدمه و بخشی از مسیر زندگی بداند و از مواجهه با آن دلهره و نگرانی نداشته باشد؛ همچنین سبب می‌شود تلاش‌هایی را که در زندگی در مواجهه با سختی‌ها می‌کند، با رویکرد ارتقای انجام دهد.

با توجه به اینکه مبارزه جویی به این باور اشاره دارد که تغییر و تحول، جنبه مثبتی از زندگی است، افراد مقاوم، زندگی را منحصر در دنیا ندانسته، تغییرات زندگی را مخاطره‌ای برای امنیت خود تلقی نمی‌کنند. افراد دارای مبارزه جویی بالا موقعیت‌های مثبت یا منفی را فرصتی برای یادگیری و رشد بیشتر می‌دانند.

نتیجه‌گیری

مقاله حاضر در صدد تبیین سازوکارهای قرآنی مقاومت در برابر نامایمات زندگی است. با توجه به بررسی‌های صورت گرفته مشخص شد قرآن کریم این سازوکارها را در سه مؤلفه «تعهد»، «کنترل» و «مبارزه جویی» تعریف می‌کند. هر کدام از این سازوکارها سبب تقویت مقاومت در برابر نامایمات در زندگی می‌شود. اشخاص متعهد زندگی در دنیا را در قالب چهارچوبی مشخص و تعریف شده در نظر دارند که نسبت به آن تعهد داشته، در مقابل آن مسئول و پاسخگو هستند. همین امر سبب ایجاد مقاومت می‌شود. در قرآن کریم وجود بخشی از نامایمات

در زندگی انسان، محصول عملکردهای نادرست اوست. این طرز فکر سبب می شود شخص در برابر کنترل اعمال و رفتار خود و مقاومت در برابر وسوسه های شیطانی و نفسانی ترغیب و تشویق شود. همچنین وقتی شخص سختی های زندگی را جزء لاینفک زندگی بداند، در زندگی به دنبال رفاه و آسایش کامل نمی رود و در مواجهه با ناملایمات، دچار یاس و ناامیدی نمی شود و تمام کوشش خود را در جهت مدیریت شرایط مبذول می دارد.

منابع و مآخذ

- قرآن کریم. ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
- ۱. جعفری، یعقوب (۱۳۹۷). تفسیر کوثر. ج ۵، قم: انتشارات هجرت.
- ۲. جعفری، یعقوب (۱۳۹۷). تفسیر کوثر. ج ۶، قم: انتشارات هجرت.
- ۳. رضایی اصفهانی، محمدعلی (۱۳۸۸). تفسیر قرآن مهر ویژه جوانان. ج ۷، قم: انتشارات پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن.
- ۴. رضایی اصفهانی، محمدعلی (۱۳۸۸). تفسیر قرآن مهر ویژه جوانان. ج ۱۶، قم: انتشارات پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن.
- ۵. رضایی اصفهانی، محمدعلی (۱۳۸۸). تفسیر قرآن مهر ویژه جوانان. ج ۲۱، قم: انتشارات پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن.
- ۶. رضایی اصفهانی، محمدعلی (۱۳۸۸). تفسیر قرآن مهر ویژه جوانان. ج ۲۲، قم: انتشارات پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن.
- ۷. زارع، حسین، و امین‌پور، حسن (۱۳۹۰). آزمون‌های روان‌شناختی. تهران: انتشارات آبیژ.
- ۸. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۸۹). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. ج ۲۰، بیروت: دار المعرفه.
- ۹. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۸۹). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. ج ۲۷، بیروت: دار المعرفه.
- ۱۰. طباطبایی، محمدحسین (۱۳۸۴). تفسیر المیزان. ج ۱۳، ترجمه

- محمدباقر موسوی همدانی، قم: بنیاد علمی فرهنگی علامه طباطبایی.
۱۱. قرائتی، محسن (۱۳۸۷). تفسیر نور. ج ۵، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
۱۲. قرائتی، محسن (۱۳۸۷). تفسیر نور. ج ۱۰، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
۱۳. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۷). تفسیر نمونه. ج ۱، قم: انتشارات امام علی ابن ابی طالب علیه السلام.
۱۴. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۷). تفسیر نمونه. ج ۲، قم: انتشارات امام علی ابن ابی طالب علیه السلام.
۱۵. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۷). تفسیر نمونه. ج ۵، قم: انتشارات امام علی ابن ابی طالب علیه السلام.
۱۶. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۷). تفسیر نمونه. ج ۷، قم: انتشارات امام علی ابن ابی طالب علیه السلام.
۱۷. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۷). تفسیر نمونه. ج ۲۰، قم: انتشارات امام علی ابن ابی طالب علیه السلام.
۱۸. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۷). تفسیر نمونه. ج ۲۶، قم: انتشارات امام علی ابن ابی طالب علیه السلام.

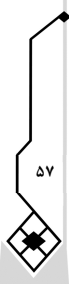
19. Florian, V., Mikulincer, M., & Taubman, D. (1995). Does hardiness contriness contribute to mental health during a stress full real

situation? The rol of appraisal and coping. *Journal of Peronality and Social Psychology*, 68(4), 684-695.

20.Kobasa, S. C. & Maddi, S. R. (1992). Early experience in hardiness development. *Consulting Psycholigy journal and research*, 51(2), 114-116.

21.Maddi, S. R. (2007). Relevance of Hardinness Hardiness Assessment and Training to the Military Context. *Military phycology*, 19(1), 61-70.

An Inquiry into the Mutual Guardianship (Wilāyah) of Believers over One Another in Preserving Muslim Unity, with an Emphasis on (Al-Anfāl: 72–75)

Mahbubeh Mirzaei

Graduate of Level 4 (Advanced Seminary Level) in Comparative Exegesis,
Al-Mustafa International University, Isfahan.

Email: Mahboob41491@gmail.com

Abstract

The principle of the covenant of brotherhood and the guardianship (wilāyah) of believers over one another is the origin of forming a united Islamic community. One of the Qur'anic concepts that has caused disagreement among exegetes is the word "wilāyah" (guardianship) of believers over one another. Some commentators have interpreted wilāyah as absolute (unrestricted), while others have considered it as wilāyah of inheritance (tawāruth). From the Qur'anic perspective, wilāyah is not confined to inheritance; rather, it has a broader scope, including wilāyah of inheritance, support, fraternization (mu'ākhāt), security, and the like. The common effect of these aspects is that, while leading to a faith-based community, it also brings about unity, cohesion, and mutual assistance among believers. Part of it pertains to financial matters that have an inheritance dimension, and part pertains to non-financial matters, including worship, intellectual, and behavioral spheres. This research, using an analytical method and relying on exegetical works and the context (siyāq) of the verses, seeks to present the sound opinion. The findings of the study indicate that proving inheritance (tawāruth) does not prevent proving other instances of absolute wilāyah of believers over one another; likewise, the unity of believers in today's world is the key to building a powerful religious front.

Keywords: Guardianship of Believers, Religious Front, Faith-Based Cohesion, Religious Lifestyle.

استقصاء في ولاية المؤمنين بعضهم على بعض في حفظ وحدة المسلمين مع التركيز على (الأنفال: ٧٢-٧٥)

محبوبة ميرزائي

خريجة المستوى الرابع في التفسير المقارن، جامعة المصطفى العالمية، أصفهان.

Mahboob41491@gmail.com

مستخلص

مبدأ عهد الأخوة والولاية بين المؤمنين بعضهم على بعض هو منشأ تشكيل المجتمع الإسلامي الموحد. ومن المفاهيم القرآنية التي أحدثت خلافاً بين المفسرين كلمة "الولاية" بين المؤمنين. فقد فسّر بعض المفسرين الولاية على أنها مطلقة، في حين فسّرها آخرون بأنها ولاية التوارث. ومن منظور القرآن، فإن الولاية ليست محصورة في التوارث، بل لها نطاق أوسع يشمل ولاية الميراث، والنصر، والمؤاخاة، والأمن، وما شابه ذلك. والأثر المشترك لهذه الأمور، مع أنه يؤدي إلى نشوء مجتمع إيماني، فإنه يحقق أيضاً اتحاد المؤمنين وتلاحمهم وتعاونهم. فجزء منها يتعلق بالمسائل المالية ذات البعد الإثري، وجزء آخر يتعلق بالمسائل غير المالية، كالمجال العبادي والفكري والسلوكي. يسعى هذا البحث، بمنهج تحليلي، وبالاستناد إلى كتب التفسير وسياق الآيات، إلى تقديم القول الراجح. وتُظهر نتائج البحث أن إثبات التوارث لا يشكّل مانعاً من إثبات سائر مصاديق الولاية المطلقة بين المؤمنين؛ كما أن اتحاد المؤمنين في عالم اليوم هو مفتاح بناء جبهة دينية قوية.

الكلمات المفتاحية: ولاية المؤمنين، الجبهة الدينية، التلاحم الإيماني، نمط الحياة الديني.

کنکاش ولایت مؤمنان بر یکدیگر در حفظ اتحاد مسلمان با تاکید بر (انفال/۷۲، ۷۵)

محبوبه میرزایی

دانش‌آموخته سطح ۴، تفسیر تطبیقی، جامعه المصطفی العالمیه، اصفهان.

Mahboob41491@gmail.com

چکیده

اصل پیمان برادری و ولایت مؤمنان بر یکدیگر، منشأ تشکیل جامعه متحد اسلامی است، یکی از مفاهیم قرآنی که بین مفسران اختلاف ایجاد کرده، کلمه ولایت مؤمنان بر یکدیگر است. برخی از مفسران ولایت را مطلقه و برخی ولایت توارث دانسته‌اند. از نظر قرآن ولایت، منحصر در توارث نیست؛ بلکه گستره بیشتری اعم از ولایت میراث، نصرت، مؤاخات، امنیت و مانند آن دارد. اثر مشترک این موارد ضمن آن که منجر به جامعه ایمانی می‌شود، اتحاد، همگرایی و همیاری مؤمنان نیز شکل می‌گیرد. بخشی در مسائل مالی که جنبه ارث دارد و بخشی در غیرمالی اعم از فضای عبادی، فکری و رفتاری است. این پژوهش با روش تحلیلی، با استناد به کتب تفسیری و سیاق آیات درصدد است تا قول متقن را ارائه نماید. یافته‌های تحقیق نمایانگر این است که اثبات توارث، مانعی برای اثبات سایر مصادیق ولایت مطلقه مؤمنان بر یکدیگر نیست؛ همچنین اتحاد مؤمنان در دنیای امروز کلید ساختن یک جبهه دینی قدرتمند است.

کلیدواژه‌ها: ولایت مؤمنان، جبهه دینی، همگرایی ایمانی، سبک زندگی دینی.

مقدمه

جامعه اسلامی نیازمند اتحاد مؤمنان در راستای تحقق اقتدار جبهه دینی است. این حقیقت نه تنها از آیات مختلف قرآن به دست می‌آید؛ بلکه عقل روشن بر آن تأکید دارد. جمله «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» قانونی را در بین مسلمانان مؤمن تشریع می‌کند و نسبتی را برقرار می‌سازد که آثار شرعی و حقوقی قانونی نیز دارد؛ از جمله آثار شرعی جامعه ایمانی، ولایت مؤمنان بر یکدیگر است؛

طراحی و آثار همگرایی در تقویت جامعه ایمانی، نیازمند تأمل در آیات قرآن است. در بین آیات قرآنی که به این موضوع توجه شده است و مفسران پیرامون آن گفتگوهای چندی را ابراز کرده‌اند، آیات (انفال / ۷۵، ۷۲) است. در رابطه با فضای آیه سخنان مختلفی وجود دارد. برخی از مفسران ولایت در جمله «أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ؛ انفال / ۷۲» را ولایت مطلقه و برخی ولایت توارث دانسته‌اند بنا بر ولایت مطلقه، جمله «أُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ؛ انفال / ۷۵» تأکید می‌کند که خویشاوندان مسلمان، افزون بر ولایت ایمان، ولایت خویشاوندی و توارث نیز دارند؛ اما بنا بر ولایت ارث، جمله مذکور، ناسخ حکم جماعتی است که به سبب مهاجرت و پیمان برادری، میراث گرفتند.

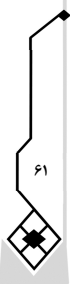
اکنون این سؤال مطرح است که کدام یک از این دو نظریه می‌تواند روح حاکم بر آیات و هدف شارع از تشریع آیات را به دنبال داشته باشد؟ آیا فقط موضوع توارث در حیطه خویشاوندان به این هدف قرآنی کمک می‌کند یا دایره بزرگ‌تر از ارث و نگاه به سایر مصادیق موجب اتحاد مؤمنان در راستای تحقق اقتدار جبهه

دینی می‌شود. در پیشینه پژوهش در رابطه با موضوع مورد بحث تحقیقاتی صورت گرفته است. مفسران فریقین، آیات مذکور را مورد بررسی قرار داده‌اند. در این پژوهش با استناد به کتب تفسیری و تحلیل تمامی آرای مفسران و تحلیل انتقادی در رابطه با موضوع مورد بحث، در صدد اثبات این است که کدام یک از این دو نظریه در تقویت جامعه ایمانی نقش آفرین است.

۱. واکاوی ولایت مومنان در تفسیر فریقین

یکی از انواع قرابت و خویشاوندی عبارت از «حقیقی و طبیعی است که دو فرد از بشر یا بدون واسطه و یا با واسطه منتهی به پشت یک پدر و یا رحم یک مادر یا هر دو شوند. یکی دیگر از نسبت‌ها اعتباری و قراردادی است تا به خاطر مصلحتی، آثار خاص نسبت‌های حقیقی و طبیعی بر آن‌ها مترتب شود؛ اگر مصلحت اقتضا کرد، همه آثار حقیقی بر امور اعتباری مترتب می‌شود و اگر اقتضا کرد، بعضی از آن آثار مترتب می‌شود.» (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۸، ص ۳۱۶ از منظر قرآن در جمله «انفال / ۷۲» هر دو نوع خانواده بر یکدیگر ولایت دارند؛ گرچه در توارث باهم اختلاف دارند.

۱. ۱. برخی از ادیبان و مفسران با توجه به «مطلق بودن ولایت» (ابن عاشور، ۱۴۲۰ق، ج ۹، ص ۱۷۶) در جمله **أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ** بر این باورند که «ولایت بین مهاجران و انصار، ولایت معنایی اعم از ولایت میراث، نصرت و امنیت و مانند آن است؛ بنابراین همه مسلمانان نسبت به یکدیگر ولایت دارند.»

(طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۹، ص ۱۴۳) در جمله مذکور سخن از ولایت و اولویت عمومی مسلمانان نسبت به یکدیگر بود. جمله **أُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ** تأکید می‌کند که این «ولایت و اولویت در مورد خویشاوندان به صورت قوی‌تر و جامع‌تری است؛ زیرا خویشاوندان مسلمان افزون بر ولایت ایمان، ولایت خویشاوندی نیز دارند. به همین جهت آن‌ها از یکدیگر ارث می‌برند، حتی اگر هجرت نکرده باشند»؛ (طبرانی، ۲۰۰۸م، ج ۳، ص ۲۸۱) بنابراین جمله اخیر نه تنها «اختصاص به ارث ندارد»؛ (ابن‌کثیر، ۱۴۱۹ق، ج ۴، ص ۸۸؛ علم‌الهدی، ۱۴۳۱ق، ج ۲، ص ۲۹۸) بلکه «برای دفع توهم ولایت میراث، در **أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ** است تا بفهماند ولایت مذکور، ولایت مطلقه از جمله نصرت، محبت و تعظیم است» (فخر رازی، ۱۴۲۰ق، ج ۱۵، ص ۵۲۰) و «غیر خویشاوندان از یکدیگر ارث نمی‌برند.» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۷، ص ۲۵۹) حتی «اگر مهاجر و انصار باشند که میان ایشان پیمان برادری باشد.» (شاه‌عبدالعظیمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۳۸۴-۳۸۱).

۲. برخی از ادیبان و مفسران با استناد به روایات ذیل آیه (انفال / ۷۲)، از جمله روایت «رسول خدا ﷺ میان اصحابش عقد اخوت برقرار نمود و بعضی از ایشان از بعضی دیگر ارث بردند تا آنکه آیه **أُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ** نازل شد و از آن به بعد این نوع ارث بردن را ترك کردند و تنها به ملاک نسب از یکدیگر ارث می‌بردند» براین باورند که معنای ولایت بین مهاجران و انصار، «تنها ولایت بر ارث است؛ یعنی پیمان برادری و پیمان توارث با یکدیگر سبب می‌شود که هر يك

وارث دیگری باشد و وارث مسلمان غیر مهاجر، هریک بی بهره از ارث خواهد بود»؛ (ابن جوزی، ۱۴۲۲ق، ج ۲، ص ۲۲۹؛ طبرانی، ۲۰۰۸م، ج ۳، ص ۲۸۱؛ سیوطی، ۱۴۰۴ق، ج ۳، ص ۲۰۷؛ آلوسی، ۱۴۱۵ق، ج ۵، ص ۲۳۴؛ حسینی همدانی، ۱۴۰۴ق، ج ۷، ص ۴۲۱) بنابراین جمله مذکور «ناسخ حکم جماعتی است که به سبب مهاجرت، نصرت و پیمان برادری، میراث گرفتند»؛ (زمخشری، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۲۴۰؛ طبرسی، ۱۴۱۲ق، ج ۲، ص ۳۴؛ خازن، ۱۴۱۵ق، ج ۲، ص ۳۳۱؛ حقی برسوی، بی تا، ج ۳، ص ۳۷۷؛ شبر، ۱۴۱۰ق، ص ۱۹۸؛ رسعنی، ۱۴۲۹ق، ج ۲، ص ۴۸۲؛ نسفی، ۱۴۱۶ق، ج ۲، ص ۱۶۴) یعنی «هرکسی که در نسب نزدیک تر به میت است، اولی به ارث هست». (بغوی، ۱۴۲۰ق، ج ۲، ص ۳۱۳؛ شاه عبدالعظیمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۳۸۴-۳۸۱).

۲. بررسی اقوال مفسران

اقوال برخی از مفسران مبنی بر اینکه جمله **أُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ**، ناسخ حکم جماعتی است که به سبب مهاجرت، نصرت و پیمان برادری، میراث گرفتند، از چند جهت قابل تأمل است؛ نه تنها به سیاق توجه نداشته اند؛ بلکه قواعد مطلق و مقید و ناسخ و منسوخ را لحاظ ننموده اند.

۲.۱. قرینه متصل (سیاق)

در ادبیات عرب روابط هم نشینی و تأثیرپذیری از آیات یا واژگان پیش از خود امری بدیهی است. با استمداد از سیاق به دست آمد مجموعه آیات مذکور

(انفال / ۷۵. ۷۲) به یک معنا اشاره دارد که در آن موالات میان مؤمنان را واجب نموده است. آیه شریفه «انفال / ۷۲» در بیان «ارجمندی و عظمت شأن مهاجران و انصار است که اولین بار در نشر دعوت دین اسلام، پیامبرگرامی را یاری نموده‌اند» (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ق، ج ۷، ص ۴۲۱) و بر یکدیگر ولایت دارند. آیه «انفال / ۷۳» گویای «ولایت کافران در میان خودشان است و به اهل ایمان تجاوز نمی‌کند»؛ (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ق، ج ۷، ص ۴۱۸) آیه «انفال / ۷۴» در مقام مدح مهاجران و انصار است؛ در واقع «کسی که حقیقتاً متصف به آثار ایمان باشد را وعده آمرزش و رزق کریم می‌دهد.» (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۹، ص ۱۴۵) آیه «انفال / ۷۵» «مهاجران بعدی و آن‌هایی را که بعد از این ایمان می‌آورند و با طبقه اول به جهاد می‌پردازند را به مهاجران طبقه اول و انصار ملحق کرده و در مسئله ولایت، شرکت داده است.» (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۹، ص ۱۴۶) جمله «وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ...» انفال / ۷۵ افزون بر ولایت مطلقه، راجع به ولایت ارث نیز است که خداوند آن را منحصر در میان ارحام و خویشاوندان تشریع می‌کند.

۲.۲. مطلق و مقید

هرگاه «در جمله، به ذکر مسندالیه و مسند، اکتفا شود، حکم در آن جمله، مطلق است؛ اما زمانی که بر مسندالیه و مسند چیزی بیفزاییم که به هردوی آن‌ها یا یکی از آن‌ها وابسته است؛ در این صورت، حکم، مقید می‌شود» (الهاشمی،

۱۴۲۵ق، ص ۱۳۱). جمله **أُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ** از «محکمت قران» (طوسی، بی تا، ج ۵، ص ۱۶۵) و به صورت «یک قید اطلاق» (ابن عاشور، ۱۴۲۰ق، ج ۹، ص ۱۷۶) یا استثنا از ولایت مطلقه ای است که درآیات گذشته برای عموم مهاجران و انصار بیان شده است؛ یعنی افزون براین که ولایت عمومی مسلمانان نسبت به یکدیگر شامل ارث نمی شود، فقط خویشاوندان از یکدیگر ارث می برند.

۲.۳. ناسخ و منسوخ

جمله **أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ** نمایانگر ولایت مطلقه است؛ زیرا «هیچ قرینه ای دلالت نمی کند بر ولایت ارثی که رسول خدا ﷺ به وسیله عقد برداری میان مهاجران و انصار اجرا می کرد و تا مدتی از یکدیگر ارث می بردند تا آنکه به واسطه **أُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ** نسخ شده باشد»؛ (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۹، ص ۱۴۶) افزون براین «نسخ برداشتن حکم سابق که مدتی به آن عمل شده است و تشریع حکم لاحق است»؛ معرفت، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۳۷۵. درحالی که «ارتباط مفهومی و پیوستگی آیات (۷۵- ۷۲) با یکدیگر از نظر معنوی و حتی شباهت لفظی، نشان می دهد که همه باهم نازل شده است»؛ (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۷، ص ۲۵۹) همچنین «رفع حکم از بعضی افراد موضوع عام، نسخ اصطلاحی نیست؛ زیرا تشریع سابق به طور کلی رفع نشده است، فقط به سایر افراد اختصاص پیدا کرده است» (معرفت، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۳۷۵).

۳. قدرت اتحاد مؤمنان در سایه فکر، عمل و عبادت

قرآن کریم به دلیل «جاودانگی و جهان‌شمولی دارای ویژگی‌هایی است که فراتر از زمان و مکان است. این ویژگی‌ها از طریق الغاء خصوصیت در آیات به دست می‌آید»؛ (مسعودی، ۱۳۹۹، ج ۱، ص ۶۸-۶۶) یعنی آیاتی که ابتدا برای شرایط خاصی نازل شده‌اند با برداشت کلی به قوانین جهانی و همیشگی تبدیل می‌شوند؛ گرچه آیات (انفال / ۷۵-۷۲) درباره مهاجرین و انصار نازل شده است؛ اما با الغاء خصوصیت برای تمام بشریت، در هر عصری قابل استفاده است؛ از این رو آیات مذکور منطبق با جامعه کنونی است.

اتحاد مؤمنان در دنیای امروز نه تنها در برابر تهاجمات فرهنگی مقاومت می‌کند؛ بلکه کلید ساختن یک جبهه دینی قدرتمند است. این اتحاد با شعار محقق نمی‌شود؛ بلکه حاصل هم‌افزایی سه رکن، عبادی، فکری و رفتاری است. هرگاه این ابعاد در کنار هم قرار گیرند نه تنها دیوارهای انزوا و شبهات فرومی‌ریزد، بلکه جامعه‌ای پویا شکل می‌گیرد که در آن هر مؤمن به عنوان یک سرباز آگاه و عمل‌گرا نقش‌آفرین است.

۳.۱. قدرت اتحاد در سایه عبادت

عبادت یک عامل همبستگی ساز، فراتر از یک عمل فردی، نقش کلیدی در شکل‌دهی به اتحاد معنوی را ایفا می‌کند. آیین‌های مشترک عبادی با ایجاد خاطره جمعی و تقویت هویت گروهی نه تنها مرزهای فردی را کمرنگ می‌کند؛ بلکه حس تعلق عمیق‌تری را در میان مؤمنان ایجاد می‌کند. از جمله مصادیق آن

نماز جماعت، حج، زیارت به عنوان کانون‌های وحدت و مانند آن، الگویی زنده در برابر تفرقه‌های فرقه‌ای و قومی است.

۳. ۲. قدرت اتحاد در سایه رفتار

اتحاد مؤمنان، در سایه رفتاریک پدیده اجتماعی است که بر همدلی شناختی - احساسی، مداخله عملی و الگوسازی رفتاری استوار است. همدلی ضمن آن که زیربنای اعتماد است انسجام عاطفی را تقویت می‌کند. کمک عملی ضمن آن که پیوندهای عاطفی را به سرمایه اجتماعی تبدیل می‌کند، تاب‌آوری جمعی را در مقابل بحران‌ها ارتقا می‌بخشد. در نهایت الگوسازی برای انتقال هنجارها، رفتارهای مطلوب را نهادینه می‌کند که در آن همبستگی یک ارزش اخلاقی است. از جمله مصادیق آن در فضای جنگ رمضان، راهپیمایی و حضور شبانه مردم در میدان‌ها است.

۳. ۳. قدرت اتحاد در سایه فکر

از جمله مصادیق فضای فکری: جهاد تبیین، رفع شبهات، تولید اندیشه جمعی، مقابله با تشنیت فکری و انسجام فکری است. جهاد تبیین مهم‌ترین نقش را دارد؛ زیرا ضمن آن که با زبان روز، با استدلال منطقی و بدون توهین، شبهات را خنثی می‌کند؛ در تولید اندیشه جمعی و انسجام فکری مؤثر است. جهاد تبیین صدای رسای جامعه ایمانی و پل ارتباطی برای پیوند فکر، رفتار و عبادت است. جهاد تبیین وظیفه یک نفر نیست؛ بلکه وظیفه جمعی و سلاح

اتحاد در میدان آگاهی است که نه تنها فکر را به عمل تبدیل می‌کند؛ بلکه رفتار را به الگو و عبادت را به تأثیر اجتماعی تبدیل می‌کند.

نتیجه‌گیری

آنچه در این جستار به دست آمد:

- (۱) به نظر می‌رسد با توجه به عدم قید در **أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ** و ارتباط مفهومی و پیوستگی آیات (۷۵، ۷۲) با یکدیگر از نظر معنوی و شباهت لفظی، ولایت مؤمنان بر یکدیگر اعم از ولایت میراث، نصرت، امنیت و مانند آن است؛ زیرا افزون بر اتحاد مؤمنان، یک جبهه دینی قدرتمند تشکیل می‌شود.
- (۲) قرآن کریم به دلیل جاودانگی و جهان‌شمولی، با الغاء خصوصیت آیات و برداشت حکم کلی، برای تمام بشریت در هر عصری قابل استفاده است؛ بنابراین ولایت مؤمنان بر یکدیگر در آیات (انفال / ۷۵، ۷۲) منطبق با جامعه کنونی است؛ همچنین اتحاد مؤمنان در دنیای امروز حاصل هم‌افزایی سه رکن، عبادی، فکری و رفتاری است. هرگاه این ابعاد در کنار هم قرار گیرند نه تنها دیوارهای انزوا و شباهت فرومی‌ریزد، بلکه جامعه‌ای پویا شکل می‌گیرد که در آن هر مؤمن به عنوان یک سرباز آگاه و عمل‌گرا نقش‌آفرین است.

منابع و ماخذ

* قرآن کریم.

منابع عربی

۱. ابن جوزی، عبدالرحمن بن علی (۱۴۲۲ق). زاد المسیر فی علم التفسیر. بیروت: دارالکتب العربی.
۲. ابن عاشور، محمد طاهر (۱۴۲۰ق). تفسیر التحریر و التنویر المعروف بتفسیر ابن عاشور. بیروت: مؤسسه التاریخ العربی.
۳. ابن کثیر، اسماعیل بن عمر (۱۴۱۹ق). تفسیر القرآن العظیم (ابن کثیر). بیروت: دارالکتب العلمیة.
۴. آلوسی، محمود بن عبدالله (۱۴۱۵ق). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی. بیروت: دارالکتب العلمیة.
۵. بغوی، حسین بن مسعود (۱۴۲۰ق). تفسیر البغوی المسمی معالم التنزیل. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۶. حقی برسوی، اسماعیل بن مصطفی (بی تا). تفسیر روح البیان، بیروت: دارالفکر.
۷. خازن، علی بن محمد (۱۴۱۵ق). تفسیر الخازن المسمی لباب التأویل فی معانی التنزیل. بیروت: دارالکتب العلمیة.
۸. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق). مفردات الفاظ القرآن، بیروت: دارالشامیة.

۹. رسعنی، عبدالرزاق بن رزق الله (۱۴۲۹ق). رموز الكنوز فی تفسیر الكتاب العزیز. مکه مکرمه: مکتبه الأسدی.
۱۰. زمخشری، محمود بن عمر (۱۴۰۷ق). الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الأفاویل فی وجوه التأویل. بیروت: دار الكتاب العربی.
۱۱. سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر (۱۴۰۴ق). الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور، قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره).
۱۲. شبر، عبدالله، تفسیر القرآن الکریم (شبر) (۱۴۱۰ق). قم: موسسه دارالهجره.
۱۳. طباطبایی، محمد حسین (۱۴۱۷ق). المیزان فی تفسیر القرآن. قم: جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه.
۱۴. طبرانی، سلیمان بن احمد (۲۰۰۸م). التفسیر الکبیر: تفسیر القرآن العظیم (الطبرانی). اردن: دارالکتاب الثقافی.
۱۵. طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۱۲ق). تفسیر جوامع الجامع. قم: مرکز مدیریت.
۱۶. طوسی، محمد بن حسن (بی تا). التبیان فی تفسیر القرآن. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
۱۷. علم الهدی، علی بن الحسین (۱۴۳۱ق). تفسیر الشریف المرتضی المسمی ب: نفائس التأویل. بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
۱۸. فخر رازی، محمد بن عمر (۱۴۲۰ق). مفاتیح الغیب. بیروت: داراحیاء التراث العربی.

۱۹. مراغی، احمد مصطفی (بی تا). تفسیر المراغی. بیروت: دارالفکر.
۲۰. معرفت، محمد هادی (۱۳۹۱). تلخیص التمهید. قم: التمهید.
۲۱. نسفی، عبدالله بن احمد (۱۴۱۶ق). تفسیر النسفی مدارک التنزیل و حقایق التاویل. بیروت: دارالتفائس.
۲۲. الهاشمی، احمد (۱۴۲۵ق). جواهر البلاغه فی المعانی و البیان و البدیع. بی جا: اسماعیلیان.
- منابع فارسی
۲۳. حسینی همدانی، محمد (۱۴۰۴ق). انوار درخشان. تهران: نشر کتاب فروشی لطفی.
۲۴. شاه عبدالعظیمی، حسین (۱۳۶۳). تفسیر اثنی عشری. تهران: میقات.
۲۵. مسعودی، عبدالهادی (۱۳۹۹). تفسیر روایی جامع. قم: سازمان چاپ و نشر دارالحديث.
۲۶. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۱). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الإسلامية.

Objective Strategies of the Quran and Nahj al-Balaghah in Confronting Media Doubts during Soft Warfare

Somayeh Karimi

Level 3 Graduate of the Mujtahideh Amin Higher Institute; PhD Student,
Department of Theology, Islamic Azad University, Najafabad Branch, Iran.
Email: karimi.so.1387@gmail.com

Abstract

In the current era, the enemy's soft warfare against Islamic societies is accompanied by "media doubts." These doubts do not explicitly deny the truth; rather, they create an atmosphere of ambiguity and distrust by raising unanswered questions and casting suspicion on certain information. This research aims to extract objective and common strategies from the Holy Quran and Nahj al-Balaghah particularly Imam Ali's (AS) practical conduct in the battles of Jamal, Siffin, and Nahrawan to immunize people intellectually and behaviorally against such doubts during soft warfare. Using textual analysis, the study identifies four strategies and, for the first time, clarifies the role of each in neutralizing the destructive functions of media doubts amid soft warfare. The novelty of this research lies in two aspects: first, the explicit connection between Quranic verses and narratives with real-world soft warfare scenarios, such as rumors of troop retreat, fabricated news of civilian collaboration with the aggressor enemy, or undermining the legitimacy of just defense. Second, providing a step-by-step model that calls on both the public and officials to engage in proactive monitoring and field-based fact-checking before taking any action. The findings demonstrate that the four strategies "self-audit of faculties," "fact-checking doubts," "source-criticism of knowledge," and "choosing truthful speech" can offer a practical framework for safeguarding society against the enemy's combined (hard and soft) offensive.

Keywords: Objective strategy, media doubts, Quran, Nahj al-Balaghah, military aggression

الاستراتيجيات الموضوعية للقرآن الكريم ونهج البلاغة في مواجهة الشبهات الإعلامية في الهجوم الناعم

سميه كريمي

خريجة المستوى الثالث في معهد المجتهدة أمين العالي؛ طالبة دكتوراه في قسم اللاهوت، جامعة آزاد الإسلامية، نجف آباد، إيران.

karimi.so.1387@gmail.com

الملخص

في العصر الراهن، يرتبط الهجوم الناعم للأعداء ضد المجتمعات الإسلامية بـ"الشبهات الإعلامية"، وهي محتويات لا تنكر الحقيقة صراحة، بل تخلق أجواءً من الغموض وعدم الثقة من خلال طرح أسئلة دون إجابات والتشكيك في المعلومات القطعية. يهدف هذا البحث إلى استخراج استراتيجيات موضوعية ومشاركة من القرآن الكريم ونهج البلاغة خاصة سيرة الإمام علي عليه السلام في معارك الجمل وصفين والنهروان — لتحصين الفكر والسلوك البشري ضد هذه الشبهات في ظل الهجوم الناعم. وباستخدام منهج تحليل النص، استخرج البحث أربع استراتيجيات، وحدد لأول مرة دور كل منها في تحييد الوظائف التدميرية للشبهات الإعلامية بالتزامن مع الهجوم الناعم. وتكمن حداثة البحث في أمرين: الأول، الربط الصريح بين الآيات والروايات والسيناريوهات الموضوعية للهجوم الناعم، مثل شائعة انسحاب القوات الذاتية، أو تلفيق خبر تعاون بعض الناس مع العدو المعتدي، أو إضعاف شرعية الدفاع المشروع. الثاني، تقديم نموذج خطوة بخطوة يدعو الناس والمسؤولين إلى المراجعة الاستباقية والتحقق الميداني قبل أي إجراء. كما تظهر النتائج أن الاستراتيجيات الأربع: "محاسبة الجوارح"، و"التحقق من الشبهات"، و"تمييز مصادر العلوم"، و"اختيار القول الصحيح" يمكن أن تؤسس إطاراً عملياً لتحصين المجتمع ضد الهجوم المختلط (الصلب والناعم) للعدو.

الكلمات المفتاحية: استراتيجية موضوعية، شبهات إعلامية، القرآن، نهج البلاغة، الهجوم الناعم.

راهبردهای عینی قرآن و نهج البلاغه در مواجهه با شبهات رسانه‌ای

در تهاجم نرم

سمیه کریمی

دانش‌آموخته سطح ۳ مؤسسه عالی مجتهده امین و دانشجوی دکتری گروه الهیات، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران.

karimi.so.1387@gmail.com

چکیده

در عصر کنونی، تهاجم نرم دشمنان با شبهات رسانه‌ای همراه است که با طرح سؤال‌های بی‌پاسخ و تشکیک در اطلاعات قطعی، فضای ابهام و بی‌اعتمادی ایجاد می‌کنند. این پژوهش با هدف استخراج راهبردهای عینی و مشترک از قرآن کریم و نهج البلاغه (به‌ویژه سیره امام علی علیه السلام در جنگ‌های جمل، صفین و نهروان) برای مصونیت بخشی فکری و رفتاری در برابر این شبهات، با روش تحلیل متن چهار راهبرد استخراج کرده و برای نخستین بار نقش هریک را در خنثی‌سازی کارکردهای تخریبی شبهات رسانه‌ای همزمان با تهاجم نرم مشخص نموده است. نوآوری پژوهش در دو چیز است: نخست، پیوند صریح آیات و روایات با سناریوهای عینی تهاجم نرم مانند شایعه عقب‌نشینی نیروها، جعل خبر همکاری برخی مردم با دشمن، یا تضعیف مشروعیت دفاع مشروع. دوم، ارائه الگویی گام‌به‌گام که مردم و مسئولان را به حسابرسی پیش‌فعالانه و واقعیت‌سنجی میدانی پیش از هر اقدام فرا می‌خواند. یافته‌ها نشان می‌دهد چهار راهبرد «حسابرسی جوارح»، «واقعیت‌سنجی شبهات»، «منبع‌شناسی علوم» و «برگزیدن گفتار درست» چارچوبی عملی برای مصون‌سازی جامعه در برابر تهاجم ترکیبی (سخت و نرم) دشمن فراهم می‌آورند.

کلیدواژگان: راهبرد عینی، شبهات رسانه‌ای، قرآن، نهج البلاغه، تهاجم نرم.

مقدمه

در عصر حاضر با گسترش فضای مجازی و تنوع ابزارهای ارتباطی، شبهات رسانه‌ای^۱ به سرعت و با تنوع بیشتری در میان جامعه پخش می‌شوند. این رسانه‌ها به جای اطلاع‌رسانی دقیق، با القای ابهام، حقایق را زیر سؤال می‌برند؛ به نحوی که حتی یک شبهه^۲ ساده می‌تواند بنیان باورهای مردم را سست کند. در چنین وضعیتی، پندهای اخلاقی کافی نیست و جامعه به راهبرد (برنامه عملی گام به گام) نیاز دارد؛ برای مثال پایش ۲۴ ساعته شبکه‌های اجتماعی و تولید پاسخ مستند ظرف کمتر از ۶ ساعت، راهبردی عینی برای خنثی‌سازی شبهات رسانه‌ای در تهاجم نرم^۳ دشمن توسط دولت می‌تواند باشد.

حال مسئله پژوهش حاضر آن است که قرآن کریم و نهج‌البلاغه به عنوان دو منبع اصیل اسلامی، چه راهبردهای عینی^۴ و مشترکی برای حفظ سلامت فکری و

۱. شبهات رسانه‌ای یعنی محتوایی که هدف اصلی آن ایجاد شک و تردید در ذهن مخاطب نسبت به یک واقعیت، خبر یا باور اثبات شده است، بدون اینکه خودش دلیل محکمی ارائه دهد.
۲. شبهه در لغت به معنای تشابه دو چیز است (حمیری، ۱۴۲۰، ج ۶، ص ۳۳۶۸). در قاموس قرآن شبهه تشخیص‌ندادن دو چیز به دلیل مماثلت معنا شده (قرشی، ۱۳۷۳، ج ۴، ص ۲) و در مفردات این تشابه از جهت کیفیت (رنگ، مزه) یا عدالت و ظلم است (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۲۹۹).
۳. جوزف نای درباره تهاجم نرم می‌گوید: «توانایی شکل‌دهی به ترجیحات دیگران». بنابراین جنگ نرم هر گونه اقدام نرم، روانی و تبلیغات رسانه‌ای است که جامعه هدف را نشانه می‌گیرد و بدون درگیری و استفاده از زور و اجبار، به انفعال و شکست وامی‌دارد» (گروهی از نویسندگان، ۱۳۹۵، ص ۲۴).
۴. راهبرد عینی مسئله‌ای که حرکت سیاسی اسلامیان را حکم می‌کند، ایمان آنان به این است که موفقیت یک تجربه اسلامی به معنای امکان موفقیت آن در مکانی دیگر است و با تعیین واقع‌بینانه روش‌ها

رفتاری آدمیان در برابر تردیدافکنی‌های رسانه‌ای همزمان با هجوم دشمن ارائه می‌دهند؟ خداوند در آیه ۱۳ سوره فاطر به شیوة تبلیغی اشاره می‌کند که در آن حق و باطل در هم آمیخته می‌شوند (قرائتی، ۱۳۸۸، ج ۷، ص ۴۸۳). همچنین در آیه ۱۵۷ سوره نساء با واژه «شُبَّهَ لَهُمْ» به اشتباه شدن حقیقت مرگ حضرت عیسی علیه السلام در قالب شبهه اشاره شده است (حمیری، ۱۴۲۰، ج ۶، ص ۳۳۶۸). امیرالمؤمنین علی علیه السلام در خطبه ۳۸ نهج البلاغه شبهه را به دلیل شباهت به حق «شبهه» نامیده و اهل یقین را نور هدایت و دشمنان خدا را گرفتار گمراهی و کوری معرفی می‌کنند و در خطبه ۵۰ نیز می‌فرمایند آمیختن بخشی از حق با بخشی از باطل، زمینه‌ساز چیرگی شیطان بر دوستانش می‌شود. بنابراین می‌توان گفت شبهه، ابزار اصلی دشمن برای گمراهی افکار جامعه است. در اینجا باید تأکید کرد که شبهات رسانه‌ای در شرایط تهاجم نرم، نقش دوچندان و مشخصی دارند؛ چراکه تضعیف پشتیبانی داخلی از جبهه مقاومت، القای یأس و ناکارآمدی برای نیروهای مسلح، توجیه‌سازی برای حملات دشمن و ایجاد شکاف بین مردم و حاکمیت در بحبوحه تهاجم از اهداف دشمن است. به عبارت روشن‌تر دشمن مهاجم با شبهات رسانه‌ای به دنبال آن است که همبستگی ملی را پیش از هر

و ابزارها، پیشرفت و استقامت را برای امت محقق می‌کند (فضل‌الله، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۲۶۶).

۱. «وَقَوْلُهُمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ؛ وَبِهِ سَبَبُ غَفَتَارِ [سراسر دروغ] شان که ما عیسی بن مریم فرستاده خدا را کشتیم، در صورتی که او را نکشتند و به دار نیاویختند، بلکه بر آنان مُشْتَبِه شد»

گونه شکست، از درون فرو بریزد. از آن روی است که ضرورت این پژوهش که ارائه الگویی و حیانی و عملی برای مصون سازی فکری جامعه در برابر شبهات رسانه‌ای تهاجم نرم است، آشکار می‌گردد.

در مطالعه پیشینه دیده شده که دانش امروزی به موضوعاتی چون «سواد رسانه‌ای» و «تفکر انتقادی» پرداخته و در حوزه دین پژوهی نیز کانون توجه بیشتر بر شبهات اعتقادی در شرایط عادی بوده است، ولی پیوند میان تهاجم نرم و شبهات رسانه‌ای کمتر مورد کندوکاو قرار گرفته است. از این روی این مقاله به دنبال آن است با روش تحلیل متن و استناد به آیات قرآن کریم و خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های نهج‌البلاغه به ویژه سیره عملی امیرالمؤمنین (علیه السلام) در جنگ‌های جمل، صفین و نهروان چهار راهبرد عینی مشترک را استخراج، تبیین و با مفاهیم روز همچون سواد رسانه‌ای انتقادی و تفکر انتقادی همسو کند و ابزاری کارآمد برای ایمن سازی افراد تجهیز کند.

۱. راهبرد عینی اول؛ حسابرسی جوارح انسان در برابر شبهات رسانه‌ای در تهاجم نرم

قرآن کریم در آیه ۳۶ سوره اسراء^۱ می‌فرماید: «و از چیزی که به آن علم نداری، پیروی نکن؛ زیرا از گوش و چشم و دل، همه آنها، پرسیده خواهد شد». در تفسیر ابن عباس و قتاده «لَا تَقْفُ» به معنای «مگو و پیروی مکن» است (طبرسی، ۱۳۶۷، ج ۱۴، ص ۲۷). علامه طباطبایی در المیزان این آیه را شامل تمام افعال و

۱. «وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا».

اقوال انسان دانسته است (طباطبایی، ۱۳۵۲، ج ۱۳، ص ۹۲ / طباطبایی، ۱۳۷۸، ج ۱۳، ص ۴۸). امام علی علیه السلام می‌فرمایند: «آنچه را نمی‌دانی مگو، بلکه حتی بسیاری از آنچه را می‌دانی نیز مگو، زیرا خداوند بر همه اعضا و جوارحت احکامی واجب کرده که روز قیامت از تو سؤال خواهد کرد»^۱ (نهج البلاغه، حکمت ۳۸۲ / ابن میثم، ۱۳۷۵، ج ۵، ص ۷۳۳). بنابراین «حسابرسی جوارح» در روز قیامت شامل بازخواست دقیق از گوش (شنیده‌ها)، چشم (دیده‌ها) و دل (باورها و انگیزه‌ها) خواهد بود.

در شرایط تهاجم نرم، دشمن با بمباران تبلیغاتی، شبهاتی چون «عقب‌نشینی نیروهای خودی»، «تمام شدن مهمات» یا «همکاری فرماندهان با دشمن» را در رسانه منتشر می‌کند تا در مشروعیت دفاعی تردید، همبستگی ملی را تضعیف و واقعیت‌ها را تحریف نماید. راهبرد حسابرسی جوارح ایجاب می‌کند هر فرد پیش از باز نشر چنین اخباری، از خود بپرسد: این خبر را از چه منبعی شنیده‌ام؟ آیا خود با چشم دیده‌ام؟ آیا قلبم به درستی آن اطمینان دارد؟ این حسابرسی در سه سطح عمل می‌کند: گوش از پذیرش ادعای بی‌سند پرهیز کند، چشم به تحلیل نشانه‌های تصویری و متنی بپردازد و دل با پرسش‌گری فعال، شبهه را از یقین جدا سازد. این سه سطح را می‌توان هم‌تراز با سواد رسانه‌ای انتقادی دانست (شکرخواه، ۱۳۸۸، در: <https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=9003>؛

۱. «لَا تَقُلْ مَا لَا تَعْلَمُ، بَلْ لَا تَقُلْ كُلَّ مَا تَعْلَمُ، فَإِنَّ اللَّهَ فَضَّ عَلَى جَوَارِحِكَ كُلِّهَا فَرَائِضَ يَخْتَجُّ بِهَا عَلَيْكَ يَوْمَ الْقِيَامِ»

حسینی، ۱۳۹۲، ص ۱۰۰) که شامل دسترسی صحیح به اطلاعات، تحلیل بافتاری، تشخیص منبع موثق از جعلی و حفظ هویت فکری است. سند تحول بنیادین آموزش و پرورش نیز با بیش از ۱۳۰ راهکار بر ضرورت ارتقای این مهارت تأکید دارد (شریفی و کرمی، ۱۳۹۷، ص ۱۱۴-۱۱۵). بنابراین حسابرسی جوارح، چارچوبی عمل‌گرا برای مصونیت در برابر شبهات رسانه‌ای در دوران تهاجم نرم به شمار می‌رود.

۲. راهبرد عینی دوم؛ واقعیت‌سنجی شبهات رسانه‌ای در تهاجم نرم

در سوره حجرات آیه ۶، خداوند فرمان «تَبَيَّنُوا» (واقعیت‌سنجی) را صادر می‌فرماید که درباره ولید بن عقبه نازل شد؛ او به دلیل خصومت جاهلی، دروغ گفت که قبیله بنی‌مصطلق از پرداخت زکات خودداری کرده‌اند و خداوند مؤمنان را از عمل براساس خبردروغ برحذر داشت (قرائتی، ۱۳۸۸، ص ۹؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ص ۲۲). در تهاجم نرم امروز، دشمن با اخبار جعلی درباره جابه‌جایی نیروها، تلفات یا همکاری گروه‌های داخلی، همین الگورا تکرار می‌کند و این آیه به ما می‌آموزد که پیش از هر اقدام یا قضاوتی، حتی اگر خبر از ظاهراً موثق رسیده باشد، تحقیق میدانی و مستقل انجام دهیم تا از آسیب به مؤمنان برحذر باشیم. این راهبرد در سیره عملی امام علی علیه السلام نیز تجسم یافته است: در برابر جریان خوارج نهروان که با شعار فریبنده «لَا حُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ» شبهه‌افکنی می‌کردند، ایشان به جای اقدام شتاب‌زده، نخست ابن عباس را برای

گفت و گو و تبیین فرستاد و سپس خود فرمود: «سخنی حق است که از آن باطل اراده شده است» (نهج البلاغه، خطبه ۴۰ و نامه ۷۷؛ فیض الاسلام، ۱۳۶۸، ج ۳، ص ۶۱۰). همچنین در جنگ صفین، وقتی معاویه با عملیات روانی گسترده شامل شبهه افکنی، ترور شخصیت، جعل خبر و برافراشتن قرآن بر سر نیزه‌ها، شبهه بزرگ «علی علیه السلام با قرآن می‌جنگد» را ایجاد کرد، امام علی علیه السلام بی‌درنگ با خطبه‌های متعدد از جمله خطبه ۵۱، به تبیین واقعیت سنجی پرداخت و لایه‌های پنهان پیام‌های دشمن را آشکار ساخت (نهج البلاغه، خطبه ۵۰؛ خویی، ۱۴۰۰، ح ۴، ص ۱۸۷). بنابراین راهبرد واقعیت سنجی برگرفته از آیه ۶ حجرات و سیره علوی در نهروان و صفین، نه یک توصیه اخلاقی، بلکه ضرورتی علمی و عملیاتی برای حفظ امنیت شناختی جامعه در تهاجم نرم معرفی می‌شود. «تبیین» در دنیای امروز معادل به کارگیری سواد رسانه‌ای انتقادی (دسترسی درست به اطلاعات، تحلیل پیام‌ها، تشخیص منابع موثق از جعلی و پرسش‌گری فعال) است که فرد و جامعه را در جداسازی واقعیت از تحریف و پرهیز از تصمیم‌های پشیمان‌کننده یاری می‌کند؛ همچنان که در مواجهه با شایعه همکاری گروهی با دشمن، باید از چند منبع مستقل و میدانی تحقیق کرد.

۳. راهبرد عینی سوم؛ منبع‌شناسی علوم در شبهات رسانه‌ای در تهاجم نرم

در تهاجم نرم، دشمن افزون بر عملیات فیزیکی، با تولید و تکثیر گسترده

شبّهات رسانه‌ای به دنبال تخریب لایه‌های شناختی و اعتقادی جامعه است. «راهبرد مشترک منبع‌شناسی علوم» به عنوان یکی از کارآمدترین روش‌های مصون‌سازی در برابر این شبّهات مطرح می‌شود. قرآن در آیه ۲۴ سوره عبس می‌فرماید: «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ» که در تفسیر ظاهری به تأمل در غذایی که می‌خورد اشاره دارد، اما در تفسیر باطنی، امام باقر علیه السلام آن را به «علم شخص» تعبیر کرده که باید ببیند از چه کسی فرا می‌گیرد (فیض کاشانی، ۱۳۶۵، ج ۱، ص ۲۲۳؛ نوری، ۱۳۶۶، ج ۱۷، ص ۳۱۳). امام حسن مجتبی علیه السلام نیز می‌فرمایند که انسان درباره خوراکی‌های خود می‌اندیشد، اما درباره نیازمندی‌های فکری خود تأمل نمی‌کند و سینه‌اش را از پست‌ترین چیزها پرمی‌سازد (مجلسی، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۲۱۸). امام علی علیه السلام معیار دیگری ارائه می‌دهند که علمی که سودمند نباشد، فایده‌ای ندارد و دانشی که شایسته یادگیری نیست، سودی ندارد (نهج البلاغه، نامه ۳۱؛ مجلسی، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۲۱). در تهاجم نرم، دشمن از منابع جعلی، کانال‌های بی‌هویت، اینفلوئنسرهای وابسته و شبکه‌های ماهواره‌ای که ظاهراً دینی سخن می‌گویند اما در باطن مردم را از دین جدا می‌کنند، بهره می‌گیرد. بر اساس روایات، منبع‌شناسی علوم در برابر شبّهات رسانه‌ای مبتنی بر دو پرسش اساسی است: از چه کسی می‌گیرم؟ و آیا این علم سودمند است؟ برای نمونه پیش از پذیرش محتوای دینی یا سیاسی از یک اینفلوئنسر فضای مجازی، باید پرسید که علم خود را از چه مرجعی دریافت کرده و آیا آن علم سودمند است یا نه. این نگاه نقادانه به منبع اطلاعات، همان تفکر انتقادی است که نسل امروز برای

عبور از پیچ‌وخم‌های دنیای رسانه و رفع شبهات به آن نیاز دارد. تفکر انتقادی به عنوان یکی از بنیادی‌ترین مهارت‌های شناختی، نقش مهمی در شکل‌گیری شخصیت، تصمیم‌گیری آگاهانه و مقاومت در برابر اطلاعات نادرست دارد و ریشه‌های آن را در دیدگاه‌های افلاطون می‌توان جست‌وجو کرد؛ هرچند در دو دهه اخیر به صورت جنبش جهانی با عنوان «مهارت‌های تفکر» در نظام‌های آموزشی مطرح شده است (فتحی آذر و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۱۹۸).

۴. راهبرد عینی چهارم؛ برگزیدن گفتار درست در شبهات رسانه‌ای در تهاجم نرم

در آیات ۱۷-۱۸ سوره زمر آمده: «پس بندگان مرا بشارت ده، همان کسانی که سخنان را می‌شنوند و از بهترین آنها پیروی می‌کنند. اینان کسانی هستند که خدا هدایتشان کرده و اینان همان خردمندانند».^۱ این آیات نشان می‌دهد انتخاب منابع معتبرنه تنها یک تصمیم فردی بلکه نشانه خردمندی و هدایت‌یافتگی به‌ویژه در رفع شبهات است. بنابراین ویژگی‌هایی برای انسان‌های خردمند می‌شمارد؛ نخست اینکه به حرف‌ها گوش می‌دهند نه اینکه فقط یک منبع را قبول کنند. دوم اینکه بعد از شنیدن، شنیده‌ها را مقایسه می‌کنند و بعد بهترین را انتخاب می‌کنند و سوم اینکه کسانی هستند که خدا هدایتشان کرده است و گمراه نیستند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۵، ص ۴۸ / طبرسی، ۱۳۶۷، ج ۸، ص ۷۷۰). امام علی علیه السلام با بیانی رسا این آیه را تبیین می‌فرماید: «حق را

۱. «فَبَشِّرْ عِبَادَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ»

بشناسید تا اهل حق را بشناسید»^۱ (حرعاملی، ۱۳۷۴، ج ۲۷، ص ۱۳۵ / ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴، ۱۵، ص ۱۸۰). همچنین در حکمت ۲۸۹ به زیبایی به تفاوت «شنیدن» و «پذیرش» اشاره شده است (نهج البلاغه، حکمت ۲۸۹) و در خطبه حکومتی خود، مردم را به بصیرت و انتخاب آگاهانه با بصیرت و بینایی فرامی‌خواند و انسان را از حیرانی شبهات و همراهی و فروافتادن در فتنه حفظ می‌کند (نهج البلاغه، خطبه ۳۸).

در عصر کنونی به‌ویژه در شرایط تهاجم نرم که رسانه‌های دشمن با شبهات گوناگون و هدف‌مند، فضای مجازی و حقیقی را پرمی‌کنند، به نظر راهبرد فوق یک ضرورت است. انسان خردمند موظف است همه سخنان و شبهات را بشنود (يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ)، اما بدون سنجش نپذیرد. او باید منبع هرگفتار را بررسی کند، آن را با معیارهای عقل، قرآن، تجربه ملت‌ها و نظر کارشناسان خبره بسنجد و سپس بهترین را برگزیند؛ برای نمونه در میان چندین تحلیل متفاوت درباره علت یک حمله دشمن، همه را بشنوید، سپس آن تحلیلی را برگزینید که هم با عقل و قرآن سازگارتر باشد و هم مستندات میدانی معتبرتری داشته باشد. این فرایند همان «تفکر انتقادی» است که در ادبیات علمی معاصره عنوان یکی از بنیادی‌ترین مهارت‌های شناختی در برابر اطلاعات نادرست و شبهات رسانه‌ای شناخته می‌شود.

۱. اَعْرِفُوا الْحَقَّ تَعْرِفُوا أَهْلَهُ.

نتیجه‌گیری

قرآن و نهج البلاغه چهار راهبرد عینی و مشترک را در تهاجم نرم ارائه می‌کنند. نخست، راهبرد حسابرسی جوارح براساس آیه ۳۶ سوره اسراء و حکمت ۳۸۲ نهج البلاغه که ایجاب می‌کند انسان پیش از پذیرش هر خبری گوش، چشم و دل خود را بازخواست کند. دوم، راهبرد واقعیت‌سنجی براساس آیه ۶ سوره حجرات و سیره علوی در جنگ‌های نهروان و صفین که تبیین و تحقیق میدانی را پیش از هر اقدام یا قضاوتی الزامی می‌داند. سوم، راهبرد منبع‌شناسی علوم براساس آیه ۲۴ سوره عبس و نامه ۳۱ نهج البلاغه - که برپرسش از هویت و سودمندی منبع دانش تأکید دارد. چهارم، راهبرد برگزیدن گفتار درست براساس آیات ۱۷-۱۸ سوره زمر و خطبه‌های علوی که شنیدن همه سخنان و سپس انتخاب بهترین آنها را نشانه خردمندی می‌شمارد. این راهبردها به صورت گام به گام، عملی و همسوبا مفاهیم نوینی چون سواد رسانه‌ای انتقادی و تفکر انتقادی طراحی شده‌اند و می‌توانند به عنوان الگویی و حیانی برای مقابله با شبهات رسانه‌ای در تهاجم نرم ارائه شوند. نوآوری این مقاله نسبت به پژوهش‌های پیشین در آن است که تا کنون هیچ مطالعه‌ای این چهار راهبرد را به صورت همزمان و با اتصال مستقیم به سناریوهای عینی همزمانی تهاجم نرم و شبهات رسانه‌ای استخراج نکرده بود؛ همچنین برای اولین بار یک الگوی گام به گام عملیاتی شامل حسابرسی پیش از پذیرش خبر، واقعیت‌سنجی میدانی، پرسش از هویت منبع و انتخاب بهترین گفتار در بحبوحه تهاجم نرم دشمن طراحی شده است.

منابع و مآخذ

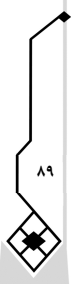
• قرآن کریم.

۱. ابن ابی‌الحدید، عبدالحمید بن هبة الله (۱۴۰۴). شرح نهج البلاغة. قم: مكتبة آية الله العظمى المرعشي النجفي.
۲. ابن میثم، میثم بن علی (۱۳۷۵). ترجمه شرح نهج البلاغة ابن میثم. مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی.
۳. آمدی، عبد الواحد بن محمد (۱۳۶۸). غرر الحکم ودرر الکلم: مجموعه من کلمات و حکم الإمام علی علیه السلام. تصحیح مهدی رجایی، قم: دارالکتاب الاسلامی.
۴. حرعاملی، محمد بن حسن (۱۳۷۴). تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة. تحقیق محمدرضا حسینی جلالی، قم: مؤسسه آل‌البت علیهم السلام لإحياء التراث.
۵. حسینی، سید بشیر (۱۳۹۲). سواد رسانه‌ای راهبرد استحکام هویت فردی و ملی. مطالعات ملی، ۲ (۱۴).
۶. حمیری، نشوان بن سعید (۱۴۲۰ ق / ۱۹۹۹ م). شمس العلوم و دواء کلام العرب من العلوم. دمشق: دار الفکر.
۷. خویی، حبیب‌الله بن محمد (۱۳۵۹). منهاج البراعة (شرح نهج البلاغة خویی). تهران: مكتبة الاسلامية.
۸. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۳۷۴). المفردات فی غریب القرآن. ترجمه غلامرضا خسروی حسینی، تهران: مرتضوی.
۹. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۴۰۴). تفکر و سواد رسانه‌ای.

تهران: شرکت چاپ و نشر کتابهای درسی ایران.

۱۰. شریفی، سید مهدی، و کرمی‌نامیوندی، سجاد (۱۳۹۷). «بررسی ابعاد آموزش سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی کشور». دوفصلنامه دین و ارتباطات، ۵۴ (۲۵).
۱۱. شریف الرضی، محمد بن حسین (۱۳۷۸). ترجمه و شرح نهج البلاغه. ترجمه جعفر شهیدی، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۲. شریف الرضی، محمد بن حسین (۱۳۷۹). ترجمه و شرح نهج البلاغه. ترجمه محمد دشتی، قم: مشهور.
۱۳. شریف الرضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴ق). نهج البلاغه. للصباحی صالح، قم: هجرت.
۱۴. شکرخواه، یونس، «سواد رسانه‌ای چیست؟»، ۲۳/۱۲/۱۳۸۸، در: <https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=9003>.
۱۵. طباطبایی، محمد حسین (۱۳۵۲ش-۱۳۹۳ق). المیزان فی تفسیر القرآن. بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
۱۶. طباطبایی، محمد حسین (۱۳۷۸). المیزان فی تفسیر القرآن. ترجمه محمد باقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۱۷. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۶۷). مجمع البیان فی تفسیر القرآن (ترجمه فارسی). تهران: انتشارات فراهانی.
۱۸. فتحی، آذر، ادیب، یوسف، هاشمی، تورج، بدری گرگری، رحیم، و غریبی، ح (۱۳۹۲). «اثربخشی آموزش راهبردی تفکر بر تفکر انتقادی دانش‌آموزان». پژوهش‌های نوین روان‌شناختی، ۲۹ (۸).

۱۹. فضل‌الله، محمدحسین (۱۴۲۲ق). *الحركة الإسلامية: هموم وقضايا*. بيروت: دار الملاك للطباعة والنشر والتوزيع.
۲۰. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی (۱۳۶۵). *الوافی*. اصفهان: مکتبه الإمام أميرالمؤمنین علي عليه السلام العامة.
۲۱. شریف رضی، محمد بن حسین (۱۳۷۹). *ترجمه و شرح نهج البلاغة فیض الاسلام*. تهران: مؤسسه چاپ و نشر تألیفات فیض الاسلام.
۲۲. قرائتی، محسن (۱۳۸۸). *تفسیر نور*. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
۲۳. قرشی بنابی، علی اکبر (۱۳۷۳). *قاموس قرآن*. تهران: دارالکتب الإسلامية.
۲۴. گروهی از نویسندگان و صداوسیما جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۹۵). *جنگ نرم، نفوذ و سواد رسانه‌ای*. اداره کل پژوهش‌های اسلامی رسانه، قم: صداوسیما. اداره کل پژوهش‌های اسلامی رسانه.
۲۵. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی (۱۳۶۲ش - ۱۴۰۲ق). *بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار*. بيروت: دار إحياء التراث العربي.
۲۶. مکارم شیرازی، ناصر، و آشتیانی، محمدرضا (۱۳۷۴). *تفسیر نمونه*. تهران: دارالکتب الإسلامية.
۲۷. نوری، حسین بن محمدتقی (۱۴۰۸ق / ۱۹۸۷م). *مستدرک الوسائل*. بيروت: مؤسسة آل البيت عليه السلام لإحياء التراث.

Methods of Strengthening Family Emotional Relationships in Qur'anic Teachings during Critical Conditions

Akram Bahramian

Graduate of Level 4 (Advanced Seminary Level) in Comparative Exegesis, Fatemeh Al-Zahra (PBUH) Specialized Center, Khorasgan; Instructor of Exegesis, Zahra'iyya Seminary School, Najafabad.
Email: a.bahramian.esf@gmail.com

Abstract

The article examines and explains the strengthening of family emotional relationships in crisis based on the Holy Quran. The importance of the research is that warm and intimate family relationships, especially in situations such as war, displacement, severe poverty, or economic and social pressures, play a fundamental role in individual health, social cohesion, and raising a faithful and morally-oriented generation. The research method is descriptive-analytical and based on citing verses of the Holy Quran and using valid interpretations. The findings show that the Holy Quran offers methods for strengthening emotional relationships, including dialogue and understanding, expressing love and respect, forgiveness and forgiveness, justice-oriented, and strengthening affection and mercy, to create and sustain healthy bonds in the family. In crisis situations, these methods play a more vital role; because the family can be a safe haven against the storms of life by relying on affection and mercy. The results indicate that these methods have high applicability and adaptability to critical situations and contemporary life, and can provide an efficient basis for improving and strengthening family relationships.

Keywords: Strengthening Emotional Relationships, Family, Parents, Qur'anic Teachings, Critical Conditions.

أساليب تعزيز العلاقات العاطفية الأسرية في التعاليم القرآنية

في الظروف الحرجة

أكرم بهراميان

خريجة المستوى الرابع في التفسير المقارن، مركز فاطمة الزهراء عليها السلام التخصصي بخوراسكان؛ مدرسة التفسير في مدرسة الزهرائية العلمية نجف آباد.

a.bahramian.esf@gmail.com

ملخص

تتناول هذه المقالة بالبحث والتفسير سبل تعزيز العلاقات الأسرية العاطفية في أوقات الأزمات، مستندة إلى القرآن الكريم. تكمن أهمية هذا البحث في أن العلاقات الأسرية الدافئة والحميمة، لا سيما في حالات الحرب والنزوح والفقر المدقع والضغط الاقتصادي والاجتماعية، تلعب دوراً أساسياً في صحة الفرد وتماسك المجتمع وتنشئة جيل مؤمن ذي قيم أخلاقية. يعتمد البحث على المنهج الوصفي التحليلي، مستنداً إلى الاستشهاد بآيات من القرآن الكريم وتفسيراتها الصحيحة. تُظهر النتائج أن القرآن الكريم يُقدم طرائق لتقوية العلاقات العاطفية، تشمل الحوار والتفاهم، والتعبير عن الحب والاحترام، والتسامح والعفو، والعدل، وتعزيز المودة والرحمة، وذلك لخلق روابط أسرية سليمة ومستدامة. وتكتسب هذه الطرائق أهمية بالغة في أوقات الأزمات، إذ تُصبح الأسرة ملاذاً آمناً من تقلبات الحياة بالاعتماد على المودة والرحمة. وتشير النتائج إلى أن هذه الطرائق قابلة للتطبيق والتكيف بدرجة عالية مع الظروف الحرجة والحياة المعاصرة، وتُوفر أساساً فعالاً لتحسين العلاقات الأسرية وتعزيزها.

الكلمات المفتاحية: تعزيز العلاقات العاطفية، الأسرة، الوالدان، التعاليم القرآنية، الظروف الحرجة.

شیوه‌های تقویت روابط عاطفی خانواده در آموزه‌های قرآنی

در شرایط بحرانی

اکرم بهرامیان

دانش آموخته سطح چهار تفسیر تطبیقی، مرکز تخصصی فاطمه الزهرا خوراسگان و استاد تفسیر مدرسه علمیه زهراییه نجف آباد

a.bahramian.esf@gmail.com

چکیده

مقاله به بررسی و تبیین تقویت روابط عاطفی خانواده در بحران براساس قرآن کریم می‌پردازد. اهمیت پژوهش در آن است که روابط گرم و صمیمی خانوادگی به‌ویژه در شرایطی چون جنگ، آوارگی، فقر شدید یا فشارهای اقتصادی و اجتماعی، نقش اساسی در سلامت فردی، انسجام اجتماعی و تربیت نسلی مؤمن و اخلاق‌مدار دارد. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر استناد به آیات قرآن کریم و بهره‌گیری از تفاسیر معتبر است. یافته‌ها نشان می‌دهد قرآن کریم برای تقویت روابط عاطفی شیوه‌هایی از جمله گفت‌وگو و تفاهم، ابراز محبت و احترام، گذشت و عفو، عدالت‌محوری و تقویت مودت و رحمت، برای ایجاد و پایداری پیوند سالم در خانواده ارائه می‌دهد. در شرایط بحرانی، این شیوه‌ها نقش حیاتی‌تری می‌یابند؛ چراکه خانواده می‌تواند با تکیه بر مودت و رحمت، پناهگاه امنی در برابر طوفان‌های زندگی باشد. نتایج حاکی از آن است که این شیوه‌ها از قابلیت اجرایی و انطباق بالا با شرایط بحرانی و زندگی معاصر برخوردارند و می‌توانند مبنایی کارآمد برای اصلاح و تقویت روابط خانوادگی فراهم آورند. کلیدواژگان: تقویت روابط عاطفی، خانواده، والدین، آموزه‌های قرآنی، شرایط بحرانی.

مقدمه

روابط عاطفی در خانواده، همچون ستون فقرات، استحکام و پایداری کانون خانواده را تضمین می‌کند. مراد از روابط عاطفی، شبکه‌ای از محبت، صمیمیت، همدلی و نحوه ابراز هیجانات در تعاملات روزمره اعضای خانواده است. در منظومه فکری قرآن کریم، این پیوندهای عاطفی جایگاهی بنیادین دارد؛ چنان‌که خانواده به عنوان نخستین کانون مودت، رحمت و آرامش معرفی می‌شود؛ از این رو شناسایی شیوه‌های مؤثر تقویت این روابط بر اساس آموزه‌های قرآنی به‌ویژه در شرایط بحرانی که خانواده بیش از هر زمان دیگر نیازمند پناهگاه امن است، ضرورتی اساسی می‌یابد.

تا کنون پژوهش‌های متعددی در حوزه خانواده و روابط عاطفی با رویکرد قرآنی انجام شده است. آثاری همچون *خانواده در قرآن و حدیث* نوشته محمدی ری شهری، *مودت و رحمت در خانواده قرآنی* و پایان‌نامه‌هایی با موضوع محبت و صمیمیت در خانواده از منظر قرآن منتشر شده است. با این حال بیشتر این پژوهش‌ها یا به مفاهیم کلی و نظری پرداخته‌اند یا به شیوه‌های عملی و رفتاری کمتر توجه داشته‌اند؛ همچنین کمتر پژوهشی به کاربرست این شیوه‌ها در شرایط بحرانی پرداخته است.

مقاله نخست به دنبال استخراج روش‌های عملی و رفتاری عینی از آیات قرآنی است. دوم، به تفکیک شیوه‌های ایجابی که روابط را تقویت می‌کند، از عوامل سلبی که روابط را تضعیف می‌کند و همچنین تفکیک این شیوه‌ها در دو

حوزه روابط زوجین و روابط والدین و فرزندان می‌پردازد. افزون بر این رویکرد اصلی این مقاله تبیین شیوه‌های یادشده در شرایط بحرانی است تا خانواده‌ها در سخت‌ترین لحظات زندگی نیز بتوانند با تکیه بر آموزه‌های قرآنی، پیوندهای عاطفی خود را حفظ و تقویت کنند.

۱. چارچوب قرآنی در روابط عاطفی خانواده در شرایط بحرانی

قرآن کریم مفاهیم بنیادینی را برای تقویت روابط عاطفی در خانواده معرفی می‌کند که در شرایط بحرانی مضاعف می‌شوند. در مرکز این مفاهیم واژگانی چون مودّت و رحمت قرار دارند. مودّت به دوستی، محبت و خیرخواهی تفسیر می‌شود و رحمت شامل عفو، گذشت و آمرزش است (نفیسی، ج ۵، ص ۳۵۷۹). قرآن در آیه ۲۱ سوره روم قرارداد مودّت و رحمت میان زن و شوهر را از نشانه‌های الهی می‌داند و هدف ازدواج را دستیابی به آرامش معرفی می‌کند. در شرایط بحرانی، این مودت و رحمت به نیروی مقاومت بخش خانواده در برابر سختی‌ها تبدیل می‌شود؛ چراکه اعضای خانواده با تکیه بر محبت و گذشت می‌توانند فشارهای روانی ناشی از بحران را تحمل کنند.

واژه «سکن» به معنای آرامش و اطمینان خاطر است (دهخدا، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۱۶۹۹). در شرایط سخت که آرامش از دست می‌رود، خانواده به عنوان کانون سکون، کارکرد حیاتی می‌یابد. این احساس سکونت، پایه‌های زندگی مشترک را مستحکم کرده، فضایی امن برای رشد عاطفی فراهم می‌آورد؛ به ویژه هنگامی که

جهان بیرون همراه با ترس و ناامنی است. قرآن شیوه‌های عملی ارائه می‌دهد: مودّت از طریق درک متقابل، صداقت و حمایت عاطفی، تقویت می‌شود. در شرایط دشوار، این حمایت عاطفی می‌تواند به معنای همدلی بیشتر با یکدیگر باشد. رحمت با پذیرش خطاها، دوری از سرزنش بی‌مورد و نمایش مهربانی حتی در سخت‌ترین شرایط در خانواده نهادینه می‌گردد. سکونت با ایجاد محیطی باثبات، قابل اعتماد و سرشار از احترام متقابل حاصل می‌شود.

ایمان و تقوا به عنوان زیربنای اصلی روابط سالم عاطفی در خانواده عمل می‌کنند. در شرایط بحرانی، تقوا به معنای پرهیزکاری و خداترسی، نیروی بازدارنده‌ای است که انسان را از واکنش‌های نادرست مانند خشونت، بی‌توجهی یا ناامیدی که به روابط آسیب می‌زند باز می‌دارد؛ چنان‌که قرآن در آیه ۲۹ سوره انفال می‌فرماید تقوا به انسان قدرت تشخیص حق از باطل و صلاح از فساد را می‌دهد. در بحران‌ها این نیروی الهی می‌تواند چراغ راه خانواده باشد.

۲. شیوه‌های ایجابی تقویت روابط عاطفی از منظر قرآن کریم در شرایط بحرانی

تقویت روابط عاطفی در خانواده نیازمند مجموعه‌ای از رفتارهای سازنده است که قرآن کریم به آن پرداخته است. این شیوه‌ها ناظر بر ایجاد فضایی سرشار از محبت، احترام، اعتماد و همدلی است؛ فضایی که در آن اعضای خانواده بتوانند به آرامش و شکوفایی برسند. در شرایط اضطرار این شیوه‌ها نقشی حیاتی تر می‌یابند؛ زیرا خانواده به آخرین پناهگاه امن روانی تبدیل می‌شود.

الف) گفتار و ارتباط مؤثر در شرایط بحرانی

یکی از مهم‌ترین عناصر روابط سالم، شیوه سخن گفتن است. قرآن کریم بر گفتار درست و نیکو تأکید می‌کند. خداوند در سوره احزاب آیه ۷۰ می‌فرماید: «ای مؤمنان از خدا بترسید و سخن استوار و درست گویند تا کارهایتان را اصلاح کند و گناهانتان را ببامزد». «قول سدید» یعنی سخنی استوار، صادقانه و بدون ابهام که فضای خانواده را از سوء تفاهم دور می‌کند (طباطبایی، ۱۳۷۸، ج ۱۶، ص ۵۲۳).

در شرایط بحرانی که استرس بالا و تحمل روانی کاهش می‌یابد، گفتار باید کوتاه‌تر، صریح‌تر و آرام‌بخش‌تر باشد. جمله‌ای کوتاه مانند «خدا با ماست» یا «من کنارتم» در بحران، کارکرد یک ساعت گفت‌وگوی عادی را دارد.

قرآن بر انواع گفتار نیک تأکید دارد: «قول حسن» (بقره: ۸۳)، «قول معروف» (نسا: ۵) و «قول لین» (طه: ۴۴). خداوند به موسی می‌فرماید: «با او (فرعون) سخنی نرم بگویند، شاید که متذکر شود یا بترسد». اگر در برابر فرعون طغیان‌گر سخن نرم توصیه شده، در محیط خانواده که جایگاه مودت و رحمت است، به طریق اولی نرم‌گویی و محبت کلامی ضرورت دارد.

در روزگار سخت که امید رو به کاهش است، یک کلمه محبت‌آمیز می‌تواند روحیه خانواده را بازیابی کند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «اینکه مرد به همسرش بگوید: تو را دوست می‌دارم، هیچ گاه از دل زن بیرون نمی‌رود» (حکیمی، ۱۳۸۰، ج ۸، ص ۵۰۶). در شرایط بحرانی که ترس از دست دادن عزیزان بیشتر می‌شود، ابراز صریح محبت، احساس امنیت و تعلق را تقویت می‌کند.

ب) همدلی و درک متقابل در شرایط بحرانی

همدلی به معنای یک‌دلی و صمیمیت و توانایی قراردادن خود در جایگاه دیگری است (دهخدا، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۳۱۷۶ / فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۸۷). این شیوه زمانی تحقق می‌یابد که زوجین با همکاری و درک متقابل به تعادل روحی برسند (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۱۶، ص ۱۴۰ / مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۶، ص ۳۹۱).

در شرایط بحرانی هریک از اعضای خانواده فشارهای روانی متفاوتی تجربه می‌کنند و همدلی به یک نیاز فوری و حیاتی تبدیل می‌شود. قرآن کریم همسران را برای یکدیگر «لباس» معرفی کرده است (بقره: ۱۸۷). در شرایط عادی، لباس بودن به معنای پوشاندن عیوب و حفظ از سرما و گرماست؛ اما در شرایط بحرانی، این تمثیل ژرف‌تر می‌شود: لباس در بحران پناهگاهی امن در برابر تنش‌های بیرونی است؛ همچنین هنگامی که کاستی‌ها و ضعف‌های فردی بیشتر نمایان می‌شود، زن و شوهر باید با همدلی بیشتری عیوب یکدیگر را بپوشانند.

زوجین باید رفتار خود را متناسب با نیاز روحی لحظه‌ای طرف مقابل تنظیم کنند. در شرایط بحرانی که ظرفیت تحمل روانی کاهش می‌یابد، این انعطاف‌پذیری رفتاری، اوج درک متقابل است (قزائتی، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۲۹۲). حضرت موسی علیه السلام در شبی تاریک و ترسناک به خانواده‌اش فرمود: «من آتشی دیدم؛ شاید خبری از آنجا بیاورم یا شعله‌ای آورم تا گرم شوید» (طه: ۱۰). این سخن در عین سادگی، مایه تسلی و امید در آن لحظه بحرانی بود.

ج) احترام و تکریم متقابل در شرایط بحرانی

یکی از معیارهای کلیدی تقویت روابط عاطفی، احترام و تکریم متقابل است. قرآن کریم در آیه ۱۹ سوره نساء دستور «عَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» را صادر فرمود که محور احترام متقابل است. مفسران تأکید دارند که مرد باید با خوش رفتاری و مدارا در برابر سختی‌ها شکیبا باشد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۳۲۰ / قرائتی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۳۹). در شرایط سخت، نیاز به محبت بیشتری شود. قرآن هدف ازدواج را سکون می‌داند و همسر خوب را مایه آرامش روحی و روانی معرفی می‌کند که در بحران‌ها مانند لنگر کشتی عمل می‌کند.

در شرایط عادی، مدارا و شکیبایی به صورت تدریجی و در فرصت‌های مناسب قابل تحقق است؛ اما در شرایطی که فشارهای بیرونی تحمل‌پذیری افراد را کاهش می‌دهد، کوچک‌ترین بی‌احترامی می‌تواند به تنش بزرگی تبدیل شود؛ از این رو مدارا در بحران باید فوری، آگاهانه و دوچندان باشد.

قرآن کریم در آیه ۲۳ سوره اسراء به نیکی و احسان به والدین دستور می‌دهد. واژه «احسان» شامل تمام جلوه‌های محبت، مهربانی، کرامت و ملاحظت است (نفیسی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۱۱۵). در شرایط دشوار که والدین توانایی کمتری برای مقابله با فشارها دارند یا فرزندان آسیب‌پذیرتر می‌شوند، احسان و تکریم باید با حساسیت و آگاهی بیشتری انجام شود. این اصل به تمامی اعضای خانواده قابل تعمیم است. احترام در خانواده می‌تواند به منزله نفس‌گیری در طوفان باشد. خانواده‌ای که در بحران‌ها کرامت یکدیگر را حفظ کند، با کمترین آسیب از

سختی‌ها عبور می‌کند.

۳. پرهیز از عوامل تضعیف‌کننده روابط در شرایط بحرانی

تمام آیات برای سعادت انسان نازل شده است. آنچه در این بخش از آن یاد می‌شود، درواقع نهی‌های قرآنی است که خود شیوه‌ای عملی برای پیشگیری از آسیب‌ها محسوب می‌گردد. پرهیز از خشونت، سوءظن و بی‌توجهی، خود شیوه‌ای برای حفظ و تقویت روابط عاطفی است. استحکام روابط عاطفی، افزون بر انجام رفتارهای مثبت، نیازمند اجتناب از رفتارهایی است که آرامش و اعتماد را خدشه‌دار می‌کنند. قرآن کریم مجموعه‌ای از این رفتارها را ممنوع کرده است. در شرایط بحرانی خطر بروز این رفتارهای مخرب به دلیل فشارهای روانی و کاهش ظرفیت تحمل، چندین برابر افزایش می‌یابد؛ از این رو پرهیز از آنها نقشی حیاتی در حفظ خانواده دارد.

الف) پرهیز از خشونت و پرخاشگری

خشونت خانگی به عنوان رفتارهای پرخاشگرانه در روابط نزدیک خانوادگی تعریف می‌شود که شامل خشونت جسمی - مانند ضرب و جرح - و خشونت کلامی - روان‌شناختی - مانند توهین، تحقیر و فریادزدن - است (قلیچ‌خان و عبدلی، ۱۴۰۲). این نوع خشونت یکی از بزرگ‌ترین تهدیدها برای خانواده محسوب می‌شود. در شرایط بحرانی، خشم و پرخاشگری به راحتی شعله‌ور می‌شود. خانواده‌ای که در چنین شرایطی نتواند خشونت را کنترل کند، پناهگاه

امن خود را از دست می‌دهد.

هرگونه رفتار خشونت‌بار، اعم از کلامی یا فیزیکی، مغایر با روح مودت و رحمت قرآنی است. در شرایط بحرانی که نیاز به همبستگی و حمایت متقابل بیشتر از همیشه است، هرگونه خشونت می‌تواند آسیب‌های جبران‌ناپذیری به بنیان خانواده وارد کند. علاوه بر این قرآن کریم در آیه ۱۱ سوره حجرات، از توهین و تمسخر نهی کرده است. تحقیر یا تمسخر اعضای خانواده، حتی به صورت ناخواسته یا با نیت شوخی، اعتماد عاطفی را از بین می‌برد. در شرایطی که عزت نفس افراد به دلیل فشارهای بیرونی کاهش یافته است، تحقیر می‌تواند ضربه‌ای مهلک وارد کند.

ب) اجتناب از بی‌توجهی

بی‌توجهی عاطفی، ناتوانی در پاسخ به نیازهای هیجانی اعضای خانواده مانند محبت و حمایت روانی است (پورحسین و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۲). این غفلت، پیوندهای عاطفی را سست می‌کند.

در شرایط پرتنش خطر بی‌توجهی افزایش می‌یابد. اعضای خانواده چنان درگیر نگرانی‌های معیشتی می‌شوند که نیازهای عاطفی یکدیگر را نادیده می‌گیرند. کودکان در این شرایط آسیب‌پذیرترند و همسران نیاز بیشتری به همدلی و حمایت دارند.

قرآن در آیه ۳۴ سوره نساء به هجران در شرایط خاص و محدود اشاره کرده

است نه به عنوان راهکاری دائمی. در بحران که خانواده به انسجام نیاز دارد، قهر فاجعه‌آفرین است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: قهر بیش از سه شبانه‌روز حلال نیست (نوری، ۱۴۰۸، ج ۹، ص ۹۷ / حر عاملی، ۱۴۱۶، ج ۱۲، ص ۲۶۳). در شرایط بحرانی که هر لحظه خطر جدایی هست، حتی سه روز قهر فرصت‌های جبران‌ناپذیری را از بین می‌برد. حتی اگر در شرایط بحرانی برخی اعضای خانواده دشمنی کنند یا کافر باشند، قرآن توصیه می‌کند که اصل بر مدارا و نیکی است مگر اینکه مستقیماً با دین بجنگند. در غیر این صورت قطع رابطه عاطفی ممنوع است و باید امید به هدایت آنها داشت (قرائتی، ۱۳۸۸، ج ۹، ص ۵۸۴).

ج) مدیریت حسادت و مقایسه

حسادت و مقایسه‌گری دو آفت جدی در روابط خانوادگی‌اند. داستان هابیل و قابیل نشان می‌دهد حسادت کنترل نشده می‌تواند به دشمنی و جنایت منجر شود (مائده: ۲۷-۳۱). در خانواده نیز مقایسه همسریا فرزندان با دیگران، احساس بی‌ارزشی ایجاد می‌کند.

در شرایط بحرانی حسادت و مقایسه شکل خطرناک‌تری می‌یابد؛ زیرا کمبود منابع و فرصت‌ها زمینه رقابت‌های ناسالم را افزایش می‌دهد. همچنین مشاهده خانواده‌هایی که وضعیت بهتری دارند، در بحران‌ها می‌تواند احساس محرومیت و حسادت را تشدید کند. مقایسه‌های سطحی، انسان را از درک حقیقت ارزش‌ها باز می‌دارد و زمینه‌ساز حسادت و کینه می‌شود (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ج ۲۸،

ص ۲۹۱).

قرآن برای مقابله با این آفت‌ها، تقوا را مطرح می‌کند که در هر شرایطی، حتی بحران، اولویت اول تقوا و دور نگه داشتن خانواده از گناه است. خداوند می‌فرماید: «خود و خانواده‌تان را از آتش نگه دارید» (تحریم: ۶). تقوا یک دستور کلی برای مدیریت بحران‌های اخلاقی و معنوی است. در زمانی که فشارها زیاد است، توجه به این اصل می‌تواند خانواده را از فروپاشی نجات دهد.

۴. روابط زوجین در شرایط بحرانی

روابط زناشویی در قرآن، پیوندی عمیق با هدفی الهی است. آیه ۲۱ سوره روم مودت و رحمت را بنیان این رابطه معرفی می‌کند که شامل همدلی، فداکاری، گذشت و حمایت در سختی‌هاست. از این منظر، ازدواج مهم‌ترین کانون برای تأمین آرامش روانی و رشد عاطفی است.

در شرایط جنگ، نقش خانواده به عنوان پناهگاه امن دوچندان می‌شود. زوجینی که در بحران بتوانند با تکیه بر مودت و رحمت، پشتیبان یکدیگر باشند، نه تنها از آسیب‌های روانی کمتری رنج می‌برند، بلکه رابطه آنها پس از بحران نیز مستحکم‌تر خواهد شد. برعکس، در بحران‌ها به دلیل افزایش استرس و کاهش تحمل، کوچک‌ترین اختلافی می‌تواند به تنش بزرگ تبدیل شود.

در مدیریت اختلافات، قرآن راهکاری واقع‌گرایانه ارائه می‌دهد: نخست، پذیرش اینکه اختلاف نظر امری طبیعی است. دوم، گفت‌وگوی آرام و خیرخواهانه

برای درک متقابل. در شرایط بحرانی که حساسیت‌ها بالاست، گفت‌وگوی آرام بیش از همیشه ضرورت دارد. در صورت تداوم اختلاف، قرآن راهکار «حَکَمِیَّت» را مطرح می‌کند (نساء: ۳۵). این روش با دخالت افراد آگاه و بی‌طرف از خانواده‌های دو طرف، اختلاف را از سطح هیجانی به سطح عقلانی منتقل کرده، امکان ترمیم رابطه را فراهم می‌آورد.

۵. روابط والدین و فرزندان در شرایط بحرانی

پیوند والدین و فرزندان در قرآن امانتی الهی و مسئولیتی خطیر برپایه محبت، تربیت صحیح و عدالت است. دعای حضرت زکریا علیه السلام در آیه ۵ سوره مریم و درخواست فرزند صالح در آیه ۳۸ سوره آل عمران گویای آن است که والدین باید فرزندان را امانت‌هایی گران بها بدانند.

در شرایط بحرانی فرزندان آسیب‌پذیرترین اعضای خانواده‌اند. ترس، ناامنی و کمبود منابع می‌تواند تأثیرات عمیقی بر روان آنان بگذارد. در چنین شرایطی، والدین وظیفه سنگین‌تری دارند: آنها باید ضمن مدیریت فشارهای بیرونی، پناهگاه امنی برای فرزندان خود ایجاد کنند. محبت پایدار توجه به نیازهای عاطفی و حفظ آرامش و دعا در کلام و رفتار والدین می‌تواند از بسیاری آسیب‌های روانی بحران بکاهد.

در اوج بحران، خانواده باید متحدانه به درگاه خدا پناه ببرند. حضرت لوط در برابر فساد قوم و تهدید جانی دعا کرد: «پروردگارا من و خانواده‌ام را از آنچه انجام

می‌دهند، نجات ده». این واکنش نشان می‌دهد دعای مشترک در بحران، عامل نجات است.

یکی دیگر از اصول بنیادین قرآن، رعایت «عدالت» در روابط والدین و فرزندان است (مائده: ۸). تحقق عدالت در توزیع محبت و امکانات، از بروز حسادت و رنجش جلوگیری می‌کند. در شرایطی که منابع محدودتر می‌شود، کوچک‌ترین تبعیض می‌تواند احساس بی‌عدالتی را تشدید کرده، به روابط آسیب بزند.

نتیجه‌گیری

آموزه‌های قرآنی با ارائه ترکیبی جامع از شیوه‌های ایجابی و سلبی، چارچوبی برای تقویت روابط خانوادگی بنا می‌نهند. شیوه‌های ایجابی چون گفت‌وگوی مهربانانه، همدلی، احترام متقابل، عدالت و محبت پایدار، بنیان روابط سالم را پی‌ریزی می‌کنند. در مقابل پرهیز از خشونت، حسادت و مقایسه و مدیریت درست اختلافات، از خانواده در برابر آسیب‌ها محافظت می‌نماید. این رهنمودها در شرایط بحرانی مانند جنگ، آوارگی، فقر یا فشارهای اقتصادی و اجتماعی، نقشی حیاتی ترمی‌یابند. خانواده‌ای که در بحران بتواند با تکیه بر مودت و رحمت، پناهگاه امنی برای اعضای خود ایجاد کند، نه تنها از آسیب‌های روانی کمتری رنج می‌برد، بلکه پس از بحران نیز روابطی مستحکم‌تر خواهد داشت. قرآن کریم انسان‌ها را به ساختن فضایی سرشار از مودت، رحمت و مسئولیت‌پذیری دعوت می‌کند؛ فضایی که در سخت‌ترین شرایط نیز می‌تواند نور امید و آرامش

باشد.

الهام‌گیری از اصول قرآنی به‌ویژه در زمان‌های بحران، گامی مؤثر در جهت احیای صمیمیت، تعمیق آرامش و ارتقای کیفیت روابط در خانواده‌هاست. خانواده‌ای که آموزه‌های قرآنی را چراغ راه خود قرار دهد، در ظلمات و طوفان‌های زندگی نیز تاب می‌آورد راه درست را می‌یابد و سربلند بر جای می‌ماند.

منابع و مآخذ

* قرآن کریم.

۱. پورحسین، س.، قاسمی، ف.، و موسوی، س. (۱۳۹۹). رابطه بی‌توجهی عاطفی و قلدری در نوجوانان. فصلنامه روانشناسی بالینی و شخصیت، ۱۸ (۲)، ۲۹-۱۵.
۲. جوادی آملی، ع. (۱۳۸۹). تفسیر تسنیم. قم: اسراء.
۳. حرعاملی، م. ب. ح. (۱۴۱۶ ق). وسائل الشیعة (م. ر. حسینی جلالی، محقق). قم: مؤسسة آل البيت علیه السلام لإحياء التراث.
۴. حکیمی، م. ر. (۱۳۸۰). الحیاء (ج ۸، ۱. آرام، مترجم). تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۵. دهخدا، ع. ا. (۱۳۹۰). لغت‌نامه دهخدا.. تهران: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.
۶. رضایی اصفهانی، م. (۱۳۸۷). تفسیر قرآن مهر. قم: پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن.
۷. شریفی، ا. ح. (۱۳۹۵). مودت و رحمت در خانواده قرآنی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۸. طباطبایی، م. ح. (۱۳۷۸). تفسیر المیزان (م. ب. موسوی همدانی، مترجم). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۹. فرهنگستان زبان و ادب فارسی. (۱۳۸۷). واژه‌های مصوب فرهنگستان

- زبان و ادب فارسی (دفتر چهارم). تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
۱۰. فلاح، م. ج. (۱۴۰۱، بهمن ۹). مودت و رحمت؛ اساس شکل‌گیری خانواده در قرآن. خبرگزاری ایکنا. بازیابی از <https://iqna.ir>
۱۱. قرائتی، م. (۱۳۸۸). تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
۱۲. قلیچ‌خان، ا.، و عبدلی، ز. (۱۴۰۱). واکاوی تجربه خشونت خانگی علیه زنان شاغل. فصلنامه علمی-پژوهشی مسائل اجتماعی ایران، ۲ (۶)، ۳۳-۶۳.
۱۳. مکارم شیرازی، ن. (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الإسلامية.
۱۴. نفیسی، ع. ا. (۱۳۷۰). فرهنگ نفیسی. تهران: خیام.
۱۵. نوری، ح. ب. م. ت. (۱۴۰۸ ق). مستدرک الوسائل. بیروت- لبنان: مؤسسة آل البيت عليه السلام لإحياء التراث.

The Role of Mental Health in the Emotional Fortification of the Family Based on the Teachings of the Holy Qur'an

Maryamjamshidian

Bachelor of Psychology, Level 2 student, Zahraieh District, Najafabad.
Email: mehdifathijuzdani123@gmail.com

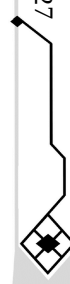
Akram Bahramian

Level Four in Comparative Exegesis, Fatima al-Zahra Specialized Center, Khurasgan; Instructor of Quranic Exegesis, Zahraiye Seminar, Najafabad,
Email: a.bahramian.esf@gmail.com

Abstract

Mental health in the Qur'anic framework is an existential quality that goes beyond the mere absence of clinical symptoms and is grounded in inner serenity, self-regulation, and monotheistic meaning-making. Using a descriptive-analytical interpretive method, this study examines how the components of mental health contribute to the emotional stability of the family. The findings indicate that the Qur'an presents the family as a sacred setting for the realization of tranquility, affection, and mercy, and regards the psychological balance of spouses as the principal mediating variable in the flourishing of these fundamental functions. An examination of ethical-psychological components such as trust in God, patience, forgiveness, and positive regard shows that these constructs, by managing internal tensions, moderating marital expectations, and activating restorative and communicative mechanisms, prevent the erosion of the emotional bond between spouses. Ultimately, the systematic analysis of the study leads to the presentation of a dialectical model in which the mental and monotheistic health of family members provides the foundation for the family's psychological peace, while a stable and resilient family, as a supportive system, in turn reproduces the psychological resilience of its members in the face of environmental challenges.

Keywords: The Holy Qur'an, Mental Health, Emotional Stability, Tranquility, Family Resilience.

دور الصحة النفسية في التحصين العاطفي للأسرة في ضوء

تعاليم القرآن الكريم

مريم جمشيديان

بكالوريوس في علم النفس العام؛ طالبة المستوى الثاني في حوزة الزهراء العلمية بنجف آباد.

mehdifathijuzdani123@chmail.ir

اكرم بهراميان

المستوى الرابع في مركز فاطمة الزهراء عليها السلام بخراسكان؛ مدرّسة التفسير ومنهجية البحث.

a.bahramian.esf@gmail.com

الملخص

تُمثّل الصحة النفسية في المنظور القرآني حالة وجودية تتجاوز مجرد غياب الأعراض السريرية، وتقوم على الطمأنينة القلبية، والضبط الذاتي، وبناء المعنى في إطار التوحيد. وتهدف هذه الدراسة، بالاعتماد على المنهج التفسيري التحليلي، إلى بحث كيفية إسهام مكونات الصحة النفسية في تعزيز التماسك العاطفي للأسرة. وتُظهر النتائج أن القرآن الكريم يقدّم الأسرة بوصفها إطارًا مقدّمًا لتحقيق السكينة والموّدة والرحمة، ويعدّ التوازن النفسي بين الزوجين متغيّرًا وسيطًا رئيسًا في تفعيل هذه الوظائف الأساسية. كما يبيّن تحليل بعض المكونات الأخلاقية النفسية، مثل التوكّل، والصبر، والعفو، وحسن الظن، أن هذه البنى تسهم في ضبط التوترات الداخلية، وترشيد التوقعات الزوجية، وتفعيل الآليات التواصلية والترميمية، بما يحول دون تآكل الرابطة العاطفية بين الزوجين. وفي النهاية، يفضي التحليل المنهجي إلى تقديم نموذج جدلي يؤكد أن الصحة النفسية التوحيدية لأفراد الأسرة توفّر.

الكلمات المفتاحية: القرآن الكريم، الصحة النفسية، التماسك العاطفي، السكينة، مرونة الأسرة.

نقش سلامت روان در استحکام عاطفی خانواده بر اساس

آموزه‌های قرآن کریم

مریم جمشیدیان

کارشناسی روان‌شناسی عمومی، طلبه سطح ۲ حوزه زهرائیه نجف‌آباد

mehdifathijuzdani123@chmail.ir

اکرم بهرامیان

سطح ۴ فاطمه الزهرا خوراسگان. استاد تفسیر و روش تحقیق

a.bahramian.esf@gmail.com

چکیده

سلامت روان در منظومه قرآنی، کیفیتی وجودی فراتر از فقدان نشانگان بالینی و مبتنی بر آرامش قلبی، خودمهارگری و معناجویی توحیدی است. این پژوهش با روش تفسیری-تحلیلی، چگونگی اثرگذاری مؤلفه‌های سلامت روان بر استحکام عاطفی خانواده را واکاوی می‌کند. یافته‌ها نشان می‌دهد قرآن کانون خانواده را بستری قدسی برای تحقق سکینه، مودت و رحمت معرفی کرده و تعادل روانی زوجین را متغیر میانجی اصلی در شکوفایی این کارکردهای بنیادین می‌داند. بررسی مؤلفه‌های اخلاقی-روان‌شناختی همچون توکل، صبر، عفو و حسن‌ظن نشان می‌دهد این سازه‌ها با مدیریت تنش‌های درونی، تعدیل انتظارات زناشویی و فعال‌سازی سازوکارهای ترمیمی و ارتباطی، مانع از فرسایش پیوند عاطفی میان همسران می‌شوند. درنهایت، تحلیل نظام‌مند پژوهش به ارائه مدلی دیالکتیکی می‌انجامد؛ مدلی که براساس آن، سلامت روانی و توحیدی اعضا، زیرساخت آرامش روان‌شناختی خانواده را فراهم می‌سازد و از سوی دیگر، خانواده پایدار و مستحکم نیز به عنوان سیستمی حمایتی، تاب‌آوری روانی اعضای خود را در مواجهه با چالش‌های زیست‌محیطی بازتولید می‌کند. کلیدواژه: قرآن کریم، سلامت روان، استحکام عاطفی، سکینه، تاب‌آوری خانواده.

مقدمه

خانواده در مقام بنیادین‌ترین نهاد بشری، در دوران معاصر با چالش‌های ساختاری و معنایی عمیقی مواجه شده است. گذار از الگوهای سنتی به ساختارهای مدرن، غلبه فردگرایی مفرط، فرسایش الگوهای گفت‌وگو و کاهش آستانه تحمل اجتماعی، پیوندهای عاطفی را به شدت شکننده کرده است. در این میان سلامت روان دیگر نه یک انتخاب فردی بلکه به مثابه زیربنای پایداری زیست جمعی مطرح است. قرآن کریم با نگاهی کل‌نگر، خانواده را کانون تجلی سکینه (آرامش پایدار) می‌داند (روم: ۲۱). در این چشم‌انداز، استحکام خانواده صرفاً یک ضرورت حقوقی نیست، بلکه ثمره توازن روانی و اخلاقی اعضاست. مسئله اصلی این است که چگونه مفاهیم قرآنی مرتبط با سلامت روان نظیر اطمینان قلبی، توکل و صبر، از سطح یک تجربه فردی فراتر رفته و در کالبد خانواده به عنوان استحکام عاطفی جریان می‌یابند؟ پژوهش‌های پیشین عمدتاً به صورت همبستگی به بررسی دین‌داری و رضایت زناشویی پرداخته‌اند؛ اما خلأ تبیین فرایندی و چندسطحی از اثرگذاری سلامت روان بر هندسه عاطفی خانواده به شدت احساس می‌شود. این مقاله در صدد است با بازخوانی آیات الهی، الگویی را ارائه دهد که در آن سلامت روان، نه فقط به عنوان فقدان تنش بلکه به عنوان یک نیروی محرک ساختاری برای صیانت از میثاق غلیظ زناشویی تبیین گردد.

روش‌شناسی پژوهش

این مطالعه با بهره‌گیری از روش تفسیری-تحلیلی و با رویکرد کیفی انجام شده است شامل: ۱. استخراج آیات کلیدی مرتبط با سلامت روان -مانند اطمینان، صبر، عفو و توکل- و استحکام خانواده -سکینه، مودت و رحمت؛ ۲. تحلیل محتوای آیات بر اساس تفاسیر معتبر (المیزان، نمونه، نور و...)؛ ۳. تبیین پیوندهای میان مفاهیم و حیانی با سازه‌های روان‌شناختی و جامعه‌شناختی معاصر. در این مسیر تلاش شده است با رعایت امانت در استناد، دلالت‌های رفتاری آیات در محیط خانواده استنتاج شود.

پیشینه پژوهش

مرور ادبیات نشان می‌دهد پیوند دین، سلامت روان و کیفیت روابط خانوادگی در سال‌های اخیر مورد توجه قرار گرفته است. در حوزه سلامت روان دینی، ویس کرمی و مؤدب (۱۳۸۹) با مقایسه «آرامش روانی» و «اطمینان قلبی» نشان دادند که اطمینان قلبی در قرآن با ثبات درونی و امنیت روانی پیوند دارد. همچنین حسینی، بشارت و جاهد (۱۳۹۵) و نیز معروف و شریفی‌راد (۱۳۹۳) بر نقش دین، معنویت و توکل در ارتقای سلامت روان تأکید کرده‌اند. در حوزه خانواده، زارع‌شحنه (۱۳۹۲) نقش آموزه‌های اسلامی را در افزایش تعهد عاطفی نشان داد و موحدی، موحدی و کریمی‌نژاد (۱۳۹۳) رابطه گذشت با رضایت زناشویی و صمیمیت را گزارش کردند. افزون بر این، معینی‌فرو حبیبی (۱۳۹۷) بر تقدم اخلاق بر حقوق در خانواده و پیرهادی، رستگار و صدقی‌الانق (۱۴۰۰) بر

ارتباط آموزه‌های قرآنی با آرامش خانواده تأکید کرده‌اند. صادری و حیدرزادگان (۱۴۰۳) نیز خودتنظیمی را در پیوند با قرآن بررسی کرده‌اند. با وجود این، تبیین منسجم نسبت مؤلفه‌های قرآنی سلامت روان، مانند اطمینان قلبی، توکل، صبر و عفو، با استحکام عاطفی خانواده همچنان مغفول مانده است. پژوهش حاضر درصدد پرکردن این خلأ است.

۱. چارچوب مفهومی و نظری

دگرگونی‌های مفهومی در حوزه سلامت روان، مرزهای این سازه را از تعریف سنتی آن یعنی صرف نبود نشانه‌های بالینی و اختلال‌های روانی فراتر برده و آن را به مثابه سطحی پویا از خودتنظیمی هیجانی، کارکرد بهینه شناختی و انسجام ارتباطی تبیین کرده است. در این راستا، الگوهای نوین روان‌شناختی بر این فرض استوارند که سلامت روان، پیوندی وثیق با توانایی تنظیم هیجانات، حل تعارضات بین‌فردی و پویایی‌های دلبستگی ایمن دارد (جانسون، ۱۳۹۸؛ میکولینسرو و شیور، ۱۳۹۹). تحلیل این مؤلفه‌ها نشان می‌دهد که تعادل روان‌شناختی فردی، پیش‌شرط اساسی برای شکل‌دهی به روابط بین‌فردی کارآمد و در نتیجه، ثبات عاطفی در بستر سیستم‌های اجتماعی کوچک مقیاس نظیر خانواده است؛ چراکه ناتوانی در مدیریت مرزهای هیجانی و ضعف در مهارت‌های سازگاران، به سرعت به حیطه روابط زناشویی سرایت کرده و کارکردهای حمایتی آن را مختل می‌سازد.

در منظومه معرفتی و هستی‌شناختی قرآن کریم، سلامت روان در قالب یک کلیت توحیدی فراتر از بهزیستی متداول روان‌شناختی تعریف می‌شود که هدف غایی آن، دستیابی به آرامش پایدار وجودی در پرتوانتساب به مبدأ هستی است. قرآن کریم این کیفیت روان‌شناختی و متعالی را از طریق سازه‌های بنیادینی همچون قلب سلیم، نفس مطمئنه و شرح صدر صورت‌بندی می‌کند. تعبیر قلب سلیم در آیه (شعراء: ۸۸-۸۹)، نشان‌دهنده ساختار روانی یکپارچه و به دور از اضطراب‌های وجودی، شک، کبر و آلودگی‌های شناختی و اخلاقی است که بستری امن برای پذیرش حقایق هستی فراهم می‌آورد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۵).

از منظر تحلیل تفسیری، خاستگاه اساسی این ثبات عاطفی و ذهنی، پیوند مستمر با ساحت قدسی است؛ چنان‌که آیه «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (رعد: ۲۸) تصریح می‌کند یاد الهی یگانه عاملی است که اضطراب‌های ناشی از تزلزل‌های دنیوی را زایل کرده و جان انسان را به ثبات می‌رساند. علامه طباطبایی در ذیل این آیه تبیین می‌کند که اطمینان قلبی، سکون و آرامش ویژه‌ای است که پس از سرگردانی و پریشانی ناشی از مواجهه با تضادهای مادی، در روح انسان مستقر می‌شود و او را به تعادل وجودی می‌رساند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۱). این جهت‌گیری معنوی و توکل‌محور، با تقویت تاب‌آوری فردی، به عنوان ضربه‌گیر فشارهای روانی عمل می‌کند (معروف و شریفی‌راد، ۱۳۹۳).

بنابراین، سلامت روان در نگرش قرآنی بر سه رکن هم‌افزا استوار است: آرامش

باطنی در سایه ارتباط با حق، خودتنظیمی رفتار برمدار تقوا و اخلاق، و جهت‌گیری معناشناسانه نسبت به رنج‌ها و پدیده‌های هستی (صادری و حیدرزادگان، ۱۴۰۳). این ساختار سه‌وجهی، کارکردی دوگانه دارد؛ از یک سو به انتظام درونی و کاهش فرسودگی روانی فرد منجر می‌شود و از سوی دیگر، رفتارهای بین‌فردی او را در تعاملات خانوادگی سامان می‌دهد؛ زیرا فرد برخوردار از آرامش معنوی، در مواجهه با تنش‌های زناشویی از مکانیزم‌های حمایتی نظیر صبر، عفو و حسن‌ظن بهره می‌گیرد که مانع از گسست پیوندهای عاطفی می‌گردد (حسینی و همکاران، ۱۳۹۵).

در همین راستا، قرآن کریم نهاد خانواده را بستری امن و غایت‌مند برای تکوین آرامش روانی و عاطفی زوجین معرفی می‌کند. آیه محوری (روم: ۲۱) گویای آن است که فلسفه تکوینی و تشریعی پیوند زناشویی، دست‌یابی به سکینه (آرامش همه‌جانبه روحی) است که مجرای تحقق آن، دو هیجان متقابل و پویای مودت (ابراز محبت عملی) و رحمت (گذشت و مهربانی دلسوزانه) معرفی شده است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۶). استقرار این سازوکارهای ارتباطی در خانواده، مستلزم تعهد عاطفی پایدار و درک متقابل همسران است (زارع شحنه، ۱۳۹۲).

تعبیر استعاری قرآن کریم مبنی بر اینکه زوجین پوشش یکدیگرند: «هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ» (بقره: ۱۸۷)، به وضوح بر کارکردهای حمایتی، روان‌شناختی و تکمیلی این رابطه دلالت دارد. مفسران معتقدند همان‌طور که لباس مایه آراستگی، حفاظت در برابر سرما و گرما، و پوشش عیوب است،

همسران نیز باید نقش محافظت روانی، تأمین نیازهای عاطفی و صیانت از حریم شخصیتی یکدیگر را ایفا کنند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱).

۲. واکاوی تحلیلی مؤلفه‌های سلامت روان و پیامدهای آن بر استحکام عاطفی

خانواده

تعریف سلامت روان در چارچوب مطالعات اسلامی و قرآنی، تفاوتی مبنایی با تعاریف تقلیل‌گرایانه روان‌شناسی کلاسیک دارد. در دیدگاه وحیانی، سلامت روان نه صرفاً در غیاب اختلالات بالینی، بلکه در دستیابی انسان به مقام نفس مطمئنه معنا می‌یابد که ویژگی آن آرامش باطنی، تعادل رفتاری و انسجام شخصیتی در مواجهه با متغیرهای محیطی است. خانواده به عنوان نخستین و اثرگذارترین کانون اجتماعی، بستر اصلی بروز و بازتولید این شاخص‌های روانی است. کنش‌های متقابل اعضای خانواده تحت تأثیر مستقیم سطح سلامت روان آن‌ها قرار دارد و هرگونه نوسان در این شاخص، بلافاصله در کیفیت پیوندهای عاطفی و میزان پایداری زوجین منعکس می‌شود. در ادامه، ده مؤلفه محوری سلامت روان با تکیه بر آیات قرآن، آراء مفسران و یافته‌های پژوهش‌های تجربی مورد واکاوی قرار می‌گیرد تا نقش هریک در صیانت از ساختار عاطفی خانواده تبیین شود.

الف) اطمینان قلبی و نقش آن در پایداری روابط زناشویی

نخستین جلوه سلامت روان از منظر قرآن کریم، دستیابی به سکینه است. در

آیه ۲۸ سوره رعد، آرامش واقعی منحصر در یاد پروردگار دانسته شده است: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ». علامه طباطبایی این اطمینان را حالتی می‌داند که نفس را از اضطراب، شک و تزلزل‌های ناشی از ناملازمات رها می‌سازد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۱، ص ۳۵۸). آیت‌الله مکارم شیرازی نیز بر این باور است که یاد خدا، تکیه‌گاهی امن فراهم می‌آورد و مانع از فروپاشی روانی فرد در سختی‌ها می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۰، ص ۱۴۷). پژوهش‌ها نشان می‌دهند که ثبات روانی و معنوی، همبستگی بالایی با سازگاری روانی و خودتنظیمی هیجانی دارد (ویس کرمی و مؤدب، ۱۳۸۹). فردی که به آرامش درونی نرسیده باشد، کانون خانواده را به میدان تخلیه ناامنی‌های بیرونی تبدیل می‌کند. برعکس، استقرار اطمینان قلبی در وجود زوجین، به ایجاد محیطی امن می‌انجامد که رفتارهای تکانه‌ای جای خود را به واکنش‌های همدلانه می‌دهند.

ب) توکل و تعدیل انتظارات زن‌اشویی

توکل به عنوان سازوکاری شناختی، نقشی کلیدی در مهار اضطراب‌های ناشی از ابهام دارد. قرآن در آیه ۳ سوره طلاق، خداوند را کفایت‌کننده متوکلان معرفی می‌کند. مفسران تأکید دارند که توکل به معنای تلاش حداکثری و سپردن نتایج به قدرتی فراتر از محاسبات بشری است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۹، ص ۳۴۵). یافته‌های علمی نیز تایید می‌کنند که باور به توکل، اضطراب وجودی را کاهش می‌دهد و ظرفیت مقابله با تنش‌های محیطی را بالا می‌برد (معروف و

شریفی‌راد، ۱۳۹۳). در روابط زناشویی، بسیاری از تعارضات ناشی از انتظارات فراتر از توان و کمال‌گرایی‌های کاذب است. وقتی زوجین توکل را نهادینه کنند، از فشارهای روانی ناشی از تغییرات بیرونی مصون می‌مانند. این نگرش، بار عاطفی اضافه‌ای را که زوجین بردوش یکدیگر می‌گذارند کاهش داده و رابطه را به فضایی طبیعی تر سوق می‌دهد.

ج) صبر و تاب‌آوری در مواجهه با بحران‌ها

صبر در فرهنگ قرآنی، نه پذیرش زبوانه مشکلات، بلکه خودمهارگری و پایداری فعالانه است. آیه ۴۵ سوره بقره، استعانت از صبر را در دشواری‌ها تجویز می‌کند. مفسران صبر را به ایستادگی در برابر تمایلات نفسانی و سختی‌های جانکاه تعبیر کرده‌اند که روح انسان را صیقل می‌دهد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۲۳۲). در پژوهش‌های نوین، صبر با سازه‌هایی همچون خودتنظیمی رفتاری و تحمل پریشانی هم‌پوشانی دارد (صادری و حیدرزادگان، ۱۴۰۳). خانواده به عنوان سیستمی پویا، همواره با تغییرات روبروست. عدم برخورداری از صبر، موجب می‌شود کوچک‌ترین اختلاف نظر به بحرانی عاطفی بدل شود. در مقابل، صبر به زوجین کمک می‌کند تا در زمان تعارض، به جای رفتارهای تخریب‌گر، از راهبردهای حل مسئله استفاده کنند.

د) حسن خلق و جریان صمیمیت عاطفی

معاشرت پسندیده، دستور صریح قرآن در آیه ۱۹ سوره نساء است: «وَعَاشِرُهُنَّ»

بِالْمَعْرُوفِ». علامه طباطبایی معروف را رفتاری می‌داند که با طبع سلیم انسانی سازگار است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص ۲۶۵). پژوهش‌ها نشان می‌دهند که التزام به رفتارهای اخلاقی در خانواده، مهارت‌های اجتماعی و هیجانی را ارتقا می‌دهد (جبّاری دیزیچه و همکاران، ۱۴۰۲). حسن خلق در کلام نرم، توجه به نیازهای عاطفی و قدردانی از تلاش‌های همسر تجلی می‌یابد. در غیاب این خصلت، رابطه به تعاملی سرد و وظیفه‌مدار تبدیل می‌شود. جاری شدن اخلاق، فضای روانی خانه را تلطیف کرده و مانع از انباشت دلخوری‌های کوچک می‌شود.

هـ) کظم غیظ و پیشگیری از ترومای عاطفی

مدیریت خشم، از حیاتی‌ترین مهارت‌های حفظ پیوندهای خانوادگی است. قرآن فروبردن خشم را از ویژگی‌های پرهیزکاران می‌داند (آل عمران: ۱۳۴). مفسران آن را به معنای مهار هیجان برافروختگی تعریف کرده‌اند که فرد را از مرز عدالت خارج نمی‌کند (قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۵۴۳). مطالعات تجربی نشان می‌دهند که کنترل هیجان‌های منفی با بهبود شاخص‌های سلامت روانی و جسمانی رابطه مستقیم دارد (حسینی و همکاران، ۱۳۹۵). خشم مهارنشده، منشأ اصلی خشونت‌های کلامی است که آثار تخریبی عمیقی بر روان همسر و فرزندان دارد. تمرین عملی کظم غیظ به زوجین فرصت می‌دهد تا در زمان برافروختگی، سکوت اختیار کرده و پس از آرام شدن فضا، به حل منطقی مسائل

بپردازند.

و) حسن ظن و تقویت دیوارهای اعتماد

سوء ظن، پایه‌های اعتماد را در زندگی مشترک می‌جود. قرآن در آیه ۱۲ سوره حجرات با هشدار می‌فرماید: «اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ». علامه طباطبایی نهی از گمان بد را برای حفظ امنیت روانی و جلوگیری از فروپاشی مودت ضروری می‌داند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۸، ص ۳۲۴). در رویکردهای دلبستگی، اعتماد متقابل و تفسیرهای خوش بینانه از رفتار همسر، سنگ بنای دلبستگی ایمن هستند (جانسون، ۱۳۹۸). فردی که سبک دلبستگی اضطرابی دارد، رفتارهای خنثی را به عنوان نشانه‌های خیانت تفسیر می‌کند. حسن ظن به زوجین کمک می‌کند تا به جای فرضیه‌سازی‌های منفی، رفتار یکدیگر را بر اساس حسن نیت تعبیر کنند و از فرسایش عاطفی ناشی از شک مداوم در امان بمانند.

ز) عفو و گذشت؛ مکانیسم احیای رابطه

در هر رابطه نزدیکی، خطا امری اجتناب ناپذیر است. عفو و گذشت در آیه ۱۴ سوره تغابن توصیه شده است. مفسران تفکیک دقیقی میان عفو و صفح قائل شده‌اند؛ به نحوی که صفح نه تنها گذشت از مجازات، بلکه پاک کردن صفحه ذهن از رنجش است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۴، ص ۱۲۴). پژوهش‌ها نشان می‌دهند که گذشت زناشویی، قوی‌ترین پیش‌بینی‌کننده رضایت و صمیمیت عاطفی است (موحدی و همکاران، ۱۳۹۳). انباشت رنجش‌ها به دیواری از

سردی عاطفی بدل می‌شود. عفو به زوجین اجازه می‌دهد تا پس از هر لغزش، رابطه خود را بازسازی کرده و نشاط روانی را به خانواده بازگردانند.

ح) قناعت و تعدیل رفتارهای مقایسه‌ای

بخش زیادی از نارضایتی‌های زندگی مدرن، ناشی از مقایسه‌های فرساینده است. قرآن برای صیانت از آرامش روانی، انسان را از چشم دوختن به دارایی‌های دیگران باز می‌دارد (طه: ۱۳۱). این دستور نشان می‌دهد که توجه افراطی به مادیات، مایه آشفتگی روحی و زوال آرامش باطنی است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۴، ص ۲۷۴). قناعت با کاهش توقعات غیرواقع‌بینانه، با شاخص‌های سلامت روان و افزایش شادکامی همبستگی دارد (پورمحمدالله، ۱۴۰۰). در فضای خانواده، قناعت مانع از شکل‌گیری فشار مادی بر همسر می‌شود. این ویژگی به اعضای خانواده فرصت می‌دهد تا به جای تمرکز بر انباشت کالا، انرژی خود را صرف ارتقای کیفیت روابط عاطفی کنند.

ط) حیا و وفاداری؛ صیانت از مرزها

حیا از مؤلفه‌های مهم سلامت روان است. قرآن در آیات ۳۰ و ۳۱ سوره نور بر حفظ حریم‌ها تأکید دارد که پیش شرط طهارت روانی در کانون خانواده است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۴، ص ۴۳۵). پژوهش‌ها حاکی از آن است که رعایت عفاف، با آرامش روانی و تحکیم بنیان خانواده پیوند دارد (سجادی و همکاران، ۱۴۰۴). حیا در خانواده، خود را در وفاداری مطلق و حفظ حریم‌های

شخصی نشان می‌دهد. وجود این مرزها، امنیت خاطر عمیقی ایجاد می‌کند که زوجین را از اضطراب‌های ناشی از بی‌وفایی یا ورود عوامل مخمل به حریم خصوصی مصون می‌دارد و بستری پایداری را فراهم می‌کند.

ی) رفق و مدارا؛ روان‌کننده تعاملات

نرم‌خویی، از نشانه‌های بلوغ شخصیتی است. قرآن نرمش پیامبر را ثمره رحمت الهی می‌داند (آل عمران: ۱۵۹). علامه طباطبایی بر این باور است که ملایمت، اساسی‌ترین عامل در جذب قلوب و تداوم همبستگی است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص ۱۸۵). مدارا در روان‌شناسی با انعطاف‌پذیری شناختی و همدلی که از مشخصه‌های دلبستگی ایمن است، مرتبط دانسته شده (میکولینسروشیور، ۱۳۹۹). در خانواده به دلیل تفاوت‌های طبیعی شخصیت، همواره اختلاف نظر وجود دارد. مدارا به معنای پذیرش تفاوت‌های فردی است. این ویژگی اصطکاک‌های ارتباطی را به حداقل رسانده و به زوجین کمک می‌کند محیطی گرم و سرشار از همدلی ایجاد کنند.

۳. بحث و ترکیب‌بندی یافته‌ها: مدل دیالکتیکی سلامت روان و خانواده

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد رابطه میان سلامت روان و استحکام خانواده، یک رابطه دوار و هم‌افزاست. الف) فرد به خانواده: فردی که به اطمینان قلبی رسیده، با مدیریت خشم، حسن ظن و عفو، از تولید ترومای خانوادگی جلوگیری می‌کند. او منبع تولید

سکینه است.

ب) خانواده به فرد: خانواده‌ای که براساس مودت و رحمت بنا شده، به بهترین شبکه حمایت اجتماعی تبدیل می‌شود که از اعضا در برابر افسردگی، پوچی و اضطراب‌های محیطی محافظت می‌کند.

این چرخه، الگویی از سلامت پایدار را ارائه می‌دهد که در آن، تقوای فردی به تقوای خانواده و سپس به سلامت جامعه سرریز می‌شود. درواقع استحکام عاطفی خانواده، نمود بیرونی سلامت روان درونی اعضاست.

نتیجه‌گیری

نتیجه‌گیری بررسی آیات قرآن کریم و تحلیل دلالت‌های تفسیری آن‌ها نشان داد که سلامت روان در منطق وحی، مفهومی عمیق و چندلایه است و به هیچ روی در حد فقدان اختلال‌های روانی فروکاسته نمی‌شود. این سلامت، با آرامش قلبی، تعادل اخلاقی، مهار هیجان، معناجویی الهی و توانایی برقراری رابطه‌ای سنجیده و مسئولانه با دیگران پیوند دارد. از همین رو، خانواده در نگاه قرآن صرفاً یک ساختار اجتماعی یا حقوقی نیست، بلکه عرصه ظهور و آزمون همین تعادل درونی است. هراندازه این تعادل در شخصیت افراد ریشه‌دارتر باشد، امکان شکل‌گیری پیوندی پایدارتر، آرام‌تر و انسانی‌تر در خانواده افزایش می‌یابد.

یافته‌های پژوهش حاضر روشن ساخت که مؤلفه‌هایی مانند اطمینان قلبی، توکل، صبر، حسن خلق، کظم غیظ، حسن ظن، عفو، قناعت، حیا و مدارا، هریک

به گونه‌ای مستقیم در صیانت از بافت عاطفی خانواده نقش دارند. این عناصر، از یک سوتنش‌های درونی فرد را کاهش می‌دهند و از سوی دیگر، کیفیت تعامل با همسر و سایر اعضای خانواده را به سطحی از اعتماد، گذشت، تحمل و همدلی ارتقا می‌بخشند. در چنین فضایی، خانواده از سطح هم‌زیستی صرف عبور می‌کند و به کانونی برای سکینه، مودت و رحمت بدل می‌شود؛ همان غایتی که قرآن برای حیات زناشویی ترسیم کرده است.

براین اساس، استحکام عاطفی خانواده را باید بیش از آنکه حاصل سازوکارهای بیرونی و کنترل‌های رسمی دانست، برآمده از سلامت روان اعضا و کیفیت حیات باطنی آنان تلقی کرد. خانواده‌ای که برپایه آرامش درون، اخلاق، خویشن‌داری و اعتماد متقابل شکل گرفته باشد، در برابر تنش‌ها و فرسایش‌های زندگی معاصر نیز مقاوم‌تر خواهد بود. از این منظر، بازخوانی آموزه‌های قرآنی در باب سلامت روان می‌تواند زمینه‌ای نظری و کاربردی برای تقویت بنیان خانواده و کاهش آسیب‌های عاطفی در جامعه فراهم آورد.

منابع و مآخذ

قرآن کریم

- ۱) طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۳۷۴). المیزان فی تفسیر القرآن (جلدهای ۱، ۴، ۱۱، ۱۴، ۱۸، ۱۹). دفتر انتشارات اسلامی.
- ۲) قرائتی، محسن. (۱۳۸۳). تفسیر نور (جلد ۲). مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- ۳) مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۴). تفسیر نمونه (جلدهای ۱، ۲، ۴، ۱۰، ۱۴، ۲۴). دارالکتب الاسلامیه.
- ۴) جانسون، سو. (۱۳۹۸). نظریه دلبستگی در روابط زوجین (لیلا حسینی، مترجم). انتشارات علم.
- ۵) لی، مایکل. (۱۳۹۸). مهارت‌های ارتباطی در مدیریت تعارض (نسرین رضایی، مترجم). انتشارات رشد.
- ۶) میکولینسر، ماریو، و شیور، فیلیپ آر. (۱۳۹۹). دلبستگی در بزرگسالی: ساختار، پویایی و تغییر (پیمان آیتی، مترجم). انتشارات ارجمند.
- ۷) زهیر مصطفی، بلوردی، طیبه، و غیوری، مهدیه. (۱۳۹۲). تحلیل جامعه‌شناختی رابطه دین‌مداری با سلامت روان. مجله مطالعات جامعه‌شناختی جوانان، ۳(۹)، ۴۷. <https://www.magiran.com/p1215471>
- ۸) پیرهادی، علی، رستگار، مریم، و صدقی‌الانق، محمد. (۱۴۰۰). واکاوی رابطه طرح‌قرآنی قوامیت مرد در خانه با آرامش خانواده با رویکرد روان‌شناسی مثبت. مطالعات فرهنگی اجتماعی حوزه، ۵(۹)، ۷۹-۱۰۲.

<https://www.magiran.com/p2415309>

۹) پورحمداالله، محمد. (۱۴۰۰). کنج قناعت، غیر از کنج قناعت است. مطالعات زبانی و بلاغی، (۲۳)، ۹۳-۱۱۰.

<https://www.magiran.com/p2292166>

۱۰) جباری دیزیچه، مرضیه، نظری، علی اصغر، ایمانی، سهیلا، و محمودی، مسلم. (۱۴۰۲). تأثیر آموزه‌های روان‌شناسی مثبت‌گرا بر مهارت‌های اجتماعی و هیجانی دانش‌آموزان. پژوهش‌های معاصر در علوم و تحقیقات، (۴۹)، ۱۵۵-۱۷۱.

<https://www.magiran.com/p2614749>

۱۱) حسینی، سیده اسماء، بشارت، محمدعلی، و جاهد، حسینعلی. (۱۳۹۵). نگاهی به آثار و فواید دین و معنویت بر سلامت جسمی و روانی با تأکید بر سلامت قلبی-عروقی. رویش روان‌شناسی، (۲)۵، ۹۳-۱۱۴.

<https://www.magiran.com/p1571498>

۱۲) زارع شحنه، مجید. (۱۳۹۲). بررسی راهکارهای افزایش تعهد عاطفی از دیدگاه اسلام. اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، (۶)۲، ۱۱۷-۱۳۴.

<https://www.magiran.com/p1184479>

۱۳) سجادی، سیده زهرا، عارف، علی اکبر، وزارعی جلیانی، محسن. (۱۴۰۴). نقش حجاب مصونیت‌ساز و غیرت دینی بر آرامش روانی جامعه و تحکیم بنیان خانواده. معرفت و بصیرت اسلامی، (۷)۳، ۲۵-۳۶.

<https://www.magiran.com/p2851198>

۱۴) صادری، مریم، و حیدرزادگان، علیرضا. (۱۴۰۳). بررسی تطبیقی نظریه خودتنظیمی از منظر روان‌شناسی مثبت و قرآن: با تکیه بر سوره هود. اسلام‌شناسی و قرآن پژوهی در جهان معاصر، ۳(۵)، ۱۷۳-۱۹۸.

<https://www.magiran.com/p2787593>

۱۵) معروف، یحیی، و شریفی‌راد، سمانه. (۱۳۹۳). نقش توکل در تأمین سلامت روانی انسان. مجله تحقیقات نظام سلامت، ۱۰(۱)، ۱۶۸-۱۷۸.

<http://hsr.mui.ac.ir/article-1-675-fa.html>

۱۶) معینی‌فر، محدثه، و حبیبی، ایرج. (۱۳۹۷). اصل تقدم اخلاق بر حقوق در خانواده. نامه صدوق، ۱(۱)، ۷-۱۳.

<https://www.magiran.com/p2005096>

Table of Contents

The Role of Mental Health in the Emotional Strength of the Family Based on the Teachings of the Holy Quran/ Maryam Jamshidian, Akram Bahramian

Methods of Strengthening Family Emotional Relationships in Quranic Teachings in Crisis Situations/ Akram Bahramian

Objective Strategies of the Quran and Nahj al-Balagha in Facing Media Doubts in the Soft Invasion of the Invasion/ Somayeh Karimi

Exploring the Guardianship of the Believers over Each Other in Maintaining Muslim Unity with Emphasis on (Anfal/72-75)/ Mahboobeh Mirzaei

Explanation of Quranic Mechanisms of Resistance Against Life's Adversities / Maryam Malek Mohammadi

Analysis of Quranic Teachings Regarding Practical Strategies for Strengthening Responsibility in Children/ Fatemeh Abdollahi/ Seyyed Mohammad Ghalamkarian

The Quran and Overcoming the Consequences of War in Maintaining Family Integrity/ Mitra Hajian

**Biannual Journal of Jurisprudential Research and Islamic
Family Lifestyle**

Year3, Issue 4 (Special Issue), Fall 2026–Winter 2027

**Owner: Center for Management of the Sisters Seminary
Fatemeh Al-Zahra Specialized Seminary, peace be upon him
Manager: Effat Ramezian
Editor-in-Chief: Masoud Raei**

Members of the Editorial Board

Masoud Raei (Full Professor, Najafabad Azad University) Seyyed
Mohammad Sadegh Tabatabaei (Associate Professor, Department of Law,
Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan,
Isfahan, Iran) Seyyed Mohammad Hadi Mahdavi (Associate Professor,
Department of Law, Faculty of Law, Theology and Islamic Studies,
Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran) Hormoz Asadi
Kouhabadi (Associate Professor, Faculty of Humanities, Ramhormoz Branch,
Islamic Azad University, Ramhormoz, Iran) Leila Raisi Dezki (Associate
Professor of Public International Law, Isfahan (Khorasgan) Branch, Islamic
Azad University, Isfahan, Iran) Tooba Shakeri (Faculty Member, Women's
Studies Department) Zohreh Saadatmand (Associate Professor, Islamic Azad
University, Khorasgan Branch) Fahimeh Kalbasi (Theology with a focus on
Quran and Hadith - International Law - English Language Teaching -
Jurisprudence and Fundamentals of Law)

**Editor and Executive Director: Somayeh Sajjadi
Editor: Mohammad Esmaeil Ansari
Editor of English Abstract Translation: Mehdi Habibollahi
Page Layout: Manizheh Golestani**

Isfahan Province: Isfahan, Isfahan, Jay Street, Social Security Branch
7, Social Security Alley, No. 6

Tel: 03135243130 Postal Code 8159113879

Islamic Culture and Guidance License Number: 88935